

A HELYI KEZDEMÉNYEZÉSŰ
GAZDASÁGFEJLESZTÉSI PROGRAMOK VIZSGÁLATA
Esettanulmányok

KTI Könyvek
14.

Sorozatszerkesztő
LAKI MIHÁLY

A HELYI KEZDEMÉNYEZÉSŰ
GAZDASÁGFEJLESZTÉSI PROGRAMOK
VIZSGÁLATA
Esettanulmányok

Szerkesztette
NÉMETH NÁNDOR

MTA Közgazdaságtudományi Intézet
Budapest, 2011

A kiadó címe:
MTA Közgazdaságtudományi Intézet
1112 Budapest, Budaörsi út 45.
A kiadvány megrendelhető:
e-mail: biblio@econ.core.hu
telefon/telefax: 06-1-309-2649

Sorozatszerkesztő
LAKI MIHÁLY

A kötet az *Aktív munkaerő-piaci eszközök hatékonyságvizsgálata* című kutatás keretében,
a Foglalkoztatási és Szociális Hivatal támogatásával készült.

A tanulmányban szereplő fotókat *Kabai Gergely* készítette.

Copyright © MTA Közgazdaságtudományi Intézet, 2011

ISBN 987-615-5024-35-1
ISSN 1786-5476

Felelős kiadó: Fazekas Károly
Szerkesztő: Patkós Anna
Nyomdai előkészítés: Szalai Éva
Nyomdai munkák: mondAt Nyomdaipari és Szolgáltató Kft.
Felelős vezető: Nagy László ügyvezető

Köszönetnyilvánítás

Tanulmánykötetünk írásai között van egy nagyon fontos összekötő kapocs: *Nagy Ferenc* munkaügyi szakértő személye. Korábban a megyei munkaügyi központ alkalmazottjaként, ma pedig, nyugdíjba vonulását követően, a *Sorsfordító – sorsformáló* elnevezésű munkaerőpiaci program koordinátoraként a kilencvenes évek eleje óta szervezi Tolna megyében a helyi kezdeményezésű gazdaságfejlesztési programokat. Végigkísérte a belecskai falugazdasági program 12 éves fejlődését, éveken át szervezte a kisvejkai esettanulmányban bemutatott „amerikai” programot, a kezdetek óta részt vesz a völgyégi gyümölcsstermesztési szövetkezet fejlesztésében, ma pedig ő az egyik motorja a *Sorsfordító – sorsformáló* programnak. Szintén ő az, aki meggyőzte Gyulaj község vezetését a programba való belépés hasznáról.

Meg kell említenünk, hogy kötetünk alapötlete is tőle származik. Ő szorgalmazta, hogy értékeljük a dél-dunántúli helyi kezdeményezéseket, külső szemmel is mondjunk véleményt ezek hatékonyságáról, így közvetve az ő személyes munkájának hasznáról is. Nagy Ferenc a négy hónapos kutatás során mindvégig támogatta munkánkat, segített értelmezni a vizsgálat során tapasztaltakat. Kapcsolati rendszerének köszönhetően olyan eseményekben vehettünk részt, általa a helyi közösségek olyan világába láthattunk bele, amelyeknek megismerése az ő segítsége nélkül nagy nehézségekbe ütközött volna.

Mindezért köszönettel tartozunk neki!

A kötet szerzői

CSITE ANDRÁS	közgazdász-szociológus Pannon.Elemző Iroda, Hétfá Kutatóintézet
KABAI GERGELY	kulturális antropológus Pannon.Elemző Iroda, Hétfá Kutatóintézet
NÉMETH NÁNDOR	geográfus Pannon.Elemző Iroda, Hétfá Kutatóintézet

Tartalom

BEVEZETÉS (NÉMETH NÁNDOR–CSITE ANDRÁS) ► 11

1. SZOCIÁLIS GAZDASÁGI TÖREKVÉSEK BELECSKÁN

(KABAI GERGELY–NÉMETH NÁNDOR)

Bevezetés ► 17

Belecska és a foglalkoztatási program áttekintő bemutatása ► 19

A program indulása és mai keretei ► 23

A foglalkoztatási program működése ► 27

A program adaptálhatóságának kérdései ► 46

Összegzés ► 49

2. A SZÖVETKEZETI GYÜMÖLCSTERMESZTÉS SIKERE A VÖLGYSÉGBEN

(KABAI GERGELY)

Bevezetés ► 55

A kisvejkei mikrotérségről röviden ► 55

Gyors reagálás – helyi gazdasági és vállalkozási kezdeményezés ► 57

A térség gyümölcstermesztése napjainkban ► 59

A *Sorsfordító* program helyi tapasztalatai ► 63

A szövetkezet napjainkban ► 64

A kisvejkei térségi eredmények modellezhetőségéről ► 70

Összegzés ► 71

3. A MUNKAHELYTEREMTÉS ÚJ ÚTJA A DÉL-DUNÁNTÚLON.

A SORSFORDÍTÓ – SORSFORMÁLÓ MUNKAERŐ-PIACI PROGRAM

(KABAI GERGELY)

Bevezetés ► 73

A *Sorsfordító* – *sorsformáló* program előzményei ► 74

A program működése és résztvevői ► 75

A program eddigi eredményei, megítélése és pénzügyi vonzatai ► 81

A *Sorsfordító* és más munkaerő-piaci programok összehasonlítása ► 84

Összegzés ► 86

4. EGY „SORSFORDÍTÓ” FALU: GYULAJ (KABAI GERGELY–NÉMETH NÁNDOR)

Bevezetés ► 89

Gyulaj rövid társadalomtörténete ► 90

A *Sorsfordító* – *sorsformáló* munkaerő-piaci program Gyulajon ► 95

Összegzés ► 101

5. ÖSSZEFOGLALÁS (NÉMETH NÁNDOR–CSITE ANDRÁS) ► 103

Bevezetés

NÉMETH NÁNDOR–CSITE ANDRÁS

Az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének megbízásából készített tanulmánykötünk alapkérdése az, hogy kistelepléseinken közösségi eszközökkel növelhető-e a foglalkoztatottság, csökkenthető-e a tartós munkanélküliség, és ha igen, miként. Az adatok azt mutatják, hogy ezeken a vidékeken a foglalkoztatottság még az európai uniós átlagban igen alacsonynak számító országos szinttől is – helyenként igen jelentősen – elmarad, míg a tartós munkanélküliség a lélekszamarányuknál jóval nagyobb mértékben „szorult be” ezekbe a településekbe. Az eddigi tapasztalatok alapján, önmagában sem a piaci, sem az állami szféra nem tudta hatékonyan és maradandóan orvosolni ezt a problémát: az ország kisebb falvai folyamatosan szegényednek, egyre súlyosabb társadalmi problémák színtereivé válnak, egyre több közösségi feszültség halmozódik fel bennük.

Ezt a jelenséget szem előtt tartva, vizsgálataink során olyan, jellemzően helyi foglalkoztatási megoldásokat kerestünk, amelyek lényegüket tekintve ötvözik a piaci és az állami szféra céljait és működési jellemzőit, továbbá megerősítik a helyi közösségeket, s ezáltal igyekeznek feloldani a felhalmozódott feszültségeket. A piaci és az állami szféra határterületének vizsgálatából adódóan a *szociális gazdaság* elméletében és célrendszerében találtuk meg munkánk rendezőelvét.

Magyarországon 2004–2005-ben történt kísérlet a szociális gazdaság elméletének gyakorlati foglalkoztatási modellként való tömeges bevezetésére az első nemzeti fejlesztési terv regionális operatív programjának (ROP) intézkedésén keresztül.¹ A regionális operatív program programkiegészítő dokumentuma (RFOP [2006]) a *szociális gazdaságra* vonatkozóan a következő, egymással is összefüggő kulcsszavakra helyezi a hangsúlyt:

- nonprofit működés,
- foglalkoztatás,
- harmadik szektor.

Ezek közül – témánk szempontjából – leginkább a *harmadik szektor* fogalma szorul bővebb magyarázatra, illetve arra kell rávilágítanunk, hogy a regionális operatív programban miként is képzelték el a szociális gazdaság kiépülését és működését, mi volt az „idea”, amely köré felépítették e konstrukciót, illetve jórészt a teljes intézkedés támogatáspolitikáját.

¹ A *Nonprofit foglalkoztatási projektek megvalósítása a szociális gazdaságban* című konstrukció (ROP 3.2.) jelentős forrásmennyiség, több mint 4,2 milliárd forint kihelyezésével 44 nyertes pályázó szociális gazdasági projektjeit finanszírozta, míg a társkonstrukció az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány (OFA) regionális operatív programhálózatának (ROP) létrehozásával szakmai támogatást nyújtott ezekhez a projektekhez.

Tevékenységsoldalról a harmadik szektor a „helyi szolgáltatások piaccá szervezése”. Ez a megfogalmazás azonban igen tág, önmagában alig nyújt támpontot arról, milyen tevékenységek keretében képzelték el a foglalkoztatottság nonprofit jellegű növelését. Az RFOP [2006] jellemzően példákat sorol fel, ötleteket ad a támogatandó projektek kidolgozásához.

- ◆ SZEMÉLYI/SZOCIÁLIS SZOLGÁLTATÁSOK TERÜLETÉN TARTÓS MUNKAVÉGZÉSI LEHETŐSÉGET BIZTOSÍTANAK
 - *szociális célú szolgáltatások*: otthoni segítség, gyermekfelügyelet, céltaxijáratok üzemeltetése, étkeztetés, családsegítés; nappali ellátás idősek, fogyatékosággal élők, pszichiátriai betegek és szenvedélybetegek részére; *gyermekjóléti szolgáltatás és szolgálat*: családi napközi; helyettes szülői hálózat, gyermekek átmeneti otthona;
 - *a háztartási munkák*, háztartásvezetés, kertgondozás, gyermekfelügyelet, tanulási nehézségekkel küzdő fiatalok korrepetálása, problémás fiatalok szabadidős és sporttevékenységének szervezése, főzött étel és vásárolt áruk házhoz szállítása, egyéb alkalmi segítségnyújtás stb.;
 - *falugondnoki és/vagy tanyagondnoki szolgáltatás*.
- ◆ HELYI INFORMÁCIÓSZOLGÁLTATÁS és a helyi OKTATÁS területén segítik az állam és az önkormányzatok alap-, szak-, illetve önként vállalt feladatainak ellátását költségvetési szektoron kívüli foglalkoztatásbővítéssel, például felzárkóztatás, folyóirat, teleház.
- ◆ SZABADIDŐS ÉS KULTURÁLIS PROGRAMOK szervezése – helyi kulturális (közösségi) igények és szükségletek kielégítésének segítése nonprofit vállalkozási formában –, mozi-üzemeltetés, filmklub, produkciók elkészítése, hagyományörzés.
- ◆ KÖRNYEZETVÉDELEM, A KÖRNYEZET GONDOZÁSA: szelektív hulladékgyűjtés, -újrahasznosítás, őshonos növényzet visszatelepítése és gondozása, természetvédelmi területek gondozása, alternatívenergia-hasznosítás stb., például előregedett épületek felújítása, komfortosítása; kertgondozás, közterület-karbantartás, csatornázás, csatornatisztítás; energiamegtakarító eljárások elterjesztése különösen a háztartások körében; temetők helyreállítása, gondozása; stb.
- ◆ TERMÉK-ELŐÁLLÍTÁS: termékek előállítása, élelmiszer-feldolgozás, termékfejlesztés (terméken bármilyen, egy szociális gazdaságban megjelenő igényre választ adó, a pályázó által a projektben meghatározott termék érthető, élelmiszerek azonban csak nagyon korlátozott mértékben). (RFOP [2006] 51–52. o.)

Szervezeti oldalról nézve kizárólagos a nonprofit jelleg; emellett olyan szervezeteknek szánták a támogatásokat, amelyek „közösségi célt szolgálnak, és a köz- vagy magánszféra által kielégítetlenül hagyott szükségletekre reagálnak” (RFOP [2006] 50. o.). A ROP dokumentációjában a harmadik szektornak erős közösségfejlesztő tevékenységeket kell ellátnia, míg foglalkoztatási szempontból a következő követelményeket támasztja a szociális gazdasági kezdeményezésekkel szemben:

- új *munkahelyek* létrehozása,
- a hátrányos helyzetű csoportok munkaerő-piaci *reintegrációja*,
- e csoportok számára munkahelyek biztosítása *hosszú távon*.

E szociális gazdasági projektek tematikájáról, működéséről, hatékonyságáról és fenntarthatóságáról az elmúlt évek során már született néhány szakmai értékelés. Az első fontos megállapítás magával a fogalomhasználattal kapcsolatos, amit minden értékelés kritikával illetett. A probléma egyrészt nyelvhasználati, etimológiai, másrészt tartalmi természetű. Mint ahogy az egyik értékelésben olvasható, a *szociális gazdaság* tükörfordítása a *social economy* és az *économie sociale* kifejezéseknek, pedig ez a fordítás nem adja vissza híven a fogalom eredeti értelmét. A nyugati nyelvekben a *szociális* jelzőt inkább a társadalommal, a közösségekkel kapcsolatos melléknévként használják, és kevésbé utalnak vele anyagi helyzetre, jóléti állapotra. A magyarban ugyanakkor ez utóbbi jelentés terjedt el, így a *szociális gazdaság* fogalmának két tagja némiképpen ellentétben is áll egymással (Számadó és szerzőtársai [2008]).

Egy másik értékelés e probléma megoldására következetesen értelmező magyarázatot fűz a fogalomhoz, és a következő formában használja azt: „szociális (közösségi alapú) gazdaság” (Albert és szerzőtársai [2007]). A témát legfrissebben érintő – részben e kötet szerzőgárdája által készített – értékelés (Mérték [2010]) már ugyanezt az értelmezést és részben ezt a szóhasználatot veszi át, hangsúlyozottan közcélú, közösségi alapú gazdaságfejlesztésként értelmezve a fogalmat. Albert és szerzőtársai [2007] értékelő tanulmánya a szociális gazdaság fogalmát – gyakorlati működését, tartalmát tekintve – a következő öt kritériumhoz kötötte:

1. olyan civil kezdeményezések, amelyek a piaci és az állami szektor között helyezkednek el,
2. hosszú távon fenntarthatók, van gazdasági tartalmuk, piaci igényt elégítenek ki,
3. a helyi szolgáltatók által nem vagy csak részben kielégített szükségleteket igyekeznek kielégíteni,
4. a helyi erőforrásokat használják ki,
5. közösségi (szociális) érdekeket szolgálnak.

Az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány (OFA) regionális hálózata (ROP 3.2.3. konstrukció) kialakításának egyik legfontosabb eredménye volt a *szociális gazdaság* fogalmának, elméletének, illetve gyakorlati működésének/működtetésének tudományos igényű feldolgozása: a *Szociális gazdaság kézikönyv* (Frey [2007]). Ez a munka a fenti, öt pontból álló általános kritériumrendszerhez képest egy jóval specializáltabb, kifejezetten a munka világára, a foglalkoztatás lehetséges növelésére irányuló definíciót adott meg.

Pragmatikus okokból nagyon egyszerű definíciót használunk: olyan helyi kezdeményezéseket tekintünk a szociális gazdaságba tartozónak, amelyek célja a nehezen elhelyezhető emberek integrálása a munka világába, foglalkoztatást, szakmai tudásuk fejlesztését és tanácsadást kínálva számukra. Emellett általános jellemzőjük, hogy:

- lokális szinten működnek, a köz- és a piaci szektor között,
- a magáncégek és állami intézmények által kielégítetlenül hagyott helyi szükségletekre reagálnak,
- új munkahelyeket teremtenek,
- jövedelmet generálnak, és az a céljuk, hogy idővel önfinanszírozóvá váljanak,
- a bevételeik között a magánfinanszírozás is bizonyos mértékben megjelenik,

– célcsoportjukba tartoznak a tartós munkanélküliek, az elhelyezkedési nehézséggel küzdő pályakezdő fiatalok, a gondozási kötelezettséggel terhelt nők, az idős és fogyatékossgal élő emberek és a szociális beilleszkedési zavarokkal küzdő személyek. (Frey [2007] 23. o.)

Ezzel az értelmezési kerettel a Frey [2007] kézikönyv fogalomhasználata lényegében a regionális operatív program foglalkoztatási céljaival cseng össze, szintetizálva a többi hivatkozott munka szempontjait is.

A kézikönyv egyik legfontosabb tanulsága ugyanakkor az, hogy a *szociális gazdaság* fogalmának Nyugat-Európában sincs egységes értelmezése, sőt ennek épp az ellenkezője igaz: talán nem is túlzunk, amikor azt mondjuk, hogy ahány ország, annyiféle elképzelés, s még inkább annyiféle gyakorlati megközelítés él a szociális gazdasággal kapcsolatban. A kézikönyv így fogalmaz:

Nincs általánosan elfogadott fogalmi apparátus azoknak a tevékenységeknek a leírására, amelyek nem tartoznak sem a profit maximalizálására törekvő, piacorientált vállalatok, sem pedig a már intézményesült közszféra tevékenységei közé. Sokféle névvel illetik őket, például: szociális gazdaság, harmadik szektor, informális gazdaság, szövetkezeti szektor, önkéntes gazdaság, helyi kezdeményezések terepe, kísérleti munkaerő-piaci projektek, kollektív önszervezés, alternatív szektor stb. (Frey [2007] 20. o.)

A kézikönyv nem sorol fel működő gyakorlati példákat, mindössze annyit ír, hogy Magyarországon a szociális gazdaság 3-400 nonprofit szervezet tevékenységére épül. Ezek tevékenysége többnyire folyamatos, tematikáját tekintve pedig igen szerteágazó, de leginkább különféle munkaerő-piaci hátrányokkal küzdő embereket érintő foglalkoztatási projekteket irányítanak.

Esettanulmányainkban mi is a foglalkoztatási, munkahely-teremtési hatásokat és lehetőségeket vizsgáljuk, behelyezve a vizsgált történeteket a *szociális gazdaság* fent bemutatott általános keretei közé.

Részben a fogalomhasználattal összefüggésben a hivatkozott értékelések másik fontos tapasztalata az, hogy a *szociális gazdaság* gyakorlati modelljének bevezetése és támogatása nem volt megfelelően előkészítve: az általános kereteken túl a pályázatok kiírói maguk sem voltak teljesen tisztában azzal, pontosan mit is várnak a támogatott projektektől. Ennek megfelelően a legkülönbözőbb, részben önkormányzati, részben civil kezdeményezések nyertek támogatást, amelyek többsége esetében a kritériumrendszer talán legkényesebb pontja, a hosszú távú fenntarthatóság, a (legalább részben) piaci alapú működés képessége már eleve hiányzott, ez a szempont már a projekttervben sem jelent meg. A regionális operatív program (ROP) 3.2.2. projektjeit e téren alapvetően három csoportba sorolhatjuk be (Mérték [2010] 105. o.).

1. A projektgazdák egy része eleve tudta, hogy jelentős állami támogatások nélkül a projekt lezárultát követően képtelen lesz fenntartani a kialakított szolgáltatást, de azzal is tisztában volt, hogy van esélye ilyenek megszerzésére. E csoportban modellszerű fenntartási stratégiává vált az állami normatíva későbbi megszerzése, így ezeket a kezdeményezéseket a piaci bevételek szinte teljes hiánya miatt nehéz szociális gazdaságnak hívni.

2. Néhány kezdeményezés viszont már eleve számolt a hosszú távú fenntarthatóság kritériumával, és eleve úgy tervezték meg a tevékenységüket, hogy az idővel akár önfenntartóvá is válhasson. Ezekben az esetekben a támogatás elérte a célját.
3. A harmadik nagy csoport azoké a projekteké, amelyeknek eleve esélye sem volt állami normatíva megszerzésére, de önfenntartókká sem válhattak, mivel a kialakított szolgáltatással szemben nem állt olyan fizetőképes piaci kereslet, ami bevételtermelést tett volna lehetővé. Ezek a projektek a támogatás lejárta után átalakultak vagy megszűntek.

E háromosztatúság legfőbb tanulsága az, hogy az ROP 3.2.2. konstrukciója csak részben tudott hozzájárulni a szociális gazdasági szektor magyarországi kialakulásához. Ugyanakkor a fentiekben idézett értékelés során e kötet szerzői arra a jelenségre lettek figyelmesek, hogy számos, a szociális gazdaság ideáltípusához közel álló helyi program nem igényelt forrást a regionális operatív program említett konstrukciójának keretéből, illetve a hosszabb távon is fenntarthatónak ítéltető projektek mögött komoly fejlesztési tapasztalat, előzmény és eredmény áll. Ezek a helyi kezdeményezések nem az említett konstrukció ösztönzésére születtek meg, hanem már korábban beindult helyi közösségi gazdaságépítési program továbbfejlesztéséhez szereztek támogatást. Esettanulmányaink elkészítését így az a feltételezés ösztönözte, hogy vélhetően számos olyan helyi kezdeményezés lelhető fel az országban, ami közel áll a szociális gazdaság ideáltípusához, ám tapasztalataik széles körben nem ismertek kellően. Mi ezen úgy kívántunk változtatni, hogy *e helyi történetek* közzétételével hozzájáruljunk a szociális gazdaság fogalmi keretének letisztulásához. Kötetünk fő kérdése így lényegében a következő: milyen és hogyan értelmezhető a magyarországi szociális gazdaság?

A bemutatott és elemzett *helyi történetek* több szálon is összefüggnek egymással. Egyrészt, legfontosabb terepünk Tolna megye volt: esettanulmányaink mindegyike közvetlenül ide (vagy a *Sorsfordító – sorsformáló* munkaerő-piaci program esetén ide is) kötődik. Másrészt, mint ahogy már jeleztük, falvakról írunk, ahol olyan helyi gazdaságfejlesztési kezdeményezések indultak el, amelyek vagy célzottan a munkanélküliség felszámolására irányulnak, vagy lehet ilyen hatásuk is. Kizárólag olyan eseteket választottunk ki, amelyekről előzetes vizsgálataink alapján tudtuk, hogy bizonyos mértékben közcélt szolgálnak, de emellett valamiféle piaci (leginkább termelési) logika is megjelenik bennük – ilyen értelemben célzottan kerestük a szociális gazdaság dél-dunántúli megjelenési formáit.

*

Ajánljuk ezt a kötetet a témában érintett szakembereknek, legyenek azok közgazdászok vagy szociológusok, területfejlesztők vagy vidékfejlesztők. Kiemelten ajánljuk tanulmányainkat a helyi vagy országos döntéshozatalban érintettek figyelmébe. Bízunk benne, hogy saját térségük vagy a magyar vidék egészének fejlesztése érdekében írásaink hasznos információkkal szolgálnak számukra.

HIVATKOZÁSOK

- ALBERT FRUzsINA–ASZTALOS SÁNDOR–BEKE MÁRTON–ESZIK ORSOLYA–FERENCZI ANDREA [2007]: Hatástanulmány a 2004 ROP 3.2.2. „Non-profit foglalkoztatási projektek megvalósítása a szociális gazdaságban” programról. ZIGGY Bt., Budapest, december 5.
- FREY MÁRIA (szerk.) [2007]: Szociális gazdaság kézikönyv. Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest, http://www.szocialisgazdasag.hu/kiadvany_szocialisgazdasagkezikonyv
- MÉRTÉK [2010]: A humán erőforrás-fejlesztés regionális dimenziójának erősítése – Az I. NFT ROP 3. prioritásának *ex post* értékelése. Magyar Értékelő Konzorcium, Budapest, július 31.
- RFOP [2006]: Regionális Fejlesztés Operatív Program programkiegészítő dokumentuma 2004–2006. Országos Területfejlesztési Hivatal Regionális Fejlesztési Operatív Program–Interreg Közösségi Kezdeményezés Irányító Hatósága, Budapest, május 5.
- SZÁMADÓ RÓZA–VARGA PÉTER–VARGA ANIKÓ [2008]: ROP 3.2. intézkedés – A helyi foglalkoztatási kezdeményezések támogatása. Komplex, összefoglaló elemző tanulmány. Alfa-Communication Kft., Budapest, február.

1. Szociális gazdasági törekvések Belecskán

KABAI GERGELY–NÉMETH NÁNDOR

Bevezetés

A Tolna megyei Belecskán már több mint tíz éve zajlik egy zöldség- és gyümölcsstermesztésen alapuló, tisztán közérdekű foglalkoztatási program, amelynek léte, működése a sajtónak és néhány kisebb lélegzetvételű szakmai publikációnak köszönhetően már viszonylag széles körben ismert. Ezekből a híradásokból egy eredményes falugazdasági rendszer körvonalai rajzolódhatnak ki. A program munkát ad a helyieknek, Belecska zöldségből és gyümölcsből lényegében ellátja magát, emellett a térségi piacra is termel. A program hatására a szociális segélyezés megszűnt, a faluban gyakorlatilag felszámolták a munkanélküliséget, ráadásul mindezt közösségi gazdálkodás keretei között érték el.

Kutatásunkat megelőzően az elérhető információmozaikokból megpróbáltuk a magunk számára összerakni, ezáltal érthetővé tenni a rendszer működését, ám komoly akadályokba ütköztünk. Azt tapasztaltuk, hogy e helyi rendszer kulcspontjaira csak részben világítottak rá, az összefüggéseket csak elemeiben tárták fel az elmúlt években a belecskai földprogramról készült – részben vagy egészben – tudományos célú és igényű elemzések, illetve sajtóhírek. Minden, a témával foglalkozó publikáció a belecskai program pozitív oldalait emeli ki, csak a sikerekre és az eredményekre koncentrálnak, miközben nem helyezi el a programot a társadalmi összefüggések rendszerében, nem azonosítja működési feltételeit, nem értékeli kellő távolságtartással a belecskai rendszer egészét.

Felmerül a kérdés, hogy vajon valóban olyan pozitív kezdeményezés és követendő példa-e a „belecskai történet”, mint amilyenek kívülről szemlélve látszik. Összességében úgy látjuk: igen. Ugyanakkor munkánk első lépésében a célok–működés–eredmények–hatások logikai rend vizsgálatának részeként feltettük azt a kérdést is, hogy mi történne, ha egy másik falu vezetése saját településén is be szeretné vezetni a gyakorlatban megvalósult belecskai programot. Vajon adaptálható-e a modell? Vajon más települések birtokában vannak-e minden adaptációs kritériumnak? Az elérhető információkat kiegészítve belecskai tereplátogatással, ezekre a kérdésekre viszont már leginkább nemleges választ tudtunk adni.

Ezt az álláspontunkat az is igazolja, hogy bár a környék polgármesterei az elmúlt években számos tájékoztató és egyeztető fórumon ismerhették meg a belecskai rendszer tapasztalatait, hasonló termelési és közfoglalkoztatási programba ez ideig csak igen kevés településen vágtak bele. Ez számunkra, társadalomkutatók, elemzők számára nem jelent mást, mint hogy Belecska falugazdasági programja mégsem olyan magától értetődő, mint amilyenek esetleg első pillantásra látszik, és spontán adaptációját legalább néhány, a program lényeges tényezőjének átvétele akadályozhatja. Így adott volt számunkra, hogy a feladat e tényezők

feltárása, megismerése és a helyi rendszerben játszott szerepük tisztázása. Tanulmányunk alapkérdése így nem más, mint hogy melyek a belecskai falugazdaság kulcselemei, és ezekből lehet-e/van-e értelme általánosan bevezethető foglalkoztatási modellt építeni?

Noha a Belecskán működő rendszert a korábbi elemzésekben, a sajtóban és az általános szóhasználatában is szociális földprogramnak nevezik, hagyományos értelemben nem földmunkaprogram. A klasszikus szociális földmunkaprogramok lényege, hogy a mezőgazdasági termeléshez szükséges vagyonnal nem rendelkezők, azt hatékonyan működtetni nem tudók, szociálisan hátrányos helyzetűek részére kedvezményes szolgáltatásokkal, juttatásokkal lehetőséget teremtenek háztáji jellegű kistermelésre, illetve állattartásra, az egyéni és közösségi, valamint a helyi erőforrások kihasználásával (*Jász–Szarvák–Szoboszlai* [2003] 139. o.).

A belecskai program ettől az ideáltípustól eltérő alapokon nyugszik. Azáltal, hogy a község önkormányzata a termelést és az értékesítést egy nonprofit vállalkozás keretei közé helyezte, egy egyedülálló lokális foglalkoztatási megoldást hozott létre, amely a földtől elválaszthatatlan, de mégsem földmunkaprogram. A belecskai rendszert célszerűbb az önkormányzat vállalkozásán alapuló szociális foglalkoztatási (szociális gazdasági, közösségi alapú gazdasági, falugazdasági) programnak nevezni.¹ Álláspontunk szerint a belecskai program illeszkedik a szociális gazdaság – *Szociális gazdaság kézikönyv* által adott – definíciójához:

...olyan helyi kezdeményezéseket tekintünk a szociális gazdaságba tartozónak, amelyek célja a nehezen elhelyezhető emberek integrálása a munka világába, foglalkoztatást, szakmai tudásuk fejlesztését és tanácsadást kínálva számukra (*Frey* [2007] 23. o.).

A következőkben részletesen bemutatjuk a belecskai program minden elemét: működését, munkaszervezetét, gazdálkodását, eddigi eredményeit. Felvetjük a belecskai falugazdasági program országos adaptálhatóságával, általános modellé fejlesztésével kapcsolatos kérdéseket is, illetve feltárjuk azokat a problémákat, amelyek esetlegesen e sikeres program alkalmazásának gátjai lehetnek. A kötet többi tanulmánya nagyrészt ezeket az adaptálhatósági kérdéseket járja körül.

Tanulmányunk elkészítése terepmunkán alapszik. 2010 júliusában jártunk először Belecskán, amikor is egy kétórás elemző beszélgetés keretében megismertük a helyi falugazdasági program alapelveit, működését, főbb problémáit és továbbfejlesztési lehetőségeit.² Ez év augusztusában egy Belecskán eltöltött, háromnapos intenzív terepmunka keretei között – hosszabb-rövidebb interjúk révén – a polgármesteren kívül az összes helyi érintett szereplő véleményét és elképzelését megismertük, így a termelést irányító ügyvezető igazgatót, a környékbeli polgármestereket, a szakmai oldalt képviselő falugazdászát és végül, de nem utolsósorban a programban részt vevő munkásokét és helyi lakosokét.

¹ E tanulmány keretei között a belecskai programot az egyszerűség kedvéért mi is többször földprogramnak nevezzük, de hangsúlyozottan nem a szó klasszikus értelmében.

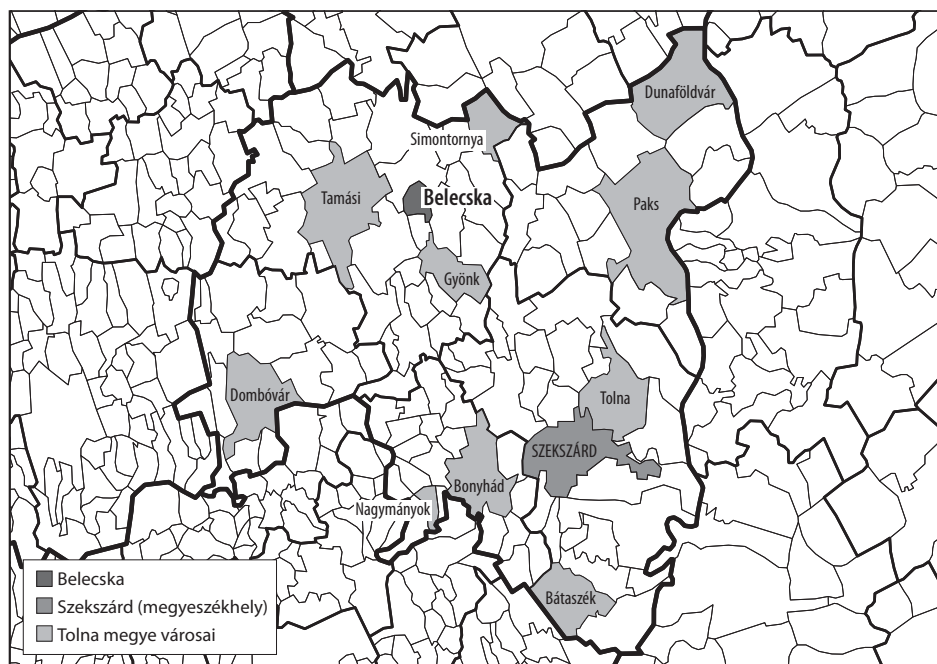
² A beszélgetés résztvevői voltak: *Jakab Róbert*, Belecska polgármestere, *Nagy Ferenc*, a Tolna Megyei Munkaügyi Központ korábbi munkatársa, a *Sorsfordító – sorsformáló* elnevezésű munkaerő-piaci program mentora, *Csibe András*, a Pannon.Elemző Iroda vezető elemzője, *Németh Nándor*, a Pannon.Elemző Iroda ügyvezetője, elemzője.

A terepmunkát több dokumentum elemzésével egészítettük ki, amelyek az önkormányzat jóvoltából a program pályázati forrásairól szolgáltak információkkal. Emellett feldolgoztuk a Belecskáról szóló publikációkat, valamint sajtóanyagokat is. Végül, már esettanulmányunk első változatának elkészültét követően, egy műhelyszerű szakmai napot is tartottunk Belecskán – közel 30 szakember részvételével.³ A szakmai nap fő célja az volt, hogy a legkülönbözőbb szervezeteket képviselő meghívottakkal megismertessük magát a belecskai falugazdasági programot, illetve elvégzett vizsgálataink főbb eredményeit, majd elsősorban kikérjük a véleményüket e program modellé fejlesztetőségével és adaptálhatóságával kapcsolatban, és megvitassuk a felmerülő kérdéseket. A szakmai nap tapasztalatait beépítettük tanulmányunkba.

Belecska és a foglalkoztatási program áttekintő bemutatása

Belecska község Tolna megyében, a leghátrányosabb helyzetű 33 kistérség közé tartozó Tamási kistérségben található (1.1. ábra). A falu állandó lakosainak száma alig több mint 400 fő. Simontornyától és Tamásitól is megközelítően azonos távolságban fekszik (17-19

1.1. ÁBRA ■ Belecska elhelyezkedése Tolna megyében

³ Képviselette magát többek között a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség Leghátrányosabb Helyzetű Kistérségek Fejlesztési Programirodája, a Vidékfejlesztési Minisztérium, az Autonómia Alapítvány, a HBF Hungaricum Kft., Lakitelek önkormányzata, a Tamási Munkaügyi Kirendeltség.

kilométer). Közlekedése szempontjából nagy jelentősége van a Budapest–Dombóvár–Pécs vasútvonalnak; a településnek vasúti megállóhelye van.

Belecska területe 1479 hektár, amelyből 57 hektár belterület. A külterület 70 százalékát erdő borítja. A mezőgazdasági földterületeket – a környező településektől eltérően, ahol a földek minősége eléri a 30 aranykoronát – gyenge minőségű homoktalaj fedi, 12–17 aranykorona értékkel. Az éghajlati jellemzők alapján a település mezőgazdasági szempontból kedvező adottságú, néhány növényen kívül minden hazai zöldség és gyümölcs termeszthető.

Belecska környéke az avar kor óta lakott, a honfoglalás korából is több régészeti leletet találtak. A középkori Belecskáról keveset tudunk, a falu templomáról egy 1271-ből származó oklevél számol be. A török hódoltság idején a község teljesen elnéptelenedett, a 18. század végén a környező falvakból (Hidegkút, Szárazd, Gyöngy stb.) érkező evangélikus német telepesek újra benépesítették. A 20. század elején a falu népességének 70 százaléka német nemzetiségű volt, majd a második világháborút követően 90 százalékukat kitelepítették. (Petrovicsné [2006] 36–37. o.) A kitelepítettek helyére felvidéki magyarok érkeztek, így a falu kulturális sokszínűsége tovább bővült. Mára a magukat német nemzetiségűnek tartók aránya minimálisra csökkent.

Fóliasátrak kora reggeli párában

A belecskai faluközpont 2010 nyarán

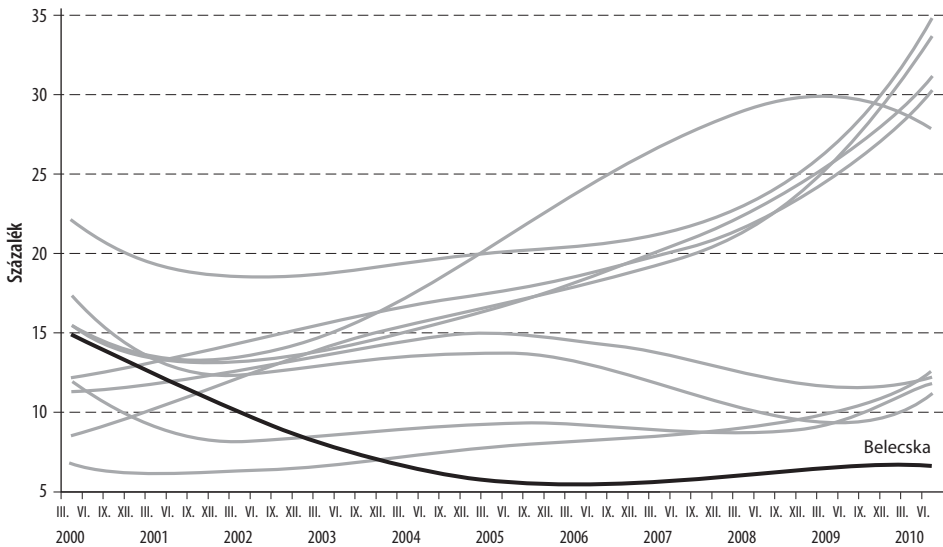
Belecska 1945 utáni és a rendszerváltoztatás előtti életéről viszonylag keveset tudunk; a falu e korszakát írásos beszámolók nem dolgozzák fel, mi magunk pedig csak annyiban kutattuk e korszakot, amennyiben a mai folyamatok megértése ezt megkívánta. Belecska sorsa a jelek szerint nemigen különbözött az ország e táján tömegesen fellelhető falusorstól: a második világháború idején, majd az azt követő évtizedekben itt is nagy arányban csökkent a lakosság száma – 1949 és 1990 között kevesebb mint felére esett vissza. Az 1971. évi Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció Belecskát is az „egyéb” települések közé sorolta, ami tapasztalataink szerint Tolna megyében egyet jelentett a belső erőforrások fokozatos, ám nagyon is szisztematikus kivonásával. A ma működő falugazdasági program kapcsán annyit kell még kiemelnünk e korszakkal kapcsolatban, hogy az 1970–1980-as években a belecskai termelészövetkezetben nagy jelentőségű volt a zöldségtermesztési ágazat. A szövetkezet földjein, üvegházaiiban és háztáji keretek között is nagy mennyiségben termesztettek paprikát és paradicsomot. Ez (ha csak közvetve is) kétségtávol a jelenlegi kiterjedt zöldségtermesztés előzményének tekinthető.

Az 1990-es évek közepéig az egykori termelészövetkezet volt Belecska legnagyobb munkáltatója, megszűntével a dolgozók jelentős része munkanélkülivé vált. A településen

a későbbiekben még működött egy varroda is, amely azonban nem bizonyult hosszú életűnek. Napjainkban az önkormányzati foglalkoztatási programon kívül a falu legnagyobb munkáltatója a Tolna Megyei Önkormányzat által fenntartott Mechwart András Fogyatékosok Otthona, amely tíz belecskai lakosnak biztosít megélhetést. Ezenkívül néhány vállalkozás is (például élelmiszerbolt) nyújt némi munkalehetőséget. A környező városokba többen átjárnak dolgozni.⁴

Az 1990-es évek közepén a munkanélküliség Belecskán meghaladta a 32 százalékot, a szociális foglalkoztatási program indítását megelőző években (az 1990-es évek végén) is 20 százalék felett volt a ráta (Petrovicsné [2006] 36–37. o.). Ehhez képest ma már a munkanélküliség szintje – lényegében 2004 márciusa óta – Belecskán a legalacsonyabb az egész kistérségben (1.2. ábra), ami egyértelműen a falugazdasági programnak tudható be. A munkanélküliség hét éve az 5–10 százalékos sávban mozog; a ráta 2010. június és augusztus között 6,2 százalék volt. Ez a munkanélküliségi szint – feltételezésünk szerint –

1.2. ÁBRA ■ Becsült munkanélküliségi ráta, 2000. március–2010. június*
(negyedfokú polinomiális regressziókkal szezonálisan kiigazított görbék, háromhavi adatfelvétel)

*A regisztrált álláskereső száma a 18–59 éves állandó lakosság százalékában, minden év márciusában, júniusában, szeptemberében és decemberében. Az ábrán a Tamási kistérség 2010 júniusában mért öt legalacsonyabb és öt legmagasabb munkanélküliségi rátával rendelkező települése szerepel a munkanélküliség növekvő sorrendjében: Belecska, Kiszékely, Tamási, Szakadát, Gyöngy, illetve Kalaznó, Fürged, Nagyszokoló, Értény, Mucsi.

Forrás: az MTA KTI adatbankjának települési statisztikai adatbázisa.

⁴ A 2001. évi népszámlálás 38 belecskai ingázó foglalkoztatottat talált, akik összesen 13 települést neveztek meg ingázási célpontjukként. A legtöbben a szomszédos Pinchehelyre jártak át dolgozni (9 fő), míg a további leggyakoribb említést Székesfehérvár és Tamási (6-6 fő), valamint Budapest és Dombóvár (3-3 fő) kapta.

gyakorlatilag bármikor a nulla közelébe lenne csökkenthető a falugazdasági programban rejlő fejlődési képességnek köszönhetően. A faluban 2010 nyarán 11 fő kapott állás-keresési járulékot; ők, ha támogatásuk lejár, bármikor átkerülhetnek a rendelkezésre állási támogatás (rát) keretei közé, majd innen a közcélú foglalkoztatási programba, ahonnan pedig bekerülhetnek a földprogram munkaszervezetébe. Tartós munkanélküli mindössze csak egy fő van a faluban, de ő háztartásbeliként más forrásokból fedezi megélhetését. A szociális segélyben részesítettek száma messze itt a legalacsonyabb a kistérségben; 2008-ban mindössze egy fő vette igénybe ezt a támogatást. Ennek megfelelően a rendszeres szociális segélyre felhasznált összeg is itt a legkevesebb (*Jakab és szerzőtársai* [2010]).

Mint ahogy már utaltunk rá, ez a kedvező foglalkoztatási helyzet elsősorban a 12 éves múltra visszatekintő szociális földprogram, illetve az ebből kinőtt, ma már az egész település életét meghatározó falugazdasági program működésének tulajdonítható, hiszen egyértelműen annak elindulása óta javulnak a mutatók, más új munkalehetőség nem jelent meg a településen. A program jelentősen enyhítette a létbizonytalanságot, az emberek tudják, hogy a hónap elején ugyanúgy megkapják a fizetésüket, mint a polgármester. Biztosak abban, hogy a program működni, folytatódni fog, aminek nagyon fontos közvetett hozadéka, hogy a településen újra születnek gyerekek,⁵ megállt a népességfogyás; lényegében stagnál, illetve bizonyos években kismértékben növekszik is a lakosság száma.⁶

A program indulása és mai keretei

Belecskán 1994 óta Jakab Róbert kőbányai származású állatorvos a polgármester, aki felismerte, hogy a települése egyre romló gazdasági és szociális helyzetét okozó folyamatok ellen valamit tenni kell. A foglalkoztatási programot a kezdetek óta szívügyének tekintti; innovatív ötleteinek, agilitásának és töretlen tettvágyának köszönhetően a program folyamatosan fejlődik.

Az 1998–1999-ben elindított földalapú foglalkoztatási program léte nagymértékben egy véletlennek köszönhető. 1999-ben a polgármester egyik ismerőse jelentkezett, hogy több ezer darab számócapalántájára nem talál vevőt, jó lenne kitalálni valamit. Mindez szerencsésen összecsendült azzal, hogy a falu szociális földprogramra adott be pályázatot, és nyert is 700 ezer forintot, ami lehetővé tette az indulást: a palánták megvásárlását, szétosztását, illetve részben közösségi földön való elültetését. Az első évben így fél hektár önkormányzati területen elindult a számóca termesztése, illetve a pályázatban vállalt

⁵ A polgármesterrel készített interjúból származó szubjektív megjegyzés; valószínűleg olyan konkrét beszámoló állnak mögötte, amikor a földprogramban dolgozó fiatalok a falugazdaság által nyújtott anyagi biztonságot jelölték meg a gyermekvállalás feltételként, egyik háttéréként. A statisztikai adatok alapján nem mutatható ki változás a születések számában: Belecskán évente mindössze egy-két gyermek látja meg a napvilágot.

⁶ E jelenség a hivatalos statisztikák alapján nem mutatható ki, mivel a szociális otthon ápolottjai is belecskai lakosoknak számítanak, halálójukkor a település lakosságának fogyását jelzi.

Csemegezőlő-ültetvény, háttérben Belecskával

kötelezettségek alapján a falu lakói számára nagy mennyiségű zöldségpalántát juttattak.⁷ A szamóca már az első évben is jól jövedelmezett, ami egyértelművé tette, hogy a belecskai zöldség- és gyümölcsstermesztésnek lehet jövője. Ennek köszönhetően elindult a program folyamatos bővítése, és több mint tíz éve töretlenül tart. Jelenleg 25 hektáron folyik a termelés: egyrészt az önkormányzat saját földterületeit vonták be, másrészt hosszú távú bérleteket is igénybe vesz a program.

A rövid ideig csak a szamócán alapuló monokultúrás termesztés hamar kibővült, ennek köszönhetően mára számos zöldség-, gyümölcs- és szőlőfajta került be a rendszerbe, és további növények telepítése és termesztése is a tervek között szerepel.

A program üzemeltetésére az adminisztrációs gondok és az áfaelírások⁸ miatt 2002-ben létrehozták az egyszemélyi önkormányzati tulajdonú Belecskai Községüzemeltető Kiemelkedően Közhasznú Társaságot, amely 2009. július 1-jén alakult át nonprofit kft.-vé. Az áfaköteles gazdasági tevékenységet a nonprofit kft. végzi, megfelelő adminisztrációval, megbízott könyvelővel. A földprogram működtetésén kívül a község üzemeltetésével kapcsolatos feladatokat is a nonprofit kft. látja el.

⁷ A szociális földprogram keretében nyert pénzből megvették a felkínált szamócapalántákat, de vásároltak még zöldségpalántákat is. A szamóca termesztése kizárólag közösségi formában indult el, míg a zöldségpalántákat a „klasszikus” szociális földprogramok mintájára szétosztották a helyi lakosok között.

⁸ Az önkormányzati törvény alapján önkormányzat csak a gyermekékeztetés áfáját igényelheti vissza, tehát ha eléri az áfaköteles bevétel az ötmillió forintos határt, minden bevétel után fizetnie kell az áfát, de csak a gyermekékeztetés áfáját igényelhetné vissza.

Kezdetben 4 fő számára nyújtott részmunkaidős elfoglaltságot a program, 2010-ben azonban már 23 teljes állású munkavállaló megélhetését biztosítja. Jelenleg a termés értékesítéséből nem származik annyi jövedelem, amennyi az összes dolgozó bérét fedezné. Az önkormányzat azonban felismerte azt a lehetőséget, hogy a közcélú foglalkoztatás keretei között biztosíthat értelmes (valós munkával járó, értéket előállító) elfoglaltságot. Mindez kiegészül azzal, hogy a regionális foglalkoztatási pályázatokban is részt vesz (esetünkben a Dél-dunántúli Regionális Munkaügyi Központ *Sorsfordító – sorsformáló* elnevezésű munkaerő-piaci programjában, amiről kötetünk 3. tanulmányában részletesen írunk), így még több támogatott dolgozót tud foglalkoztatni.

A beleszkai foglalkoztatási program lényege éppen abban ragadható meg, hogy – az úgynevezett klasszikus földprogramokkal ellentétben – törekszik az önfenntartásra.⁹ Ez egy önkormányzati szervezésű munkahely-teremtési program, ami a résztvevők számára nem egyszeri segílyt (növény-, illetve állatállományt) nyújt, hanem valós mezőgazdasági (bér)munkát, ami a dolgozók számára folyamatos, a megélhetéshez elegendő jövedelmet biztosít munkabér formájában. A program alapelve az, hogy a különböző foglalkoztatási projektek önerősüskélete megfelelő értékteremtő munkával helyben biztosítható. Mivel a közhasznú munkánál a szükséges önerő 30 százalék, a megtermelt gyümölcs-zöldség értékesítéséből ez az összeg fedezhető, és így a dolgozó foglalkoztatása az önkormányzatnak nem kerül pénzbe. Ha a kitermelt összeg meghaladja a szükséges önerőt, a programba visszaforgatva fedezhető az üzemanyag-szükséglet, a kemikália, a szaporítóanyag és a program továbbfejlesztése. E szisztémának köszönhetően a rendszer stabil marad, hiszen a dolgozóknak érdekükben áll a részvétel. És ami talán a legfontosabb: a bevont támogatási összegek a rendszer bővülését generálják, hiszen minél többet termel a gazdaság, annál több munkást tud foglalkoztatni (a földmennyiség adta keretek között). Ki kell emelnünk azt a nem elhanyagolható hatást is, hogy az önkormányzat értelmes munkát tud adni a közcélú munkások számára, így nem jelenik meg az a más településeken gyakori probléma, hogy a résztvevők valós munka nélkül „dolgoznak”.

A zöldség- és gyümölcsstermés értékesítéséből származó bevétel évről évre változó. Bővül, azonban nem egyenletesen. Az elmúlt években körülbelül évi 5-7 millió forint árbevétel keletkezett, ami kevés ahhoz, hogy a program önmagát tartsa el. A helyzetet nehezítik az olyan problémák, mint amilyenek például a 2010-es év időjárásából erednek. A tavaszi–kora nyári csapadékos időjárás következtében a termelt gyümölcs mennyisége messze elmarad a várttól, ami több millió forintos veszteséget okozott a vállalkozásnak. Mindezt még a belvív is tetézte: több száz szilvafa kipusztult, a paprika pedig nagy területen kirothadt.

A jelenlegi árbevétel arra elegendő, hogy hat alkalmazott munkabérét és járulékait fedezze teljes mértékben, a többiek bérét – legalább részben – más forrásokból biztosítják. A program önerője azonban évről évre nagyobb, ami főként annak köszönhető, hogy

⁹ Bár nagyon könnyen elképzelhető, hogy ténylegesen végül sohasem lesz önfenntartó a program, a közösségi gazdálkodás megtart egyfajta szociális jelleget, és mindig lesz benne valamekkora támogatott közfoglalkoztatási elem.

A 2010. nyár eleji belvítzttől kipusztult szilvafák az egyik ültetvényben

a gyümölcsösök lassan-lassan elérik az optimális termőképességüket, és így fokozódó bevételnövekedést biztosítanak. Elvileg elképzelhető, hogy a belecskai program egy idő után teljesen önfenntartóvá válik, vagyis nem szorul már rá az állami forrásokra; korábbi becslések 2010-re tették ezt az időpontot (Jávor [2008]), míg a helyi szereplők részéről ma 2013–2015 hangzik el inkább. Ezeket a becsléseket azonban igazán részletes, kidolgozott gazdasági számítások nem támasztják alá, és a várt terméshnövekedésen kívül nem látjuk azt a stratégiai cselekvéssort sem, amelynek véghezvitele néhány év alatt elvezetne az önfenntartáshoz. Hogy csak a főbb (pénzügyi) kérdéseket kiemeljük:

- hosszú távon pontosabban kell megtervezni a bevételeket, illetve egy önfenntartó vállalkozás valószínűleg nem lesz képes azokat a nyomott árakat tartani, amelyekkel a program ma általában dolgozik, nagyobb profitra kell törekedni;
- a programnak ma nincs biztosítása, ami hosszú távon igen sérülékeny, illetve működésképtelenné teheti a programot, lásd példaként a csapadékos időjárást és a keletkezett károkat;
- ma a program eszközállománya teljesen mondható, de hosszú távon számolni kell amortizációval és felmerülő újabb igényekkel.

A program alapjait itt csak röviden ismertettük, azonban ezek is egyértelmű sikerről számolnak be. Az elmúlt 10-11 év eredményei magukért beszélnek: a településen minimálisra csökkent munkanélküliség, a falu elnéptelenedésének megállítása önmagában is jelentős siker. Még nagyobb eredmény azonban az, hogy a program folyamatosan bővül, árbevétele növekszik, a foglalkoztatottak száma a kezdeti állapotról a hatszorosára, a földterület az

ötvenszeresére növekedett. A sikerek eredményeként Belecska és a foglalkoztatási program mára meglehetősen ismertségnek örvend: több társadalomtudományi vizsgálaton túl a helyi és az országos sajtó is rendszeresen foglalkozik a faluval.

A foglalkoztatási program működése

Belecskai vizsgálatunkat megelőzően több hipotézist állítottunk fel, amelyek révén egyrészt azonosítani kívántuk azokat az esetleges helyspecifikus elemeket, amelyekben a rendszer sikeressége gyökerezhet, másrészt igyekeztünk azokat a tényezőket is körülhatárolni, amelyek a program adaptálhatóságának a gátjai lehetnek, pontosabban: egy modellszerű működést, a belecskai gyakorlat általános érvényű bevezethetőségét megcélözva, nem magától értetődő az intézményesíthetőségük.

Kutatásunk megkezdése előtt a következő fő kérdések merültek fel bennünk, amelyeket kulcskérdéseknek véltünk a program működésével kapcsolatban.

1. A foglalkoztatási program sikerének szempontjából nagy szerepe van a polgármesternek, akinek a képességei, elkötelezettsége nélkül nem születhettek volna meg az elért eredmények. Feltételezzük, hogy a rendszer személyfüggő.
2. A programban foglalkoztatottak nagymértékben elkötelezettek a munkájuk iránt, felismerték annak előnyeit, ami növeli a program hatékonyságát.
3. A település egykori zöldségtermesztési hagyományai nagy hatással vannak a programra, a foglalkoztatottak hozzáállására és szakértelmére közvetlenül hatnak, ami a fejlődés nélkülözhetetlen eleme.
4. Feltételeztük, hogy az önkormányzat forrásbegyűjtő központként működik, amely minden lehetséges forrásból igyekszik a földprogramra támogatást bevonni; ezt a kialakított helyi rendszer, illetve a fejlesztéspolitika vagy tágabban a hazai támogatáspolitikai működése lehetővé is teszi.

E kérdések megválaszolására, részletes vizsgálatára, alátámasztásukra vagy cáfolatukra tanulmányunk végén kerül sor.

A program infrastruktúrája, a termesztett növények és a tárgyi eszközkészlet

A FÖLDKÉSZLET KÉRDÉSE. A termesztésbe bevont 25 hektáros földterület nem egy táblában van, hanem szétszórtan Belecska körül és a faluban. Jelenleg a legnagyobb egybefüggő terület körülbelül 6 hektár. Ez a széttagoltság (ami egyébként nem jelentős) a közlekedés szempontjából nem jelent problémát, mivel a területek kis távolságokra találhatók egymástól; viszont a munkaszervezés tekintetében nagyobb kihívásokat jelent az öt-hat helyre történő odafigyelés (erről még szót ejtünk). A program indulása kapcsán azt is írtuk, hogy az első évben mindössze fél hektáron indult meg a gazdálkodás, és innen bővült a használt földkészlet 25 hektárra.

Mivel mindegyik adat igen beszédes, és a bővülés folyamata közel sem volt magától értetődő, a rendelkezésre álló termőföld nagyságára néhány mondat erejéig külön is érdemesnek látszik kitérni. Belecska önkormányzatának – hasonlóan a legtöbb kistelepuslési önkormányzathoz – a program indulásakor nagyon kevés saját tulajdonú földje volt, egyáltalán nem véletlen, hogy mindössze fél hektáron indult el a gazdálkodás 1999-ben. Az első, a „számócás” év sikere kapcsán már látszott, hogy az akkor még szociális földprogram bővüléséhez lényegében minden feltétel adott vagy adott lehet: munkaerő van, támogatási források szerezhetők, szervezési kapacitás és szakértelem van, csak földet kell venni vagy bérelni. Az viszont a mai birtokviszonyok mellett az országnak ezen a táján egyáltalán nem magától értetődő, hogy ez sikerül is. A falvak határát hol a valamikori termelősövetkezetek gazdasági utódtársaságai, hol több tíz, esetleg száz hektárokat birtokló-bérlő gazdák művelik meg, akik javarészt a teljes földpiacot ellenőrzik. Az ő hasznuk növekedésének szintén a több föld az alapja, így egyrészt nem adnak el földet, és nem mondanak le bérleti jogról, másrészt az eladásra kínált földdarabokért kemény verseny folyik.

A Tolna megye különböző településein készített interjúink és egyéb, többnyire kötetlen beszélgetéseink tapasztalatai alapján állítjuk, hogy a legtöbb faluban a közösségi gazdálkodáshoz szükséges földterület megszerzése komoly, sőt gyakran áthidalhatatlan akadályokba ütközik, ily módon egy belecskai típusú falugazdasági program egyik első adaptációs feltételének a *rendelkezésre álló földvagyon* tarthatjuk. E földvagyonnak ugyanakkor nem kell feltétlenül túl nagy kiterjedésűnek lennie, zöldségtermesztéshez a belecskaihoz hasonló közösségi programokban néhány hektár is bőven elegendő, illetve még talán jobb is, ha ezek a földek nem külterületi szántóföldön, hanem belterületi kertekben találhatóak. Ez utóbbiak ugyanis könnyen megközelíthetők, nem kell a munkásokat szállítani, és az esetleges felügyeletük is egyszerűbb.

A kötet 3. esettanulmányában ismertetett *Sorsfordító – sorsformáló* elnevezésű munkaerőpiaci program több faluban, így a részletesen elemzett Gyulajon is belterületi kertekben zajlik, az önkormányzatoknak nincs is külterületi (szántóföldi) földvagyonuk, és anyagi erejük sincs ahhoz, hogy vegyenek vagy béreljenek ilyen földeket. Úgy látjuk azonban, erre a leírtak jegyében nincs is igazán szükségük. A földszerzést több településen (biztosan nem általános jelenségként) az anyagi feltételek hiányán túl még egy emberi tényező is nehezíti: a sok földet ellenőrzésük alatt tartó gazdák és gazdasági társaságok még akkor sem hajlandók el- vagy bérbe adni földet az önkormányzatnak s rajta keresztül a közösségnek, ha ezt egyébként a gazdálkodásuk szempontjából megtehetnék. Hogy e viselkedés háttérében pontosan milyen megfontolások és milyen társadalmi, gazdasági tényezők állnak, nem állt módunkban részleteiben vizsgálni. Belecskán a szükséges földmennyiséget sikerült megszerezni, mivel itt a földek minősége nem teszi igazán gazdaságossá a gabonatermesztést; a földek gyümölcs-telepítésre alkalmasabbak. A gyümölcsstermesztés viszont egyrészt beruházás-, másrészt szakértelem-igényes tevékenység, így a gazdák többsége esetünkben nem vállalkozott rá.

A FALUGAZDASÁG TELEPHELYEI. A programnak, pontosabban azon belül a termelést végző nonprofit kft.-nek Belecskán négy helyen van „telephelye”. A kft. központjaként az egykori termelősövetkezet műhelyépületei szolgálnak, amelyeket az önkormányzat megvásárolt.

A telephely a faluközponttól körülbelül öt percre található. Reggelente ezen a telepen az egyik, erre a célra kialakított épületben zajlik az aznapi eligazítás, a munkák kiosztása. Itt tárolják a gépeket is. Mindegyik eszköz fedett helyen van a garázsként szolgáló építményben. A raktárak közvetlen közelében található a kft. hűtőkamrája is, amely arra szolgál, hogy a leszedett gyümölcsöt néhány napig minőségromlás nélkül lehessen megőrizni. A növényvédő szerek raktára is itt található. Szintén a hely központi funkcióját erősíti az is, hogy a raktárak miatt nagyrészt az értékesítés is itt zajlik: főként ide érkeznek a vásárlók, nagy mennyiségű áru esetén itt pakolják meg a teherautókat.

A kft. adminisztratív központja (egy iroda) a polgármesteri hivatal épületében található. Funkciója lényegében kimerül abban, hogy itt tárolják és kezelik a cég iratait, számláit stb. A kéthetente-havonta érkező könyvelő is itt végzi el a feladatait. Az iroda funkciói már csak azért is meglehetősen szűkösek, mert az ügyvezető igazgató nagyon kevés időt tartózkodik itt, más egyéb teendői éppen elég elfoglaltságot nyújtanak neki.

A földprogram harmadik telephelye nem messze található az önkormányzat épületétől, az egykori termelőszövetkezeti iroda létesítményében kapott helyet. Az önkormányzat által megvásárolt telep jelenleg még kevés funkcióval rendelkezik: az udvaron található az aszaló épülete, amely a közelmúlt egyik beruházása volt. Az itteni üresen álló épületek lényegében raktárként funkcionálnak, de az őszi munkák egy része is itt zajlik (például a bab fejtése, a vetőmagok kigyűjtése). Ezekre a közösen végzett munkákra kiválóan alkalmasak a nagy termek. Az önkormányzat reményei szerint a közeljövőben ez a komplexum új funkciókat kaphat: a szükséges források megszerzése után itt kívánják megépíteni a savanyítóüzemet és a pálinkafőzdét is.

Az egykori termelőszövetkezeti iroda épülete, a leendő pálinkafőzde és savanyító

A program kapcsán még egy telephelyről szükséges szólni. A falu központjától nem messze, lényegében az önkormányzat épületének kertjében található a fóliasátrak (összesen hét darab). A zöldségek termesztésén túl itt is zajlik értékesítés: a magánszemélyként érkezők itt vásárolhatják meg az árut. Az itteni értékesítést és a fóliasátrakban végzett munkák koordinálását külön személy végzi.

TERMÉNYEK. A jelenlegi 25 hektár földterületen igen széles körű termelés zajlik. A különböző telepítéseknek köszönhetően jelenleg a gyümölcsösökben 400 cseresznyefa, 800 meggyfa, 700 kajszibarackfa, 1500 őszibarackfa, 800 körtefa, 400 almafa, 300 szilvafa és 600 diófa van. Nagy részük öt-hat éves telepítés, így optimális termőképességüket mostanában érik el. Kísérleti jelleggel szarvasgombával beoltott tölgyeket is telepítettek, siker esetén e tevékenység további bővítése várható. A kezdeti fél hektár helyett ma már több mint két hektáron zajlik a szamóca termesztése. Mindez kiegészül három hektár csemegeszőlővel is. A gyümölcsök értékesítése gyakorlatilag friss állapotban történik, a megmaradt mennyiség egy része aszalt gyümölcsként kel el.

A zöldségek közül egyértelműen a paprika jelenti a fő profilt, amit szabadföldön és fólia alatt egyaránt termesztnek. A paprikatermesztésnek Belecskán nagy hagyományai vannak, az egykori termelőszövetkezetben is nagy erőket fordítottak erre a növényre, már akkor

Paprikatövek az egyik fóliasátorban

megkezdődött egy helyi fajta nemesítése. Az étkezési célú Belecskai Zöldpaprika önálló fajtát végül Keszthelyen, a Pannon Egyetem Georgikon Karának jogelődjében nemesítettek ki, amit az állam 1994-ben ismert el hivatalosan. A friss fogyasztásra és elsősorban lecsópaprikának kiválóan alkalmas fajta ma már országosan ismert. Belecskán a következő években igyekeznek ezt a fajtát is bevonni a termesztésbe. A paprikát sorrendben a paradicsom követi, de foglalkoznak még babbal, uborkával, sárgadinnyével, tökkel és borsóval is. A zöldségek egy része a vetőmag-előállítását szolgálja, amelyet a Kecskeméti Vetőmag-termeltető Zrt. vásárol meg. A nem vetőmag célú zöldségeken azonnali értékesítéssel adnak túl. A program keretei között zöldségpalántákat is előállítanak, ezeket nagyon kedvező árú miatt a helyi és a környékbeli lakosok vásárolják meg.

A termesztett növények száma és fajtája folyamatosan bővül, a meglévő kínálat közel sem teljes. Példaként említhető, hogy már 2010-ben be kívánták vezetni a csemegekukoricát is, de az időjárási körülmények nem tették lehetővé, így ez a következő évre marad. Az ültetvények jelentős része öntözhető, ami nagy előnyt jelent, hiszen szárazabb időjárás esetén sem kell tartani a nagyobb veszteségtől.

A növények közel sem homogén fajták, szinte minden gyümölcsből legalább négy-hat fajtát telepítettek, a csemegezőlő-ültetvény is öt-hat fajtából áll össze, és a zöldségekből is több variánst termesztnek. A termesztésbe bevonni kívánt növényfajták kiválasztása során több szempontot érvényesítettek. Természetesen a termőhelyi adottságok alapvetően meghatározták, hogy mit érdemes telepíteni.

Ezen túlmenően a legfőbb szempont az volt, hogy minél szélesebb spektrumot fogjanak át a célból, hogy a legkorábbi tavaszi időponttól kezdve egészen kora télig biztosítsanak elfoglaltságot a dolgozóknak. Arra is vigyázniuk kellett, ami más oldalról indokolja a széles fajtakínálat bevezetését, hogy ez az elfoglaltság viszonylag egyenletes legyen, ne forduljanak elő se olyan mértékű dömpingmunkák, amelyek elvégzése már lényegesen, hosszabb időre meghaladná a program munkaerőkereteit, de ne legyenek tétlen időszakok sem. Mindkét állapot számos problémát vetne ugyanis fel, mindemellett egyik sem küszöbölhető ki teljesen. Dömpingmunka esetén egyrészt nem lenne betartható a napi nyolcórás munkaidő, ami munkajogi aggályokat vethet fel, bár a mai szabályozási folyamat már a hasonló helyzetek kezelését igyekszik megkönnyíteni. Másrészt a dömpingmunka idejére bér munkásokat is kellene (mint ahogy időnként kell is) fogadni, ami megdrágítaná a program működését. A hasznos munkával nem kitölthető időszakok ugyanakkor rontják a program hatékonyságát, és rombolják a munkamorált, a munkafegyelmet. A rendes szabadságokat lehet kiadni ezekben az időszakokban, a többi napot viszont valahogy ki kell tölteni munkával.

Másik fontos szempont volt a termesztett fajták megválasztása során, hogy a széles kínálat révén megkönnyítsék az értékesítést, ezáltal a termelésből szinte egész évben folyamatosan keletkezzen bevétel. Egy-egy gyümölcs több fajtájának a telepítése azért volt indokolt, mivel az eltérő érésidőnek köszönhetően hosszabb ideig tart az értékesítés, illetve nem alakul ki dömping, amely esetleg már a betakarítást és a gyors eladást gátolhatná. Emellett a különféle betegségek sem egyforma mértékben érik a különböző fajtákat, illetve jó eséllyel egy-egy időjárási havária sem pusztítja el a teljes termést.

A géppark egy része az egykori termelészövetkezeti műhelyben

ESZKÖZPARK. Jelenleg a foglalkoztatási program gép- és eszközállománya a tízéves tudatos fejlesztőmunka eredményeként teljesnek mondható. A szinte csak pályázati forrásokból beszerzett gépek nemcsak a programban dolgoznak, hanem egyrészt segítségükkel elláthatók a település-fenntartási feladatok is, másrészt bér munkában a belecskai lakosok rendelkezésére is állnak, amit a kedvező díjak miatt többen igénybe is vesznek kiskertjük talajműveléséhez.

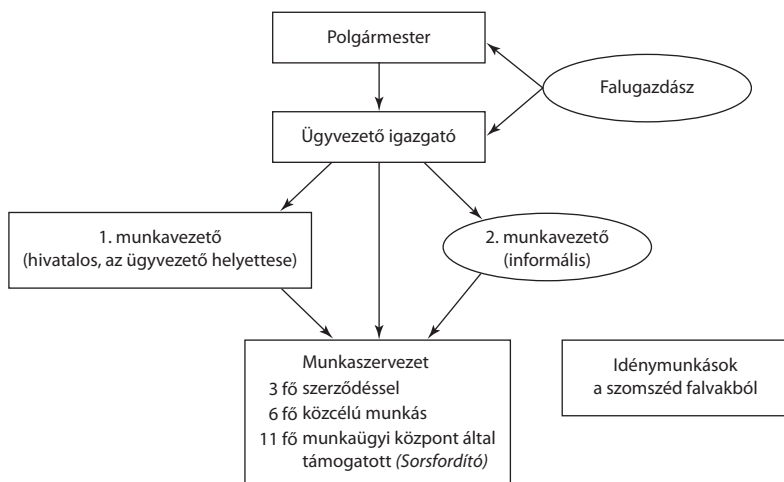
Három 25–30 lóerő teljesítményű traktoruk bőven elegendő a vontatási feladatok ellátására. A géppark ezenkívül az összes szükséges eszközt magában foglalja: tolólap, ekék, talajmarók, tárcsák, sorközművelők, fúkaszák, műtrágyaszóró, gödörfúró, pótkocsik, homlokrakodó, ásóborona, vetőgép, tartálykocsi, mulcsozó, permetező, palántázógép stb. (Jávör [2008]). A szállítások szempontjából a legtöbb feladatot a falugondnoki kisbusz látja el. A 2002-ben pályázati forrásokból nyert gépjármű végzi a munkások szállítását, az áruk kijuttatását, és természetesen falugondnoki feladatokat is ellát (ebédszállítás stb.). Nagy problémát jelent, hogy a falugondnoki buszt alapvetően közutakra tervezték, az ültetvények földútjain való közlekedés sok problémát okoz. A meglévő hűtött rakterű kisteherautó jobban szolgálná a termés szállítását, de ez már hosszú ideje nincs használatban, mivel nincs forrás a műszaki engedély meghosszabbítására.

A program munkaszervezete

A jelenleg 23 főt foglalkoztató nonprofit kft. és az egész foglalkoztatási program munkaszervezetének vizsgálata tanulságos eredményekkel szolgálhat, elsősorban abból a szempontból, hogy rávilágít annak gyakorlati működésére.

A foglalkoztatási program munkaszervezetének az élén (bár formálisan azon kívül) Belecska polgármestere áll (1.3. ábra). A Belecskai Községüzemeltető Kiemelkedően Közhasznú Nonprofit Kft. tulajdonosának képviselőjeként felügyeli és irányítja a szervezet (és rajta keresztül az egész program) működését, kidolgozza stratégiáját, fejlesztési koncepciókat tervez és hajtja végre. Polgármesterként képviseli az egész szervezetet, segíti a szakmai kapcsolatok bővülését. A Kft. ügyvezető igazgatójával napi többszöri személyes konzultációt folytat, szükség szerint kiadja a megfelelő utasításokat. A napi rendszeres tevékenységbe nem szól bele, inkább a rendhagyó vagy nagyobb volumenű feladatok kapcsán intézkedik. Beszámol a képviselő-testületnek a cég ügyeiről.

1.3. ÁBRA ■ A belecskai foglalkoztatási programot működtető nonprofit kft. munkaszervezete, 2010

A nonprofit kft. operatív irányítási feladatait az ügyvezető igazgató látja el. 2009 óta tölti be posztját, előtte édesapja végezte ezt a feladatot, így tisztában volt a szervezet működésével. Végzettségét tekintve kőműves. Másik munkakörét tekintve falugondnok, így két pozíció feladatait kell ellátnia, ezt sikeres szervezéssel meg is oldja.¹⁰ Beosztja és ellenőrzi a munkásokat. A polgármesterrel folyamatos kapcsolatban van. Napközben szükség szerint szállítja a munkásokat, naponta többször ellenőrzi és irányítja őket. Szervezi az értékesítést,

¹⁰ Falugondnoki főbb feladatai: ebédszállítás az időseknek, szükség esetén szállításuk, települési kirándulások, delegációk fuvarozása stb.

kiszolgálja a vevőket, igény esetén kiszállítja a megrendelt terményeket, intézi a beszerzéseket. Folyamatosan konzultál a tamási falugazdászközponttal szakmai kérdésekben. Intézi a kft. adminisztrációját.

Bár a kft. hivatalos munkaszervezetéhez nem tartozik, de itt, az irányító személyek között kell megemlíteni Belecska és a tamási központ falugazdászait is. Ők a kezdetek óta teljesen térítésmentesen látják el a program szakmai felügyeletét; az ügyvezető és a polgármester rendszeresen konzultál velük. Segítenek természetstechnológiai kérdésekben, tanácsot adnak a növényvédelem kapcsán, és közreműködnek a program fejlesztésében is. A falugazdászok a dolgozók és a lakosok téli képzéseiben is részt vesznek. Összefoglalóan: minden mezőgazdasági szakmai kérdésben segítséget nyújtanak. (Fontos megemlíteni, hogy a helyi falugazdással a polgármester régi barátságot ápol.)

A kft. középvezetői feladatait két munkavezető látja el. Egyikük hivatalosan tölti be posztját. Általában ő is ugyanúgy dolgozik, mint az összes többi munkás. Végzettségét tekintve mezőgazdasági gépész szakmunkás, a programban főként traktorosként tevékenykedik. A kft. növényvédő szereinek kezeléséhez letette a vegyszervizsgát is, így a raktár felügyelete, az anyagok kiadása is az ő kötelessége. Rendhagyó feladatai főként akkor vannak, amikor az ügyvezető valamilyen okból hosszabb ideig távol tartózkodik, ilyenkor csaknem minden tekintetben helyettesíti. Rajta kívül még egy informális munkavezető is dolgozik a programban. Ő főként a fóliasátrakért felel, az itteni munkát irányítja, valamint kiszolgálja az ide érkező vásárlókat. Egyébként a többi munkáshoz hasonlóan, ő is minden feladatot elvégez.

A fent ismertetett „vezetőségen” kívül az állandó dolgozói állományhoz 20 fő tartozik. A mindennapos feladataik közel azonosak, de az évek alatt bizonyos munkamegosztás kialakult. Elsősorban természetesen azt kell megemlíteni, hogy a női és férfimunkák nagyrészt elkülönülnek, de ennek pusztán a fizikai teljesítőképesség az oka. Ezenkívül az évek során a következő feladatkörök alakultak ki.

- A szőlő és a gyümölcsfák metszését minden évben ugyanaz a két ember végzi, mivel ők értenek hozzá, és a kényes feladatot megfelelően tudják megoldani. Szakértelmük félig-meddig autodidakta, egyikük végzettsége például villanyszerelő.
- Elméletileg négy személyt lehetne a traktorosfeladatokkal ellátni, de megbízhatóságuk miatt csak három dolgozót szoktak a gépekre ültetni. Amikor nincsenek ilyen munkák, ők is a szokványos (kézzel vagy kisgépekkel végzendő) feladatokat végzik.
- Az aszalónál szinte kizárólag csak egy nő dolgozik, mivel az itteni kényes és alapos odafigyelést igénylő munkákat csak őrá lehet rábízni.
- A gépekkel történő kaszálást és a bozótváágást rendszeresen csak két ember végzi, mivel ők tudják rendesen megoldani (még az is fontos szempont: ők nem lopják a benzint).
- Mivel a település-fenntartási feladatokat is a kft. végzi, így a felmerülő szakmunkákat (villanyszerelés, vízvezeték-szerelés stb.) is el tudják látni a dolgozók, mivel csaknem minden szakma képviselőjét megtaláljuk közöttük.

Az elmúlt években a 23 fős létszám a dömpingmunkák idején már nem volt elégséges, ilyenkor a környező falvakból körülbelül tíz idénymunkás szokott jönni. Ők alkalmi munkavállalói kiskönyvvel, igény szerint egy-két hetet járnak át segíteni.

A jelenlegi 23 fős munkaszervezetből 6 fő dolgozik állandó szerződéssel (az ügyvezető, a 2 munkavezető és még 3 fő). 6 fő foglalkoztatását jelenleg a közcélú munkát támogató alapból végzik, a munkabérük 95 százalékát az állam fedezi. A maradék 11 főt a Dél-dunántúli Regionális Munkaügyi Központ által finanszírozott, *Sorsfordító – sorsformáló* elnevezésű munkaerő-piaci program keretei között foglalkoztatják. A program lényege, hogy egy rövid képzést követően (Belecskán gyümölcsstermesztő-tanfolyam) a tartós munkanélküliek egy vállalkozásnál (vagy önkormányzatnál) munkába állhatnak. A kétéves (némely településen közel három év) kifizetésű projekt során a program Belecska esetében 100 százalékos bértámogatást nyújt. Belecskán 2011 végén jár le a támogatás, a remények szerint valamilyen más formában az önkormányzat tovább tudja foglalkoztatni a 11 főt. A dolgozók kivétel nélkül (még az ügyvezető is) minimálbért kapnak.

Ezen a ponton szükséges külön kiemelni a munkaügyi irányítás, a területileg illetékes munkaügyi kirendeltség szerepét. Vizsgálataink során egyértelműen kiderült, hogy a munkaügyi intézményrendszer aktív szakmai támogatása, segítsége nélkül a belecskai program nem tudna mai formájában működni. Erős szövetség alakult ki az elmúlt bő egy évtized során a belecskai önkormányzat és a munkaügyi intézményrendszer között, amely szövetséget egyrészt a kölcsönös (személyes) bizalom, másrészt a közös érdek (a munkanélküliség csökkentése) tartja fenn. Világosan látszik, hogy azokban a térségekben, ahol a munkaügyi kirendeltség (illetve a megyei vagy regionális munkaügyi központ) nem támogatja a hasonló, termelési célú lokális közfoglalkoztatási rendszerek kiépülését, ott ezek nem is fognak, nem is tudnak létrejönni, illetve működni, fejlődni.

Ki kell emelni továbbá a képzések jelentőségét: a Belecskán és a belecskai programról más intézményeknél készített interjúink alapján összességében azt a tapasztalatot szűrhetjük le, hogy egy piacra termelő mezőgazdasági vállalkozás – legyen szó akár csak zöldségtermesztésről – nem képes hosszú távon is hatékonyan működni a munkások képzése, elméleti és gyakorlati felkészítése nélkül. Hallottunk olyan véleményt is, amely szerint Belecskán is akkor indult meg igazán a program, amikor az alkalmazottak túlestek a célirányos képzéseken.

A programban dolgozók nagy része már jó néhány éve, esetleg a kezdetektől fogva áll alkalmazásban. Az elmúlt tíz év során a lemorzsolódás minimális volt, egy-két esetben fordult csak elő, hogy valakit el kellett küldeni, mert nem jól végezte a munkáját. (Érdekesség, hogy volt, akit később visszavettek, és azóta semmi probléma nincs a munkájával.) Az is csak ritkán fordul elő, hogy valaki máshol talál munkát, és azért hagyja el a programot, bár éppen az elmúlt hónapokban ketten is más állást kerestek maguknak. Így egy viszonylag összeszokott munkaközösséget alkotnak a dolgozók. Természetesen itt is vannak személyi ellentétek, példaként említve azt, hogy az egyik munkavállalót igyekezete és szorgalma miatt nehezen fogadják el kollégái.

A megkérdezett munkavállalók csak minimális elkötelezettségről számoltak be. Szinte mindegyikük úgy nyilatkozott, hogy az évek során megszokta ezt a munkát. Többségük szeret itt dolgozni, de minden esetben a kényszer vezette őket ide: „*nincs más, megszoktam ezt*” vagy „*nincs más munka a faluban*”. A munkahelyük melletti érvként említették, hogy ez itt van helyben, nem kell utazni. Igaz, hogy nem keresnek sokat, de más munkahelyeken

is csak ugyanennyit kapnának, vagy ha máshol többet kapnának, akkor az utazás költségeit kifizetve már kevesebb maradna. A munkahelyük mellett érveltek azzal is, hogy ez egy változatos munka, ami nem túl nehéz.

Bár a program sikeressége kapcsán a dolgozóknak a falu kertészeti hagyományaihoz való kötődését feltételeztük, ennek gyakorlatilag a csírája sem fedezhető fel. Jelenleg a dolgozók átlagéletkora 38,3 év (a legfiatalabb 19 éves). Az 1980-as évek legelejére, amikor a termelőszövetkezetben és a háztájiban virágzott a zöldség- és gyümölcsstermesztés, a dolgozók jelentős része esetleg csak gyerekkorából emlékezhet, vagy még úgy sem. A programban részt vevők nagy része még az alapvető kertészeti tevékenységekkel sem volt tisztában akkor, amikor alkalmazták, korábban más munkákat végzett, a háztáji kertművelés hagyománya (és praktikuma) pedig itt is megkopott, mint általában Tolna megye hasonló tájain. Ha nem is a közvetlen tapasztalataik révén, de a szüleiken, nagyszüleiken keresztül azért valamilyen kötődést minden bizonnyal feltételezhetünk a hagyományokhoz, de ennek hatása a programra nem kimutatható.

A program értékelése során ki kell emelnünk, hogy a jelek szerint Belecska falugazdasága egyfajta munkaerő-piaci rehabilitációs programként is működik, az alacsony lemorzsolódási arány legalábbis erre utal, és a Jakab Róbert polgármesterrel készített interjúk is ezt erősítik meg. A belecskai munkaerő semmivel sem jobb, mint más hasonló falvakban. Amikor a program elindult, nagyon sokan már évek óta munka nélkül voltak, ennek minden következményével: elszoktak a rendszeres élettől, fizikai teljesítőképességük csökkent, akárcsak kitartásuk, lelkierejük. A programnak ebből az állapotból kellett kimozdítani őket. A polgármester saját, programban játszott szerepét úgy értékelte, hogy ő leginkább nem volt más az elmúlt tizenkét évben, mint pedagógus.

Mivel a program legfőbb és lényegében egyetlen célja az, hogy értelmes és megfelelő jövedelmet biztosító munkát adjon a helybelieknek, a munkavégzés körülményeit úgy kellett kialakítani, hogy azok a kevésbé munkaképes emberek számára is alkalmas munkafeltételeket biztosítsanak. Erre a védett, közösségi forrásokból támogatott foglalkoztatás intézménye nyújtott lehetőséget. Nincs profitkövetelmény, van azonban türelem és az egyes személyekre irányuló, segítő szándékú figyelem. Rugalmas termelési kvótákkal dolgoznak: tipikus eset, hogy feladata végeztével hazamehet a dolgozó. Ez is a rendszer egyik teljesítményösztönzési eleme.

Az egyéni képességekhez igazítják a követelményeket, és igyekeznek orvosolni a hatékonyabb munkavégzést akadályozó személyes problémákat. Nagyon sok beszélgetés, figyelem és megértés van e program működtetése mögött. Ahogy a polgármester elmondta, ő egy-egy embernél pontosan tudta, hogy mit várhat tőle, és annyit is követelt meg. Ha valakiről úgy érezte, hogy az első évben csak egy teljes értékű munkás teljesítményének 30 százalékát képes produkálni, akkor ezt a 30 százalékot várták tőle, természetesen megbeszélve ezt az adott személlyel és a többi munkással is. A gyengébb teljesítőképességeket motiválni kellett, hogy egyre jobb munkaerő váljék belőlük, és ha a többi munkás is látta az igyekezetet, nem származott feszültség abból, hogy némelyikük kevesebbet tudott teljesíteni. Okosan kellett kiosztani feladatokat és összeállítani a közvetlenül együtt dolgozó csapatokat; ezekben mindig hasonló munkaképességű 3-4 ember dolgozott, akik

egymást ösztönözték jobb munkavégzésre. Előbb-utóbb, néhány év alatt a legtöbbszörből teljes értékű munkaerő vált, aki most már akár az elsődleges munkaerőpiacon is megállná a helyét.

Egy átlagos munkanap menete

Annak érdekében, hogy szemléletesen lássuk a program működését a gyakorlatban, érdemes egy munkanap általános eseményeit lejegyezni.

Tavasztól őszig reggel 6:30-kor kezdődik a munkaidő, télen egy órával később. A kft. telephelyén az erre a célra kialakított helyiségben (az egykori termelőszövetkezeti műhely területén) az aznapi munkák megbeszélésével kezdődik a nap. A legelsőek már negyed 7 előtt megérkeznek, a többiek fél 7-ig sorban odaérnek. A férfiak kivétel nélkül kerékpárral, a nők nagyrészt gyalogosan közlekednek.

A közös beszélgetést, kávézást pontban 6:30-kor az ügyvezető igazgató érkezése zárja le. Beosztottjaival kollegiális kapcsolatot tart fenn, a férfiakkal és a nők fiatalabb generációjával is tegeződik. A reggeli eligazítás általában rövid abban az esetben, ha mindenki az előző napi munkáját folytatja. Új munkák esetén egy kicsit hosszabb ideig tart a megbeszélés. A reggeli eligazítás idején a dolgozóknak lehetőségük van arra, hogy felvessék esetleges problémáikat vagy kéréseiket. Az eligazítást követően mindenki elindul a munkavégzés helyére. A férfiak kerékpárjukkal mennek, a nőket a falugondnoki járművel szállítják.

Egy átlagos munkanapon legalább 4-5 helyen zajlik a munka, ami az ügyvezető számára nagy kihívást jelent. Általában reggel 7-re bemegy az önkormányzathoz, ahol a polgármes-

A reggeli eligazításra sokan kerékpárral érkeznek

terrel rövid egyeztetést folytat az aznapi teendőkről. A délelőtt során folyamatosan intézi az értékesítést, a vevők mobiltelefonon szinte megszakítás nélkül keresik. Ha nincs még leszedve a kívánt gyümölcsmennyiség, akkor néhány dolgozóval együtt leszedi. Miután ládáiban lemérik az árut, ha szükséges, akkor ő szállítja ki a vásárlónak Tamásiba, Pincehelyre stb. Mindeközben a falugondnoki feladatait is ellátja, intézi a település ügyeit. Mivel gyakorlatilag folyamatosan úton van, amikor lehetősége van rá, többször ránéz a dolgozókra, ellenőrzi őket, vagy új munkákat oszt ki számukra. Elmondása szerint főként a női dolgozókat szükséges naponta többször ellenőrizni, mivel ők nem minden esetben végzik a kellő lelkiismeretességgel a munkájukat.

Délben félórás ebédszünet áll a munkások rendelkezésére. Érdekes, hogy a férfiak szinte kivétel nélkül hazamennek étkezni, a nők a csomagolt ebédjüket fogyasztják el. Fél egyre mindenki vissza szokott érni a munkahelyére. A fél 12 és 1 óra közötti időszakban az ügyvezető a legelfoglaltabb, mivel falugondnokként a gondozónővel ilyenkor szállítják ki az ebédet a falu időseinek.

Délután a munkások vagy új feladatokat kapnak, vagy folytatják a délelőtt megkezdett tevékenységét. Az ügyvezető is folytatja tevékenységét: délután is konzultál a polgármesterrel a település-fenntartás kapcsán felmerülő kérdésekről, ellenőrzi a munkásokat, és intézi a délutáni rendelkezéseket.

Nyáron fél 3-kor ér véget a munkaidő. A munkanap végeztével nyáron a legkritikább esetben térnek vissza a telephelyre a dolgozók, ezt nem várja tőlük a vezetőség, mivel amúgy is egész nap kint a melegben dolgoztak. Az ügyvezető a munkanap végeztével leellenőrzi az aznap elvégzett munkákat.

Télen fél 4-ig tart a munkanap. Ilyenkor mindenkinek kötelező a munkaidő végén visszajönni a „központba”, beszámolni az aznap elvégzett munkákról és az elkövetkező napi feladatokról.

Esős napokon kissé máshogyan zajlik a munkák szervezése. Ha nincsen nagy eső, és nem áznak el a dolgozók, akkor rendszeren folytatják a kinti munkájukat. Ha napközben megered az eső, és nem tudnak benti munkákat adni számukra, akkor általában véget ér a munkanap, és a későbbiekben dolgozzák le a kimaradt órákat. Azokban az esetekben, amikor többnapos esők vannak, és nem tudják foglalkoztatni a dolgozókat, akkor általában kiadják a szabadságokat, ez azonban ritkán fordul elő. Legtöbbször csapadékos időjárás esetén is találnak megfelelő elfoglaltságot a dolgozóknak: a nők számára főként a fóliasátrakban, a férfiak részére a műhelyekben, raktárakban.

A program kapcsolatrendszere és a lakossághoz való viszonya

A belesckai foglalkoztatási program az értékesítés szempontjából azon az alapvető jelenségen nyugszik, hogy Magyarország (az EU tagországainak nagy részével megegyezően) nem termeli meg a zöldség- és gyümölcsszükségletét, behozatalra szorul. Ennek köszönhetően a program a termékeit biztos piacon és akadályok nélkül tudja értékesíteni. Ez a gyakorlatban is teljes mértékben így van, az igények alapján a jelenlegi termésmennyiség akár sokszo-

rosát is képesek lennének értékesíteni. Fontos megemlíteni, hogy Belecskának a környéken nincs hasonló méretekben gazdálkodó zöldség- és gyümölcsstermesztő konkurenciája.

Alapvetően úgy tűnhet, hogy a megtermelt árut egy egységes és állandó piacon értékesítik, de ez nem így van. A vásárlók köre csaknem minden évben változik, számos új érdeklődő jelentkezik, régiak térnek vissza. A következőkben ennek ellenére felsorolásszerűen mégis számba vesszük a főbb és többé-kevésbé állandó vásárlókat, annak érdekében, hogy szemléletesen bemutathassuk a program lehetőségeit.

1. A vásárlók közül kétségtávol a kecskeméti zöldségtermesztési kutatóintézet a legfontosabb. Velük minden évben szerződést kötnek, amelyben megállapodnak, hogy mekkora területen milyen vetőmagot termeljenek. A vetőmagot a belecskai kft.-nek kell megvennie, de még így is megéri a termelés. Leggyakrabban bab-, borsó-, paprikavetőmagot állítanak elő Kecskemétnek, ebből a tevékenységből átlagosan az éves árbevétel 20 százaléka származik.
2. A legfontosabb vevők közé tartozik egy tamási székhelyű, egyéni vállalkozó kereskedő. Ő a gyümölcsstermesztés körülbelül 40 százalékát vásárolja meg évről évre, amit nagybani piacokon azonnal továbbértékesít.

A következőkben felsorolt vásárlók esetén már nem lehet számszerűsíteni az általuk megvett mennyiséget, mivel az évről évre változik.

3. Belecskán vásárol több környékbeli zöldséges, akik a saját boltjaikban adják el a terményeket.
4. Több környező önkormányzat (Ozora, Tolnanémedi, Miszla) közvetítéssel segíti az értékesítést. Összeírják a lakossági igényeket, és a rendelést eljuttatják Belecskára. Belecskán mindenki számára külön-külön csomagolják a megrendelt mennyiséget, kiszállítják, és minden csomaghoz külön-külön nyugtát állítanak ki.
5. Viszonylag rendszeres vásárlók a környék intézményei is: iskolák, szociális otthonok stb., egy-egy távolabbi (például szekszárdi) intézmény is szokott jelentkezni.
6. Gyakorinak mondhatók azok az értékesítési helyek, ahol munkahelyi dolgozók összeírják, hogy kinek mire van szüksége, és milyen mennyiségben, majd egyben elküldik a rendelésüket Belecskára. Ilyen állandó vásárlók például: Tamásiban a kistérségi iroda, OTP, posta, munkaügyi hivatal, több iskola. Belecskáról ezekre a helyekre is külön-külön csomagokban szállítják ki a megrendelt mennyiséget.
7. Külön kiemelendő vásárlói réteget jelent az egyszerű magánszemélyek köre. Nemcsak a faluból és a környékből érkeznek az érdeklődők, hanem körülbelül 30 kilométeres körzetből.
8. A kft. kétfajta szolgáltatást tud nyújtani, azonban az ezeket igénybe vevők köre meglehetősen szűk. A gépi szolgáltatást főként néhány belecskai lakos veszi – vagy inkább csak vette – igénybe kiskertje talajműveléséhez, mivel az elmúlt két évben nem nagyon volt rá igény. A bérben aszaltatás teljes mértékben esetleges, és csak nagyon ritkán van rá igény.
9. A program „beszállítói” köréből egyetlen elem emelhető ki. Egy Pincehelyen üzemelő baromfityesztő telep biztosítja az igény szerinti trágyamennyiséget, ami ingyen áll Belecska rendelkezésére.

Az aszaló (itt napkollektorok nélkül)

A program vásárlói köre mára kiforrott, bővülése csaknem folyamatos. Kezdetben valószínűleg a személyes ismeretség volt a meghatározó az üzleti kapcsolatokban, de mára ezen túllépve, a belecskai termékek jó híre (és alacsony ára) hozza az újabb és újabb vásárlókat. (Belecskának mint településnek honlapja nincs, így a falugazdasági programról sem olvashatók hírek a világhálón; a megtermelt árut sehol sem hirdetik.)

A program külső kapcsolataihoz kapcsolódóan érdemes kitérni a lakosság bevonásának tapasztalataira is. Korábban a belecskaiak nagy számban vettek részt saját területükön a vetőmag-előállításban és a zöldségtermesztésben is. A kft. segítségével bonyolították le az értékesítést és a vetőmag beszerzését. Ez a vetőmag-előállítás esetén úgy zajlott, hogy a kft. szállította el a magántermelők árúját Kecskemétre, de az elszámolás egyénileg zajlott. Ezekből a tevékenységekből jelentős bevételei származtak a családoknak. Mára ez a fajta gazdálkodás Belecskán teljesen leépült. Az, hogy ez a tevékenység visszaszorult, valószínűleg a magas vetőmagáraknak köszönhető, amely mellett már nem éri meg kicsiben zöldséget

termeszteni. Napjainkban körülbelül hárman foglalkoznak a faluban akkora mértékben zöldségtermesztéssel, hogy valamennyit el is adnak belőle. Ezek a gazdák a programtól teljesen függetlenül, saját maguk intézik a termeléssel kapcsolatos ügyeiket.

A program korábbi éveiben a belecskai önkormányzati tulajdonú területen vállalhattak részesművelést is. Például oly módon, hogy a szabadföldbe kihalántázott fűszerpaprika-ültetvény egyszer-kétszeri megkapálásával és a termés leszedésével a fele termés a dolgozót illette meg, amivel szabadon gazdálkodhatott, értékesíthette, vagy a kft. megvásárolta tőle. Az egykor kilogrammonként 3000 forintos fűszerpaprika-őrlemény százezres nagyságrendű bevételt biztosított a programba így bekapcsolódók számára. Jelenleg ez a fajta részvétel sincs jelen – hogy miért, az kérdéses.

A lakosság részére a program biztosítja minden terményükből a legfeljebb nagykereskedelmi áron történő vásárlás lehetőségét, valamint az összes gépi munka, szolgáltatás, vetőmag, illetve palánta igen kedvezményes áron történő igénybevételét. 2006-ban pályázati támogatásból díjmentesen helyeztek ki 42 000 tő paprika-, 16 000 tő szamócapalántát, amelyet a lakosság szívesen fogadott, és megszűnt a konyhakertek parlagon tartása (*Jakab és szerzőtársai* [2010]). A sikert követően állt rá a program a palánta-előállításra is, azóta minden évben a vásárlók jóval a piaci ár alatt szerezhetik be a szükséges palántáikat is.

A program külső finanszírozása

Mint ahogy már több esetben utaltunk rá, a belecskai foglalkoztatási program 1999. évi kezdete óta számos pályázati forrást nyert el, amelyből jelentős fejlesztéseket tudott végrehajtani. Külső segítség nélkül a program önmagától fejlődésképtelen lett volna. A földprogramon kívüli célokra az önkormányzat nem túl gyakori pályázó. A program fejlesztései szinte kizárólag céltámogatások elnyerésével valósultak meg, leggyakrabban az egykori Szociális és Munkaügyi Minisztérium által kiírt szociális földprogramok pályázatai révén. Az elnyert 23 pályázatból 11 a minisztérium földprogramalapjához kapcsolódóan került kiírásra; a megkapott összeg 35 százaléka származik ebből a forrásból.

A pályázatokat minden esetben a polgármester írja (laikusként), de szakértelmére utal, hogy a beadott anyagaikkal nem szoktak problémák lenni. Minden sikeres pályázatuk esetében a kedvezményezett Belecska Község Önkormányzata volt, a projektgazda pedig – létrehozása óta – a Belecskai Községüzemeltető Kiemelkedően Közhasznú Nonprofit Kft.

Az 1.1. és 1.2. táblázatokból kiderül, hogy a belecskai program (közvetve és közvetlenül) az elmúlt tíz évben a pályázati forrásokból nominálisan közel 70 millió forintot, 2009. évi árakon számolva pedig több mint 83 millió forintot nyert el. Ez az összeg azonban nem teljes, mivel nem tartalmazza a pályázati önrészeket, amelyek az egyes kiírások esetén 5–20 százalék között mozogtak. Ennek fényében a tényleges ráfordítás nominálisan közel 80 millió, 2009. évi árakra diszkontálva 90 millió forint lehet. Az összeg annak fényében egyáltalán nem jelentős, hogy az ebből megvalósított fejlesztés jelenleg 23 fő számára biztosít megélhetést, amivel megoldotta egy település munkaügyi problémáit.

1.1. TÁBLÁZAT ■ A beleckai foglalkoztatási program kapcsán megnyert pályázatok adott évi árakon, 1999–2009

A kiírás éve	Kiíró szervezet	A program címe	A megvalósított fejlesztés	A megvalósítás ideje	Az elnyert összeg (ezer forint, kerekítve)	Megjegyzés
1999	SZMM	Szociális földprogram (alap)	Szamócatelepítés (0,5 hektár)	2000	700	4 fő számára részmunkaidőben biztosított munkát
2000	SZMM	Szociális földprogram (alap)	Kútfürás, öntözőmű és kerítés építése	2001	1 600	
2001	SZMM	Szociális földprogram bővítése	Gyümölcsfák telepítése, 1 darab traktor és termőföld vásárlása	2002	3 200	
2002	SZMM	Szociális földprogram bővítése	Ültetvények bővítése (szőlő, kajszi), hűtőkammera építése, szalagfűrész vásárlása, gyümölcskertészek képzése	2003	4 000	Ebben az időben már 10 főnél többen dolgoztak a programban
2002	SZMM	Személyes gondoskodást nyújtó szociális ellátórendszer	Falugondnoki jármű cseréje	2002	3 500	A jármű ellátja a földprogram szállítási igényeit személyek és az áru tekintetében is (eredetileg a falugondnoki feladatokra szereztek be)
2003	SZMM	3 éves szociális földprogram pályázata	3500 facemete telepítése, kerítésépítés, működési költségek	2004	3 500	Belecka esteben 1 éves forrást ítélték meg. A dolgozók száma ekkoriban már 16 fő volt
2003	OFA	Parkgondozók, motorfűrész-kezelők képzése	2 fő képzése	2003	1 700	Egyikük a mai napig is a program keretei között dolgozik
2003	Leader VFC	„Segíts magadon...!”	Traktor, mezőgazdasági gépek, talajművelő eszközök beszerzése	2003	1 300	A géppark fejlesztése komoly előrelépést jelentett a programban
2003	TTT	Kommunális gépjármű	Egy hűtött rakterű teherautó vásárlása	2005	2 000	A földprogram szállítási igényeit látja el
2004	SZMM	A szociális földprogram működtetésének támogatása	Téli képzések, műtrágya, üzemanyag, vetőmag beszerzése	2005	2 100	
2004	TTT	Szociális foglalkoztatáshoz gépjárműbeszerzés	Traktor és más gépek vásárlása	2005	2 600	
2004	TRFC		Fóliasátrak építése	2005	3 100	
2005	SZMM	Szociális földprogram folyamatos működtetésének és komplex fejlesztésének támogatása	Működési kiadások (üzemanyag, növényvédőszer)	2006	600	
2005	TRFC	Kútfürások és konyhakertek öntözővíz-ellátása három településen	Kútásások	2006	35 000 (Beleckára körülbelül harmada jutott)	A három településnek végül összesen 40 millió forintjába került a beruházás, a Beleckára jutó támogatás mértéke nem ismert
2005	TRFC	„Háromszoros esélyteremtés...”	Palánták vásárlása az igénylők közötti szétosztásra	2006	2 000	2006 óta a földprogram kedvezményes áron biztosít palántákat a lakosoknak
2005	TTT	Önkormányzati gépbeszerzés támogatása	Traktor és egyéb gépek vásárlása	2006	3 100	

A kiírás éve	Kiíró szervezet	A program címe	A megvalósított fejlesztés	A megvalósítás ideje	Az elnyert összeg (ezer forint, kerekítve)	Megjegyzés
2006	SZMM	Földprogram működtetésének támogatása	Működési költségek (üzemanyag, növényvédő szer)	2007	600	
2006-2007	ROP 3.2.2.	„Hal helyett hálót!”	5 nő + 1 férfi bér- és járuléktámogatása		2 500 + + 4 500	Az önkormányzat vállalta, hogy a résztvevőket 2010 végéig a programban foglalkoztatja
2007	SZMM	Földprogram működtetésének támogatása	Munkabér- és járuléktámogatás, működési költségek, palántázógép beszerzése (1 millió forint)	2008	2 900	
2007	SZMM	Földprogram működtetésének támogatása	Aszaló megépítése	2007	2 500	
2008	SZMM	Földprogram működtetésének támogatása	Eszközvásárlás, működési költségek, kerítésépítés	2009	3 000	
2008	TRFC	„Szociális földprogramhoz gépi szolgáltatás önköltségi áron”	7 darab gép vásárlása	2009	4 700	Ebben az évben teljessé vált a program gépparkja
2009	LEKI	Öntözőrendszer-támogatás	5 hektár gyümölcsösben öntözőrendszer kiépítése	2010	1 400	
Összesen					68 700	

Rövidítések: OFA – Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, VFC – Vidékfejlesztési Célelőirányzat, LEKI – A leghátrányosabb helyzetű kistérségek felzárkóztatásának támogatása, ROP 3.2.2. – Regionális Operatív Program 3.2.2. konstrukciója, SZSZM – Szociális és Munkaügyi Minisztérium, TRFC – Terület- és Régiófejlesztési Célelőirányzat, TTT – Tolna Megyei Területfejlesztési Tanács

1.2. TÁBLÁZAT

A beleszkai program megnyert támogatási összegei a pályázatok megvalósításának éve szerint, 2009. évi árakon

A pályázatok megvalósításának éve	Adott évre jutó támogatási összeg nominálisan (forint, kerekítve)	Fogyasztói árindex (2009 = 1)*	Adott évre jutó támogatási összeg 2009. évi árakon
2000	700 000	1,652	1 156 400
2001	1 600 000	1,512	2 419 200
2002	6 700 000	1,436	9 621 200
2003	7 000 000	1,371	9 597 000
2004	3 500 000	1,285	4 497 500
2005	9 800 000	1,240	12 152 000
2006	19 800 000	1,193	23 621 400
2007	7 600 000	1,104	8 390 400
2008	2 900 000	1,041	3 018 900
2009–2010	9 100 000	1,000	9 100 000
Összesen	68 700 000		83 574 000

*Forrás: http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_qls001.html

Összehasonlítási alapként külön kiemelhetjük az I. Nemzeti Fejlesztési Terv regionális operatív programja (ROP) 3.2.2. konstrukciójának pályázati tapasztalatait: ennek nyertes projektjei közül messze a beleckskai volt a legkisebb összegű,¹¹ az átlagos támogatás ebben a konstrukcióban mintegy 98 millió forint volt, 11 pályázat nyert 140 millió forintnál is többet. Vagyis számos lokális kezdeményezés pusztán ebből az egy kiírásból messze több támogatáshoz jutott, mint a beleckskai program az elmúlt 12 év során összesen. De mint ahogy egy aktuális értékelés (*Mérték* [2010]) jelzi, e nagy értékű projektek eredményei vagy felszámolódtak, vagy állami normatívából, további jelentős támogatások bevonásával tudtak csak fennmaradni, míg eredményességük zömmel elmarad a beleckskai programnál tapasztaltaktól.

Belecksa esetén a különféle pályázati forrásokon kívül még további jelentős támogatási összeggel kell számolnunk, ami a bér- és járuléktámogatásokból tevődik össze: ezek jelenleg a *közcélú* foglalkoztatás és *Sorsfordító – sorsformáló* elnevezésű munkaerő-piaci program forrásai. Nehezen meghatározható – s az elérhető információk alapján kutatásunk során nem is sikerült meghatározni – az a pontos bér- és járulékösszeg, amely a földprogram keretei között került – és kerül ma is – felhasználásra, az aktuális adatokat viszont meg tudjuk becsülni. A falugazdaságnak 2010-ben 11 fő *Sorsfordító* program által 100 százalékban támogatott dolgozója van, ők kivétel nélkül minimálbért kapnak. A 2010 januárja óta érvényes 73 500 forinttal számolva, havi szinten 808 500 forint bértámogatást kap utánuk az önkormányzat, ami éves szinten 9 millió 700 ezer forintot tesz ki. A 6 fő *közcélú* foglalkoztatott után 95 százalékos bértámogatást kap Belecksa, amely éves szinten valamivel több, mint 5 millió forintot jelent. Tehát a 2010. évet tekintve a program körülbelül 15 millió forint bértámogatásban részesül.

A program főbb problémái és bővítésének kérdései

A program működése kapcsán végezetül szükséges áttekinteni, hogy a tanulmány készítésének időszakában melyek a beleckskai foglalkoztatási program főbb problémái, és milyen kérdések merülnek fel a bővítéssel kapcsolatban.

Jelenleg a legnagyobb gondot kétségkívül az jelenti, hogy nem megoldott a dolgozók téli foglalkoztatása. A novembertől januárig terjedő időszakban csak a gépek, eszközök, létesítmények karbantartása, kisebb munkák és településüzemeltetési feladatok (például hólapátolás) jelentenek tényleges elfoglaltságot számukra, de közel sem elegendőt. Ennek kiküszöbölésére bizonyos években téli képzéseket írnak elő a dolgozók számára, de ez a megoldás hosszú távon nem tartható fenn.

A finanszírozással kapcsolatban több probléma is felmerül. A nonprofit kft. bevételei egy adott év során nem egységesek: nagy mennyiségben termelt áruk jó áron történő értékesítése idején nagyok a bevételek, de több hónapon keresztül aránytalanul alacsonyak.

¹¹ Kerekítve 11,8 millió forint megítélt támogatással, amelyből végül mindössze 7 milliót hívott le és számolt el a program, mint ahogy az *1.1. táblázat* is mutatja.

Részben ezzel összefüggésben a későbbi önfenntartással kapcsolatban az is kérdéses, hogy képes lesz-e a program az összes dolgozójának az éves bérét kitermelni, vagy csak a nagy termést hozó hónapokban biztosít elegendő bevételt. Jelenleg 23 dolgozó minimálbérének kifizetése járulékok nélkül évente több mint 20 millió forintot igényelne, ennek a bevételnek az elérése azonban ma még csak távoli cél. Figyelembe véve, hogy jelentős működési költségekkel is számolni kell, a nonprofit kft. és a program önfenntartásának elérése a közeljövőben nem valószínű.

Még egy harmadik problémáról érdemes szólni, amely azonban az előzőknél sokkal kisebb jelentőségű. Számos esetben kihívást jelent a program működtetése során, hogy a munkatársak között nincsen agrár- vagy kertészeti végzettségű szakember, legalább középfokú hozzáértéssel. Jelenleg a falugazdászokkal egyeztetve még képesek megoldani a felmerülő szakmai gondokat, de a program kiteljesedése során valószínűleg szükség lesz felsőfokú végzettségű szakember alkalmazására is. Ezzel kapcsolatban problémát jelent az is, hogy számára adott esetben versenyképes jövedelmet kell majd biztosítani.

A belecskai földprogrammal kapcsolatos fejlesztési és bővítési elképzelések részben a fenti problémákra igyekeznek megoldásokat nyújtani. Ezek közül elsőként az évek óta napirenden lévő savanyítóüzem és a pálinkafőzde ötletét kell megemlíteni. Mindkettő elsődleges célja az lenne, hogy a téli hónapokra többletmunkát nyújtson a dolgozóknak. Ezenkívül a pálinkafőzdében lehetőség lenne a hullott és sérült gyümölcsök feldolgozására, ezzel is bővítve a kínálatot, csökkentve a veszteséget. A bérfőzés még extrabevételt is termelhetne. A savanyítóüzemnek is hasonló céljai lennének: a nem eladható zöldségekből, a vetőmag-előállítás során keletkező melléktermékekből értékesíthető feldolgozott termékeket lehetne készíteni. Bér munkában ez is kiszolgálhatja külső igényeket is. Mindkét üzemet a jelenleg szabadon álló egykori termelőszövetkezeti iroda épületében helyeznék el. E két fejlesztés a források hiánya miatt jelenleg még csak középtávon, településközi együttműködés keretében megvalósítandó cél. Az ebbe a sorba illeszkedő gyümölcslékészítő üzemnek – a magas beruházási költségek miatt – még csak az elképzelése fogalmazódott meg.

Jelenleg a program a meglévő eszközállománnyal és a megművelt földterülettel egységes egészet alkot, de hosszabb távon napirenden van további földek bevonása is.

Az előzőkhöz szervesen kapcsolódva, feltétlenül szükséges a sikeres program területi bővítéséről szólni. 2010 augusztusában jegyezte be a bíróság a Tolnai Közép-hegyhát Szociális Szövetkezetet, amit mások mellett Belecska, Kalaznó, Miszla, Kisszékely és Mucsi lakosai (köztük magánszemélyként polgármesterek is) hoztak létre. A szövetkezet célja elsősorban a helyi termékek értékesítése lesz, amiket a többi község is a *Sorsfordító* – *sorsformáló* elnevezésű munkaerő-piaci program, valamint földprogramszerű terveik keretében kíván előállítani. Ezzel egyenértékű cél az is, hogy a tervezett fejlesztéseket a szövetkezet keretében valósítsák meg, s elképzelhető egy mezőgazdasági szakember együttes alkalmazása is.

A program adaptálhatóságának kérdései

Mielőtt rátérnénk a belecskai típusú foglalkoztatási program általános érvényű adaptációjával kapcsolatos kérdésekre, szükséges közelebbről megvizsgálni a tanulmány elején leírt kérdéseinket. Mindegyik feltételezésünk arra irányult, hogy megpróbálja az egyedi helyi sajátosságokat feltárni, amelyek esetleg az adaptálhatóságot nehezítenék meg.

1. Első feltételezésünk az volt, hogy a program működtetése személyfüggő, az egyedüli kulcsszereplő a polgármester. Kutatásunk fényében bebizonyosodott, hogy a polgármester valóban kulcsszereplő: nagyon nagy szerepe van a program megalkotásában, fejlesztésében és irányításában, de nem kizárólagos. Úgy látjuk, ha igazán meg akarjuk érteni a belecskai rendszer működését, ezt a kérdést ketté kell választanunk. Világosan kell látnunk, hogy ez a program nem indul el, ha a falu polgármestere nem ismeri fel a (pályázati) lehetőséget, és nem kezdi el szervezni a programot. Mint ahogy már bemutattuk, a pályázatokat mind a mai napig ő egymaga írja, ő az, aki stratégiai kérdéseken gondolkodik, és aki a fejlesztésekhez szükséges politikai és szakmai egyeztetéseket lefolytatja. Alkalmas, elhivatott vezető nélkül egy belecskaihoz hasonló program nem tud elindulni, ebben az értelemben ez az eset alapvetően személyfüggő. Az operatív irányításban és a fejlesztések gyakorlati megvalósításában ugyanakkor legalább akkora szerepe van a mindenkori ügyvezetőnek és a falugazdásznak (szakmai oldal), mint a polgármesternek. Tehát a program mindennapi működését tekintve már sokkal inkább munkacsoport-, mint személyfüggő, egy helyi hálózat irányítja. A belecskai program fejlődéséhez folyamatos megújulásra, szervezeti és termelési innovációkra volt szükség, alkalmazkodni kellett a változó körülményekhez, hogy csak a pályázati források, illetve a különféle munkaügyi, bér- és járuléktámogatási szabályok állandó módosulását említsük. E változó feltételrendszerhez a belecskai program úgy alkalmazkodott, hogy a stratégiai irányításban ma már egy külső szövetségi hálózat segíti a polgármestert, melynek tagjai a saját szakterületük információit folyamatosan megosztják egymással, és igyekeznek célirányosan rávetíteni azokat a belecskai programra. E szövetségi háléhoz tartozik például a tamási munkaügyi kirendeltség, a falugazdász, vagy épp Nagy Ferenc, a *Sorsfordító – sorsformáló* elnevezésű munkaerő-piaci program koordinátora.
2. Másodikként feltételeztük, hogy a program sikere nagyban múlik azon, hogy a résztvevők mennyire elkötelezettek a munkájuk iránt, ami befolyásolja a program hatékonyságát. Ez a feltételezésünk nem bizonyult helytállónak. A dolgozók egyszerűen csak egy munkahelynek tekintik a programot, amely helyben kínál számukra munkalehetőséget; bármilyen ennél nagyobb elkötelezettség nem volt tapasztalható.
3. Az a hipotézisünk, hogy Belecska zöldségtermesztési hagyományai hatással vannak a programra, és hogy a dolgozók munkavégzéséhez hozzájárul a hagyományhoz való kötődés, szintén nem állja meg a helyét. Kétségtől kiváló előképül szolgált a program számára az egykori termelőszövetkezet nagy sikerű zöldségtermesztési üzletága, de a program kezdetekor teljesen a nulláról kellett indulni. A dolgozók körében sem

mutatható ki semmilyen kapcsolat a növénytermesztési hagyományokkal, legfőképpen azért, mivel egy fiatalabb generációhoz tartoznak.¹²

4. A negyedik feltételezésünk szerint az önkormányzat forrásbegyűjtő központként működik, és a foglalkoztatási program rendszere olyan, hogy nagyon sokféle támogatási forrást képes integrálni. Ezt a feltételezést igazoltnak tarthatjuk. Az önkormányzat a foglalkoztatási programja kapcsán ténylegesen nagyon aktív pályázó. A falugazdasági programot kiszolgáló helyi forrásszerzési rendszert kétségtelenül rugalmasnak (és egyben jónak) tarthatjuk abban a tekintetben, hogy a foglalkoztatási, a földprogramra irányuló és a regionális településfejlesztési támogatásokat is képes befogadni és a programban ténylegesen hasznosítani. A Belecskán elért sikerek alapja ebből a rugalmas rendszerből ered.

Tisztázottnak tekinthetjük tehát, hogy lényegében semmilyen speciális belecskai sajátosság nem áll a falugazdasági program elért eredményei mögött, vagyis nincsenek olyan helyi tényezők, erőforrások, amelyek nehézkes és drága átvétele vagy reprodukálása esetleg megakadályozná, hogy más települések is ezen a módon igyekezzenek megoldást találni foglalkoztatási problémáikra. Mindemellett szükséges az adaptáció főbb pontjait meghatározni.

- ◆ A belecskai típusú program legfontosabb eleme az önkormányzati tulajdonú vállalkozás létrehozása, amely az adózás, az adminisztráció és egyéb jogszabályok tekintetében sokkal kedvezőbb lehetőségeket teremt, mint ha az önkormányzat önmaga kezdene el gazdálkodni. Valószínűleg a nonprofit forma jelenti a leghatékonyabb megoldást, mivel így több kedvezményt lehet igénybe venni.
- ◆ A tapasztalatok szerint a hazai kistéleplési önkormányzati vezetők körében egyfajta tartózkodás van attól, hogy az önkormányzat céget hozzon létre és vállalkozzon. Ennek fényében az adaptáció csak ott lehet sikeres, ahol a település vezetői képesek a vállalkozói szemléletre. Ennyiben a belecskai típusú program vitathatatlanul személyfüggő. Ahol ez nem működhet, vagy ahol a polgármester nem kívánja vállalni az ilyen jellegű terheket, ott kikerülhető a probléma azzal, hogy a létrehozott szervezet élére egy olyan ügyvezetőt állítanak, aki egymaga képes irányítani a programot.
- ◆ A program szakmai irányításához feltétlenül szükséges egy szakértő személy vagy szervezet bevonása. Belecska esetében ez a falugazdászrendszer, amely szinte minden település számára elérhető. Ahol erre nincsen mód, ott más szervezetek is szóba jöhetnek (felsőoktatási intézmények, kutatóintézetek, valamiféle kistérségi inkubációs szolgáltatás stb.), vagy akár magánszemélyek is, akik szívügyüknek tekintik egy ilyen típusú program segítségét.
- ◆ Nagyon fontos szempont, hogy az önkormányzat intenzív pályázati tevékenységen és folyamatos innovációk becsatornázásán keresztül lokális fejlesztési központtá váljon. Az elindított program nagyon hosszú ideig nem termel akkora bevételt, hogy abból a rendszer nagyarányú fejlesztéseit meg lehessen valósítani. Ennek kiküszöbölésére pillanatnyilag csakis a pályázati források jöhetnek szóba, amelyek sikeressége esetén a létrehozott

¹² Kétségtől eltekintve a helyi szereplők valamilyen előképet látnak a falu gazdag zöldségtermesztési hagyományában, de nem jelent hátrányt, ha valahol hasonló tradíciók nélkül kezdenek egy ilyen programba.

program képes fokozatosan bővülni. A program hatékony működtetéséhez hozzátartozik a különböző foglalkoztatási támogatások igénybevétele is, mivel ezek nélkül sokáig nem lenne fenntartható a rendszer. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy egy beleckai típusú foglalkoztatási program finanszírozása állami, közösségi oldalról tekintve önálló támogatási konstrukcióként is elképzelhető, amibe elég egyszerűen becsatornázhatók lennének különféle fejlesztéspolitikai operatív programok forrásai is.

- ◆ A programban dolgozók kapcsán azt érdemes megjegyezni, hogy nagy hangsúlyt kell fektetni az oktatásukra és a képzésükre. Egyrészt ezáltal a téli holt időszakban is hasznos elfoglaltságot lehet számukra nyújtani, másrészt a szakértelmük fejlesztésével a program működésének hatékonysága is növelhető.
- ◆ A telepítendő növények kiválasztásában érdemes a beleckai példát követni. Egyrészt a programot érdemes olyan növénnyel kezdeni, amely már az első évben termést hoz, és jó áron lehet eladni, erre például kiválóan alkalmas a szamóca. A teljes vertikum kialakítása során azt a szempontot érdemes követni, hogy az ültetvények az év során minél hosszabb ideig biztosítsanak elfoglaltságot a dolgozóknak, valamint azt, hogy ne alakuljon ki torlódás az érésidők egybeesésével.
- ◆ A hosszú távú működőképesség fenntartásához érdemes egy olyan növényt (vagy állatot) keresni, amelyre az egész programot fel lehet építeni, és esetleg nagy helyi hagyományai is vannak. Belecka esetében ilyen a paprika, de más Tolna megyei település például a hagy-

Szilvaültetvény a falu határában

mára specializálódott. Egy ilyen termék választása azért célszerű, mert összekapcsolható vele a település neve, és így könnyebb a későbbiekben egy esetleges marketingstratégia elindítása, önálló arculat kialakítása.

- ◆ A program elindítása során elsősorban az önkormányzati tulajdonú földekben érdemes gondolkodni, és azokon gazdálkodni. A későbbiekben ki lehet terjeszteni a termelést állami tulajdonú és magánkézben lévő földek bérbevételével is.
- ◆ Az értékesítés során meg kell találni azokat a csatornákat, amelyek többé-kevésbé állandó piaci lehetőséget biztosítanak. Érdemes Belecskához hasonlóan megkeresni azokat a helyi vásárlókat, akik számára egyszerű és könnyen megszervezhető az eladás. A személyes kapcsolatoknak az ilyen esetekben, főleg a program kezdetén, fontos szerepük van.
- ◆ Végezetül a program átvételével kapcsolatban szükséges megjegyeznünk, hogy nem minden esetben érdemes csak a zöldség- és gyümölcsstermesztésben gondolkodni. A helyi sajátosságok figyelembevétele nagyban hozzájárulhat a sikerhez, így a program az állattenyésztésen, erdészeten vagy akár a gyógynövénytermesztésen is alapulhat.
- ◆ Nagyon fontos szempont, hogy a program beindítása előtt érdemes alapos lakossági konzultációt elindítani. Belecska esetében a program kezdetén számtalan (sok résztvevős) lakossági fórumot tartottak, ahol mindenki elmondhatta véleményét és elképzeléseit, amelyek nagy részét be is építették a programba. A siker Belecskán valószínűleg nagyban köszönhető a program társadalmi elfogadottságának is. A helyi elképzelések figyelembevétele mindenhol követendő példa.

Ma a belecskai típusú programok elterjedésének legerősebb gátjának az önkormányzatok hasonló tevékenységekkel kapcsolatos különféle fenntartásait/ellenérzéseit látjuk. Mint ahogy már utaltunk rá, nagyon sok kistépülési önkormányzati vezetőől távol áll a vállalkozói mentalitás, valamint az, hogy viszonylag szokatlan feladatot vállaljon. Lényegében a kutatásunk során tapasztaltak is ezt támasztják alá: a környező önkormányzatok elismerik a belecskai eredményeket, és látják a benne rejlő lehetőségeket, azonban ilyen formában belevágni nem mernek, mivel idegen tőlük az a gondolat, hogy az önkormányzat egy vállalkozást vagy egy céget üzemeltessen. Ennek ellensúlyozására meg kell találni azokat a lehetőségeket, amelyek az érdeklődő önkormányzatok számára megnyugtató megoldásokat nyújtanak. Erre szolgálhat a belecskaihoz hasonló jó példák részletes megismerése, aminek ösztönző ereje lehet.

Összegzés

Az ország egyik leghátrányosabb helyzetű térségében (Tolna megye, Tamási kistérség) elhelyezkedő, 400 lelkes Belecskán 1999-es kezdete óta komoly eredményeket felmutató foglalkoztatási program jött létre. A helyi kezdeményezésen alapuló, önkormányzati keretekben szerveződő és folyamatosan bővülő program eredményesen kezeli az alacsony iskolai végzettségűek foglalkoztatási gondjait, és elérte, hogy hivatalos adatok szerint mára 6 százalékra csökkent a települési munkanélküliségi ráta. Közvetett eredményként a program hatására megállt a falu népességfogyása is.

A kezdetben fél hektáron induló program ma már 25 hektáron gazdálkodik, és 23 ember számára biztosít munkát és megélhetést. A rendszer üzemeltetését az önkormányzat 2002-ben kiszervezte az egyszemélyi önkormányzati tulajdonú Belecskai Községüzemeltető Kiemelkedően Közhasznú Társaságnak, amely 2009 óta nonprofit kft.-ként üzemel. A program sikere nagymértékben köszönhető annak, hogy egy kft. keretében sokkal hatékonyabban és egyszerűbben folyik a gazdálkodás.

A 25 hektáron ma többfajta zöldséget és gyümölcsöt termesztnek. Ezek közül kiemelendő a paprika, amelynek a „hírnevéré” kívánják a későbbiekben az egész programot felfűzni. Jelenleg friss termést értékesítenek, illetve a vetőmag előállítás is meghatározó ágazatot alkot. A feldolgozás egyelőre egy aszaló révén történik, de a tervek között szerepel a térségi összefogásban (amihez az újonnan létrejött Tolnai Közép-Hegyhát Szociális Szövetkezet kínál keretet) megvalósítandó pálinkafőzde és savanyító beindítása is. Az értékesítés mára egy kiforrott, bár közel sem állandó körben történik. Az évről évre jelentkező új érdeklődők mellett a környék zöldségesei, intézményei és magánszemélyek jelentik a vásárlói réteget.

A program nem öfenntartó, rászorul a különböző támogatásokra. A dolgozók alkalmazásához igénybe veszik a közcélú foglalkoztatás programját és a különböző, munkaügyi központ által nyújtott források adta lehetőségeket is. A program azért is jó példa, mivel itt a közcélú foglalkoztatás keretében – az állami támogatási lehetőségek kihasználása mellett – olyan, gazdaságilag is kifizetődő munkavégzésre van lehetőség, ami középtávon lehetőséget nyújt a dolgozó továbblépésére. A fejlesztések és a működési költségek biztosításához is intenzív pályázást folytat a program; leggyakrabban a szociális földprogram támogatásait veszik igénybe, de más, elsősorban területfejlesztési forrásokat is felhasználnak.

A belecskai program nagy ismertségnek és elismertségnek örvend, azonban hasonló elvek alapján működő projekt nem sok van, aminek valószínűleg az az oka, hogy a kistélepi önkormányzatok idegenkednek egy vállalkozás létrehozásától.

A program sikere a következő alapelvekben gyökerezik:

- helyben meglevő erőforrásokat használ, lehetőséget biztosít olyan munka végzésére, amibe az alacsony képzettségűek könnyen, előzetes tapasztalat nélkül is, rövid idő alatt beletanulnak;
- nonprofit célok megvalósítását követi, folyamatos megújulásra és növekedésre képes, irányításában elkötelezett és hozzáértő személyek vesznek részt;
- a növekedéshez igénybe veszi a különböző – időben is változó – állami támogatásokat, így a rendszer rugalmas helyi fejlesztési központként működik;
- tényleges helyi elfogadottságon alapul;
- nem törekszik nagy piacok megszerzésére, kihasználja azt a lehetőséget, hogy a zöldség és gyümölcs könnyen és jobb áron értékesíthető a helyi piacokon is.

Emellett a belecskai program működésének kulcselemei, egyben a legfontosabb adaptációs kérdések a következők.

A POLGÁRMESTER SZEMÉLYE. Belecska polgármestere azt a célt tűzte ki maga elé, hogy úgy csökkenti a faluban a munkanélküliséget, hogy helyben szervez mezőgazdasági termelést, ami munkát ad az embereknek. Felismerte a munkaerőpiaccal kapcsolatos helyi problé-

mákat, és képes volt megteremteni/megszerezni az ezek kezeléséhez szükséges eszközrendszert. Ő maga írta és írja a különféle pályázatokat, egy személyben ő (az önkormányzat) a projektgazda és a projektmenedzser. Munkáját ma már egy külső és belső tagokból, intézményekből álló szövetségi rendszer, kapcsolati háló segíti, amelyen belül – már csak választott tisztségénél fogva is – leginkább ő dönt a falut érintő fejlesztési irányokról. Mindemellett Jakab Róbert állatorvos, nem agrárszakember: van elképzelése a földről és a kertészetről, a gyümölcsstermesztésről, kötődik a mezőgazdasághoz, de a konkrét tevékenységekkel kapcsolatban állandó segítségre szorul, szakértelemhiánnyal küzd. Egyrészt emiatt, másrészt egy egyszerű, ám hatékony vállalatirányítási stratégia választása miatt a gazdaság operatív működtetésében és a fejlesztések gyakorlati megvalósításában már legalább akkora szerepe van a mindenkori ügyvezetőnek és a falugazdásznak (szakmai oldal), mint a polgármesternek. Tehát a program mindennapi működését tekintve is már sokkal inkább munkacsoport-, mint személyfüggő. Egy belecskai típusú földprogram tömeges, modellszerű bevezetése esetén kulcskérdés, hogy az innovációt, a stratégiaalkotást és a döntéshozatalt, illetve az ehhez társuló szaktanácsadást és szakmai, intézményi kapcsolati hálót, valamint az operatív irányítást miként lehet intézményesíteni.

FÖLDKÉSZLET. A program működéséhez elengedhetetlen feltétel, hogy legyen megfelelő mennyiségű és minőségű szabad földterület, amin el lehet kezdeni a gazdálkodást. Szociális (közösségi alapú) gazdaságról beszélünk Belecska kapcsán, így abból indulunk ki, hogy e földeknek (vagy legalábbis nagy részüknek) önkormányzati kezelés alatt kell állniuk. Belecskán fél hektáron indult el a gazdálkodás, ma már 25 hektár van a kezükben. Ebben a faluban az önkormányzat tudott földeket vásárolni, illetve bérelni, aminek az anyagi feltételeken kívül az is háttértényezője, hogy itt a helyi földpiac viszonylag rugalmas volt, illetve a belecskai földek alapvetően gyümölcsstermesztésre használhatók, gabonatermesztésre már sokkal kevésbé alkalmasak. A vezető személyén és a működtetést, fejlesztést végző hálózaton kívül ez a másik olyan adaptációs tényező, amelyik nem feltétlenül vehető át egyszerűen a belecskai példa lemásolásával. Tömeges adaptáció (egy belecskai típusú földprogram modellszerű bevezetésének szándéka) esetén meg kell vizsgálni, hogy az önkormányzatok kezében mennyi földterület van, ezek milyen minőségűek, és a településen belül hol helyezkednek el.

TERMÉKKÉSZLET. A termesztésbe bevonni kívánt növényfajták kiválasztása során több szempontot érvényesítettek. Természetesen a termőhelyi adottságok alapvetően meghatározzák, hogy mit érdemes telepíteni. Belecska adottságai e tekintetben teljesen átlagosak, a földminőség tekintetében pedig az átlagosnál rosszabbak: 17 aranykorona értékű földek, lankás dombság, a földrajzi szélességnek és a nagytáji jellemzőknek megfelelő éghajlati viszonyok. A telepítéskor a termőhelyi adottságokon túl a legfőbb szempont az volt, hogy minél szélesebb spektrumot fogjanak át, hogy a legkorábbi tavaszi időponttól kezdve egészen kora télig biztosítsanak elfoglaltságot a dolgozóknak. Másik fontos szempont volt, hogy a széles kínálat révén megkönnyítsék az értékesítést, ezáltal szinte egész évben folyamatosan jusson bevételhez a gazdaság. Az adott gyümölcsökön belüli több fajta telepítése azért

volt indokolt, mivel az eltérő érésidőnek köszönhetően hosszabb ideig tart az értékesítés, illetve nem alakul ki dömping, ami esetleg már a betakarítást és a gyors eladást gátolhatná. Az esetenkénti aszaláson kívül feldolgozást nem végeznek, gyakorlatilag azonnal túladsnak minden terményen, amit a piac épp be tud fogadni. Nagy távolságokra nem kell szállítaniuk, ekkora mennyiséget a lokális piac minden gond nélkül felszív. Különösebb piackutatásra és értékesítésre nincs is kapacitásuk, ahhoz már egy külön, ehhez értő és csak ezt végző személyre lenne szükség. Minden munka elvégezhető kisgépekkel, nagygépre nincs szükség.

TÁMOGATÁSOK, I. – FEJLESZTÉSI KÖZPONT. A belecskai agrár-munkahelyteremtési program szociális földprogramként indult, de soha nem működött annak „klasszikus” formájában, amikor teljes egészében kiosztják háztáji gazdálkodásba a vetőmagot és az élőállatot, hanem már az első évtől közösségi gazdálkodás folyt. (Szamócát termesztettek az első fél hektáron; igaz, ekkor még – a szociális földprogram előírásainak megfelelően – háztájiba is osztottak ki palántákat.) Belecskán nemcsak a Szociális és Munkaügyi Minisztérium szociális földprogramokra kiírt pályázataiból tartották fenn és bővítették a rendszert, hanem igénybe vettek hozzá más forrásokat is. A polgármester gyakorlatilag minden lehetőséget megragadott, és mindig a falugazdasági programot építette: Belecska szinte nem is pályázott soha másra. Rég nem szociális földprogram már az övék, bár – ahogy írtuk is már – klasszikus értelemben soha nem is volt az. Belecskán a szociális (közösségi alapú) gazdaság szinte tankönyvi példája valósult meg.

TÁMOGATÁSOK, II. – KÖZHASZNÚ MUNKA. A belecskai program jelen formájában, kiterjedésében ma még nem tudna működni az igénybe vehető különféle munkaerő-támogatások nélkül. Ezek mindig egy-egy foglalkoztatotthoz köthetők, így egyidejűleg is számos változatban fordulnak elő a programban. A legerterjedtebb a közhasznú munkavégzés, de többen a *Sorsfordító* – *sorsformáló* elnevezésű munkaerő-piaci programon belül kapnak bér- és járuléktámogatást. A lényeg: Belecskán minden alkalmazott minimálbért keres, a közöttük meglévő bérkülönbségek (beleértve a munkavezetőt is) nem haladják meg a húszezer forintot. Mindemellert az is tisztán látszik, hogy a belecskai program nem működhetne az illetékes munkaügyi intézmények aktív és hosszú távon is kiszámítható támogatása nélkül. A jogszabályi keretek ugyanis olyanok, hogy egy ilyen, termelő típusú közfoglalkoztatási programhoz akkor ad a munkaügyi központ támogatást, ha adni akar, és nem ad, ha nem akar, különféle jogértelmezések mentén ugyanis mindkét fajta döntés indokolható. Hiába tehát az elkötelezett polgármester, hiába adottak a helyi feltételek, ha az adott település nem tud szövetséget kötni a munkaügyi szervekkel, akár áthidalhatatlan adminisztratív akadályokba is ütközhet, és emiatt a teljes program is elbukhat. Tapasztalataink szerint emellett a szövetségkötés más, különféle ellenőrzéseket végző szervekkel is alapfeltétele a hosszú távú sikeres működésnek. Ezen azt a magatartásformát értjük, ami a nagyobb horderejű döntések előtt egyeztetések útján teszi lehetővé az adott helyzetben hatékonyan alkalmazható, egyúttal a jogszabályoknak megfelelő megoldás kiválasztását. Az intézményi szövetségek tehát segítenek megelőzni a szabálytalanságokat, és nem bízzák utólagos ellenőrzésekre a program egyes lépéseinek megítélését.

SZERVEZETI KERETEK. A program üzemeltetésére az adminisztrációs gondok és az áfa-előírások miatt 2002-ben létrehozták az egyszemélyi önkormányzati tulajdonú Belecskai Községüzemeltető Kiemelkedően Közhasznú Társaságot, ami időközben átalakult nonprofit kft.-vé. Az áfaköteles gazdasági tevékenységet a kft. végzi, megfelelő adminisztrációval, megbízott könyvelővel. A földprogram működtetésén kívül a község üzemeltetésével kapcsolatos feladatokat is a nonprofit kft. látja el. Ez a szervezeti működési struktúra – ha a program adaptálhatóságát nézzük – lényegében arra is alkalmas lehet, hogy a négyévenkénti választási ciklusokból eredő politikai, irányítási, stratégiaalkotási bizonytalanságot csökkentse, sőt akár ki is küszöbölje. Egy belecskaihoz hasonló közösségi gazdaság elindításához, létrehozásához elengedhetetlen az önkormányzat, azon belül pedig leginkább a polgármester aktív támogatása. Am ahogy a működés üzemszerűvé válik, a polgármester egyre inkább háttérbe is vonulhat, és egy idő után vélhetően már az is elég, ha az önkormányzat mindössze a tulajdonosi jogokat gyakorolja, a napi működést pedig teljes egészében rábízva a menedzsmentre.

HIVATKOZÁSOK

- FREY MÁRIA (szerk.) [2007]: Szociális gazdaság kézikönyv. Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest, http://www.szocialisgazdasag.hu/kiadvany_szocialisgazdasagkezikonv
- JAKAB RÓBERT [2010]: Foglalkoztatási program Belecskán: egy hazai munkahely-teremtési sikertörténet. Közreműködött: *Csibe András és Németh Nándor*. Kézirat.
- JÁSZ KRISZTINA–SZARVÁK TIBOR–SZOBOSZLAI ZSOLT [2003]: A szociális földprogram társadalomfejlesztési hatásai. Megjelent: *Kállai Ernő* (szerk.): A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején. Kutatási gyorsjelentések. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 139–145. o. http://www.mtaki.hu/docs/moi_cig_nep_kut_gyorsjel/jasz_szarvak_szoboszlai_moi_cig_nep_kut_gyorsjel.pdf.
- JÁVOR KÁROLY [2008]: Követhető jó példa, vagy felfújtt reklám? Belecska esete a szociális földprogrammal – esettanulmány. Kézirat.
- PETROVICSNÉ TAKÁCS RÓZSA [2006]: A belecskai modell. Megjelent: *Nagyné Varga Ilona–Landau Edit* (szerk.): Szociális földprogram modellek. Jász-Nagykun-Szolnok Megye Esély Szociális Közalapítvány Regionális Szellemi Forrásközpont, Szolnok.

2. A szövetkezeti gyümölcsstermesztés sikere a Völgységben

KABAI GERGELY

Bevezetés

A tanulmányunk színteréül szolgáló három völgységi falu – Závod, Lengyel és Kisvejke – modern kori történelmében nem játszott nagy szerepet a gyümölcsstermesztés. Ennek ellenére az egykori termelőszövetkezetből „megörökölt” ültetvényekre alapozva, az 1990-es évek közepétől 15 év alatt az egész mikrotérség arculatát meghatározó, szépen prosperáló tevékenység alakult ki. Az elért eredmények közül a legfontosabb az, hogy a gyümölcsstermesztés mára nagyon sok ember jövedelmét egészíti ki, vagy akár egész évi megélhetést is biztosít számukra. Így az érintett falvak nem szenvednek a környékre olyannyira jellemző, nagymértékű munkanélküliségtől. Nem utolsósorban ennek köszönhetően e települések rendezettek, fejlődnek. Lakóik, ha akarnak, akkor munkát tudnak vállalni (ha csak idényjelleggel is) bármely gazdánál vagy a szövetkezetben.

Kutatásunk célja az volt, hogy bemutassuk a három településen elért eredmények hátterét, szem előtt tartva azt a célt, hogy hasonló adottságú falvak számára példaértékű lehet a kisvejkei mikrotérségben lezajlott fejlődés. Ezek alapján szó lesz a térség történetéről, a helyi termelésről általában és a gyümölcsstermesztő szövetkezet működéséről. A tanulmányt annak vizsgálatával zárjuk, hogy a Völgység északi részén elért eredmények milyen feltételekkel valósíthatók meg más vidékeken.

2010 szeptemberének első heteiben végzett felmérésünkhöz több módszert alkalmaztunk. A térségbe szervezett látogatásaink során interjúkat készítettünk helyi vezetőkkel (többek között *Höfler Józseffel*, Kisvejke polgármesterével és *Szász Jánossal*, Závod polgármesterével), a termelésben érintettekkel és a gazdákkal. Mivel a térségben előzőleg hasonló témában csak egy-két rész kutatást végeztek, így azok eredményeit csak részlegesen tudtuk felhasználni munkánk során. Kutatásunkat a térségről rendelkezésre álló irodalom és sajtómegjelenések vizsgálata egészítette ki. Tanulmányunk megírása során felhasználtuk egy, a témához szorosan kapcsolódó konferencián elhangzottakat is.¹

A kisvejkei mikrotérségről röviden

A kisvejkei mikrotérség a Völgység északi részén fekszik, Dombóvártól és Bonyhádtól is megközelítően azonos távolságra (2.1. ábra). A mikrotérséghez hét település tartozik: Kisdorog, Kisvejke, Lengyel, Mucsfa, Tevel, Závod és Mucsi. A térség szoros közigazga-

¹ A Dél-Dunántúl régió vidékimunkahely-teremtésének lehetőségei című konferencia, Kisvejke, 2010. szeptember 7.

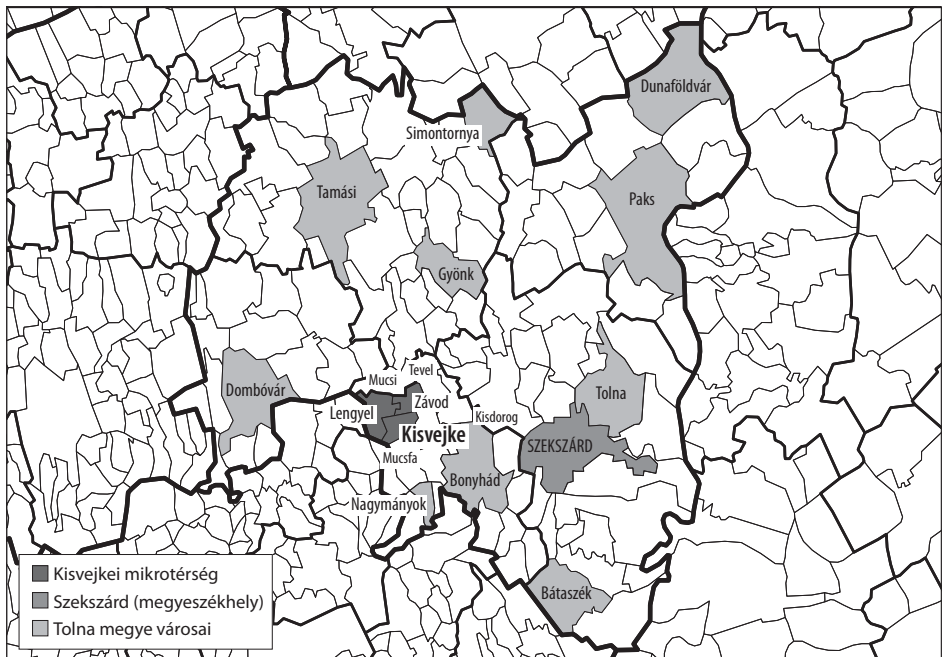
rási együttműködése már a rendszerváltást megelőzően létrejött: Lengyel, Závod, Mucsfa és Kisvejke közös tanács irányítása alatt állt. Ezek a falvak a termelőszövetkezet keretein belül is közösen gazdálkodtak. A hét településből hat a hivatalos statisztikai területbeosztás szerint a Bonyhádi kistérséghez (így a Völgységi Többcélú Kistérségi Társuláshoz), egy település (Mucsi) a Tamási statisztikai kistérséghez (ezáltal a Tamási–Simontornya Többcélú Kistérségi Társuláshoz) tartozik.

A 2000-es évek eleji adatok alapján a hét település közül a legkisebb lélekszámú Závodon mindössze 373 lakos élt, míg a legnagyobb lakónépességgel Tevel rendelkezett (1597 fő). A mikrotérség a települések számát tekintve a 108 településsel rendelkező Tolna megyének 6,5 százalékát, a területét tekintve 3,4 százalékát, lakosságát figyelembe véve viszont csak 1,9 százalékát tette ki. Tolna a maga 67 fő/km² népsűrűségével csak a 18. a megyék között, míg a kistérség népsűrűsége még a megyén belül is feltűnően alacsony, a megyei átlag csupán 55,2 százaléka (*Esettanulmányok...* [2003]).

Annak ellenére, hogy több település alkotja a mikrotérséget, mi csak három falu (Kisvejke, Závod és Lengyel) közelebbi vizsgálatával foglalkozunk, mivel ezek kötődnek igazán szorosán a gyümölcsstermesztéshez és -értékesítéshez, valamint a szövetkezethez.

Kisvejke vidékén már régóta tudatosan figyelnek a térség fejlesztésére, ami valószínűleg annak köszönhető, hogy a településvezetők időben felismerték, hogy rövid időn belül tenni kell valamit a széteső termelőszövetkezetek után maradt űr megszüntetése érdeké-

2.1. ÁBRA ■ A kisvejkei mikrotérség elhelyezkedése Tolna megyében

ben. Többek között ennek a felismerésnek a hatására indult el a térségben az úgynevezett „amerikai” program.

Gyors reagálás – Helyi gazdasági és vállalkozási kezdeményezés²

A sokak által ismert *Gyors reagálás* elnevezésű program 1996-ban indult el Magyarországon az Egyesült Államok munkaügyi minisztériuma és a magyar Szociális és Családügyi Minisztérium közös támogatásával. Tematikája összetett volt, központjába helyezte például a csoportos létszámleépítések kezelését, és – tudomásunk szerint – ez a program honosította meg Magyarországon a *munkába helyezést elősegítő bizottság* intézményét is. Tanulmányunkban részletesen csak a program *Helyi gazdasági és vállalkozási kezdeményezés* (HGVK) elnevezésű moduljával foglalkozunk, mivel Kisvejké környékén az ehhez tartozó módszertan indította el a mélyreható változásokat. A címben a *helyi* jelző különös jelentőségű, ugyanis a program nem külső források, külső tőke bevonásával történő térségfejlesztést hirdetett meg, hanem a helyi problémák megoldásáért, a helyi fejlődésért tenni képes helyi szereplők összefogását, önszerveződését, a belső erőforrások mozgósítását, hasznosítását. A program keretei között a helyi szereplők együtt gondolkodtak a saját közös sorsukról, ami merőben új felfogás volt akkoriban, és szó szerint meg kellett rá tanítani az embereket.

A modell két, egymásra épülő szakaszból állt. Az *első szakaszban* a közösségi műhelymunka négylépéses – az egyes alkalmakat tekintve időben jól elkülönülő – megbeszéléssorozat keretében zajlott.

1. Az első alkalom célja egy alapos helyi (kistérségi) helyzetfeltárás készítése – melyek a helyi erőforrások, milyen a helyi gazdaság, infrastruktúra, üzleti környezet állapota. SWOT- (erősségek, gyengeségek, lehetőségek, veszélyek) elemzés készítése és annak feltérképezése, hogy mely pontokon szenvednek információhiányban a résztvevők, és ezen információk megszerzéséhez milyen külső erőforrások bevonására van szükség.
2. Második alkalommal a műhelymunka témája a helyi üzleti feltételek elemzése, részletes vállalkozásfejlesztési helyzetelemzés.
3. A harmadik összefüggésben a résztvevők az előző két megbeszélés eredményeire építve meghatározzák a konkrét célokat (kialakítják a jövőképet). Az összegyűjtött javaslatok között a megbeszélés végén szavazással állítják fel a sorrendet.
4. A negyedik, egyben utolsó megbeszélés során értékelik az elhangzott javaslatokat, átgondolják a felállított célokat (jövőkép), majd elemezik a javaslatok megvalósíthatóságát (erőforrásigény, kockázatok). Meghatározzák, hogy melyek a megvalósítás személyi és tárgyi feltételei, illetve garanciái.

A modell *második szakaszában* a közösség által megfogalmazott, kiválasztott projektek konkrét megvalósítása következik.

² A fejezet első fele Németh Nándor munkája.

Tolna megye sajátos megoldást választott a programban való részvételre, itt ugyanis nem írták elő formális statisztikai-területfejlesztési kistérségek jelentkezését, hanem már a közösségformálásban, a települési összefogás terén is szabad kezét adták a helyi szereplőknek. Ennek eredményeként Tolna megyében három mikrotérség vett részt a programban Simontornya, Iregszemcse, illetve Kisvejte központokkal. A kisvejte mikrotérséghez az említett hét település csatlakozott: Kisdorog, Kisvejte, Lengyel, Mucsfa, Tevel, Závod és Mucsi. Kisvején is lezajlott a műhelymunka-megbeszélés fent vázolt sorozata. Azt a célt tűzték ki, hogy a mikrotérség váljék gyümölcsstermesztő kistájá. E célhoz kapcsolódóan merült fel aztán már projektjavaslatként, hogy hűtőházat kell építeni, illetve projektigazgatót kell alkalmazni. E műhelybeszélgetések rendkívül dinamikus változásokat indítottak el a helyi szereplők gondolkodásában. Elkezdték gazdaesteket szervezni azzal a céllal, hogy a helyi gazdák szakértelmét fejlesszék. Egyetemi oktatókat hívtak meg, akik hosszú estéken át beszélgettek a helyiekkel, segítettek értelmezni az elhangzottakat. A gazdaesték időben részben már párhuzamosan futottak a *Helyi gazdasági és vállalkozási kezdeményezés* elnevezésű modell műhelybeszélgetéseivel, így ez utóbbi alkalmakkor is lehetőség nyílt a gazdaesten hallottak felelevenítésére, a szakmai problémák megvitatására.

Ahhoz, hogy a gyümölcsstermesztés elindulhasson, egy sor tanulmányútra is szükség volt: a kisvejteiek szinte az összes európai gyümölcsstermesztési kutatóintézetben jártak. Sem a gazdaestekhez, sem a külföldi tanulmányutakhoz nem kaptak semmiféle állami támogatást, ezeket a gazdák saját zsebből fedezték, mert felismerték, hogy innovatív tapasztalatok nélkül térségi szinten nem tudnak kitörni a munka- és jövedelemnélküliség csapdájából. A tanulmányutak arra is jók voltak, hogy közösség formálódjék a gazdákból, amely közösséget mind a mai napig az egymás iránti bizalom és a tisztesség tartja össze: Kisvején nem voltak botrányok, nem csapták be egymást a termelők, illetve nem csapta be őket a szövetkezet, még ha súrlódások, érdekütközések természetesen itt is előfordulnak. Mind a mai napig megmaradt a közös rendezvények hagyománya: évi négy-öt alkalommal napjainkban is tartanak összejövetelt.

Az „amerikai” program nyomán az 1990-es évek végén Kisvejte hat másik településsel együtt a SAPARD (*Support for Pre-Accession measures for Agriculture and Rural Development*) programba való bekapcsolódáshoz önkéntes kistérségi társulást hozott létre. Bár a SAPARD program véget ért, de abban az időben már sikerült megalapozni a fejlődés útjait, amelyek a mostani szövetkezeti termelés sikeréhez nélkülözhetetlenek voltak: a *Helyi gazdasági és vállalkozási kezdeményezés* elnevezésű modell műhelybeszélgetéseinek meghatározott projektjavaslatokat ebből a forrásból kezdték el megvalósítani (*Esettanulmányok...* [2003]). A jelenlegi szövetkezeti elnök abban az időben térségi menedzserként dolgozott, nem utolsósorban ő szervezte a szövetkezet fejlesztését, a hűtőházak építését és az innováció folyamatos „importját”. A 2002 decemberéig tartó SAPARD programban nagy szerepet kapott a mezőgazdaság, annak környezettudatossá tétele, a feldolgozás és értékesítés segítése, a mezőgazdasági szaktanácsadás, oktatás és a helyi humán erőforrás fejlesztése (*Fazekas* [2002]).

A térség gyümölcsstermesztése napjainkban

A térség jelenlegi gyümölcsstermesztésének eredete az egykori termelőszövetkezet idejére vezethető vissza. Az 1960-as évekig az érintett községekben önálló szövetkezetek működtek, majd 1969-ben Kisvejke, Lengyel, Závod és Mucsfa termelőszövetkezeteit egyesítették, így kisvejkei központtal létrejött a Szabadság Termelőszövetkezet. Néhány évvel később ötödikként Mucsi is csatlakozott a gazdasági szervezethez. A közel 7000 hektáron gazdálkodó szövetkezet fő profilja sohasem a gyümölcs volt, hanem a hagyományos gabonafélék termesztése és a nagyállat-tartás (Bai [1997] 58. o.). Az 1980-as évek közepén döntött úgy a szövetkezet vezetése, hogy új vertikumként a gyümölcsstermesztést is bevezeti, ennek kapcsán telepítettek Mucsfa és Kisvejke határán 60 hektár kajszi barackot. Ezzel (ha nem is tudatosan) sikerült megalapozniuk a térség jövőjét. A barackosból már annak idején is komoly jövedelme származott a szövetkezetnek. A megkérdezettek egyöntetű véleménye, hogy a termelőszövetkezet gyümölcsstermesztési múltja nélkül nem indulhatott volna el a térség ilyen irányú fejlődése.

A rendszerváltást követően a több éve tartó pénzügyi nehézségekkel is összefüggésben, 1992-ben megkezdődött a termelőszövetkezet felszámolása, s a termelőszövetkezet 1995-ben végleg meg is szűnt. A felszámolással párhuzamosan megkezdődött a földterületek kiosztása is. A környező lakosok nagyrészt tagi alapon, illetve kárpótlási jegy ellenében jutottak a földekhez.

A 60 hektáros kajsziültetvény kiosztása is megkezdődött, a tagság jelentős része csak 0,5–2 hektáros földeket kapott. Ez komoly problémát jelentett abból a szempontból, hogy akkoriban nem tűntek gazdaságilag életképesnek az ilyen kisméretű gyümölcsösök, ennek következtében rövid időn belül sok tulajdonos nagyon olcsón túladott területein.³ Az 1990-es évek elején akár 14 000 forintért is lehetett kapni egy hektár barackot. Ennek következtében korán átalakult a birtokstruktúra is: több nagyobb egységes ültetvény jött létre.

A szövetkezet feloszlását követő években a tulajdonosok egyénileg próbáltak boldogulni a gyümölcs termesztése és értékesítése során. Nagyon rövid idő alatt bebizonyosodott, hogy ez nem vezet eredményre, mivel mindenki számára komoly problémát jelentett az értékesítés. Sokan otthon, az útszéleken vagy a környék piacain próbáltak túladni az árujukon. Többen felvásárlókon keresztül próbálkoztak, de mivel nagyon kis mennyiséget állítottak elő, így az árak szempontjából teljes mértékben ki voltak szolgáltatva a kereskedőknek. Sokaknak egyáltalán nem sikerült megszervezniük az eladást.

Minden nehézség ellenére ekkor már egyértelmű volt, hogy a gyümölcsstermesztésből komoly jövedelem származhat, így néhány gazdálkodó egy magasabb szervezeti szintre kívánt lépni. 1997-ben hét nagyobb gazda úgy döntött, hogy közösen próbálnak boldogulni.

³ Általános közvélekedés volt, hogy az ilyen kicsi ültetvények nem életképesek, nem tudnak jövedelmet termelni, és helyben sem volt senki, aki ezt megcáfolta volna. Kisvejke polgármestere ma már úgy nyilatkozik, hogy akkoriban félreverték az embereket ezzel a hozzáállással, hiszen világosan látszik, hogy ilyen kicsi ültetvények is képesek jelentős kiegészítő jövedelemhez juttatni tulajdonosaikat. Ezek az egykori tulajdonosok ma viszont nem egy esetben bérmunkások saját valamikori gyümölcsöseikben.

A szövetkezet legelső raktárhelyisége

Kezdetben még csak informálisan működtek együtt az őrzés, az értékesítés és a telepítés kérdéseiben, majd az „amerikai” program hatására rövid időn belül hivatalosan is megalakult a Kisvejte Térségi Gyümölcserőltetés Szövetkezet.

A szövetkezet tagsága az évek során jelentősen bővült. A kezdeti 8 tagból először 20, majd 35, napjainkra pedig körülbelül 80 lett. A tagság nagy része Lengyel, Závod, Kisvejte és Mucsfa községekből származik, de nem egy gazdálkodó Bonyhád vagy akár Dunaújváros térségéből csatlakozott a szövetkezethez.

Meg kell jegyeznünk, hogy a mikrotérség gazdálkodói nem mind szövetkezeti tagok. Többen szorosan kötődnek a szövetkezethez, amelyen keresztül intézik az értékesítésük egy részét vagy egészét. Ugyanakkor több olyan gazda is van, aki teljesen egyénileg termel, és semmilyen formában nem kötődik a szervezethez. A három település termelőinek körülbelül egyharmada nem szövetkezeti tag.

A folyamatos telepítéseknek köszönhetően a kezdeti 60 hektár helyett ma már sokkal nagyobb területen folyik a termesztés. A szövetkezeti tagság összesen mintegy 400 hektáron gazdálkodik. E szám folyamatosan növekszik, mivel jelenleg is több ültetvénybővítés van napirenden.

A vidék gazdálkodóinak nagyobbik része őstermelőként van nyilvántartva, kisebbik részük mezőgazdasági vállalkozóként dolgozik. Az utóbbi kategóriába tartozók azonban nemcsak gyümölcstermesztéssel foglalkoznak, hanem mellette szántóföldi növénytermesz-

téssel vagy esetleg állattartással is. 2008 végén a három településen összesen 145 bejegyzett mezőgazdasági vállalkozás volt (Kisvejké: 46, Závod: 34, Lengyel: 65), azonban nem mind a gyümölcsstermesztésben érdekelt, mivel ebbe a kategóriába tartoznak például a vadászatban vagy az erdőgazdálkodásban tevékenykedők is (KSH T-STAR adatbázis, 2008).

A környéken a gyümölcsstermesztők nagy része mellékállásban végzi ez irányú tevékenységét, a termények értékesítéséből származó bevételek a főállás vagy nyugdíj melletti jövedelemkiegészítést szolgálják. A környéken egy gazda sem él csak a gyümölcsstermesztésből, a „nagy” mezőgazdasági vállalkozók esetében is csak az egyik üzletág a gyümölcsös; körülbelül 10-15 ilyen gazdálkodó család található a három településen.

A gyümölcsstermesztés hatása a vidék foglalkoztatási helyzetére nem egyértelmű, bár az sokat elárul, hogy a három település lényegesen jobb helyzetben van, mint tágabb környéke. Závodon jelenleg minimális a munkanélküliség, 2010 augusztusában mindösszesen 9 fő (a munkaképes lakosság 4,31 százaléka) volt nyilvántartott munkanélküli, ami nagyrészt annak köszönhető, hogy egy fiatal fémipari vállalkozó nemrég érkezett a településre, és 20 főnek munkát ad. Lengyelen is jelen van a munkanélküliség, de nem kiugró mértékben: 2010 augusztusában 28 főt tartottak nyilván (a munkaképes lakosság 6,85 százaléka). Kisvejkén 2010 augusztusában 28 fő volt a nyilvántartott álláskereső száma (a munkaképes korú lakosság 10 százaléka).⁴ Kisvejkén a tartós munkanélküliek nagy része egy-két olyan aluliskolázott családhoz köthető, ahol a családtagok már évek óta nem dolgoznak. Sokat elárul a három település helyzetéről, hogy 2010 első negyedévében a Tamási kistérségben csaknem 18 százalékos volt a munkanélküliség, és Bonyhád térségében is 10 százalék felett volt ez az arány.⁵

Mint ezekből az információkból is kiderül, a gyümölcsstermesztés, bármennyire is jól működik, nem oldotta meg teljes mértékben a térség munkanélküliségi problémáit. A termesztéssel foglalkozók nagy része csak mellékállásban űzi a tevékenységét. Akik nem termesztenek, azok számára a meglehetősen hosszú idénymunka-szezon jelenthetne munkahelyet, azonban ez a gyakorlatban nem így van. A termelőknél tavasztól ősziig van szükség munkásokra: a tavaszi metszéstől kezdve gyakorlatilag kora nyártól ősziig tart a betakarítás. Nagyon kevés kivételtől eltekintve azonban nem a helyiek dolgoznak ezekben a hónapokban. Távolabbról érkeznek a dolgozók: Bonyhádról nagyon sokan jönnek, Baranyából is többen, illetve évről évre rendszeresen utaznak ide erdélyi munkások is. A szövetkezetben a nyári csúcsideőben főként diákokat foglalkoztatnak. A helybéli lakosok csak sokkal kisebb létszámban és sokkal ritkábban dolgoznak az egyes termelőknél. A Dél-dunántúli Regionális Munkaügyi Központ (későbbiekben közelebbről ismertetésre kerülő) *Sorsfordító – sorsformáló* elnevezésű munkaerő-piaci programja némiképp változtatott ezen a helyzeten, azonban nem jelentősen. A 2009. évi adatokat tartalmazó *2.1. táblázat* is mutatja, hogy a három érintett település munkanélküliségi mutatói az adott évben csak kismértékben javultak a nyári mezőgazdasági szezonmunkák idején.⁶

⁴ ÁFSZ-adatok, 2010. augusztus (http://www.afsz.hu/engine.aspx?page=full_afsz_stat_telepules_adatok_2010).

⁵ ÁFSZ kistérségi adatok (<http://kisterseg.afsz.hu/index.php>).

⁶ Az sem mutatható ki, hogy a szezonmunkák hatására javul a munkanélküliségi helyzet.

2.1. TÁBLÁZAT ■ A településeken nyilvántartott munkanélkülinek száma és a keresőképes lakossághoz viszonyított aránya 2009-ben, havi lebontásban

Időpont	Kisvejte		Závod		Lengyel	
	fő	százalék	fő	százalék	fő	százalék
Január	50	17,80	12	5,66	26	6,07
Február	53	18,93	15	7,08	28	6,54
Március	53	18,93	16	7,33	33	7,71
Április	43	15,36	12	5,66	28	6,54
Május	28	10,00	10	4,72	27	6,31
Június	32	11,43	9	4,25	18	4,21
Július	33	11,79	9	4,25	18	4,21
Augusztus	36	12,86	11	5,19	23	5,37
Szeptember	35	12,50	11	5,19	20	4,67
Október	28	10,00	9	4,25	23	5,37
November	30	10,71	7	3,3	28	6,54
December	36	12,95	7	3,3	31	7,24

Forrás: ÁFSZ-adatok, 2009. http://www.afsz.hu/engine.aspx?page=full_afsz_stat_telepules_adatok_2009

Az, hogy a helyi munkanélküliek kis számban dolgoznak a gazdaságokban, több okra is visszavezethető. Több megkérdezett helyi szereplő véleménye szerint a legfőbb ok az, hogy „a termelőszövetkezet idején elszoktak az emberek a munkától, mivel teljesítés nélkül is minden hónap végén kaptak fizetést”. Ezenfelül nagy jelentőséget tulajdoníthatunk annak, hogy a tartós munkanélküliek jelentős része szakképzetlen (vagy nem mezőgazdasági végzettségű), így a legnagyobb igyekezetük ellenére sem képesek elvégezni a gyümölcsstermesztés során felmerülő feladatokat; a termelők nem tudják alkalmazni őket. Problémát jelent az is, hogy a munkanélküliek sokszor fizikálisan sem teljes értékűek, nem tudnának 100 százalékos teljesítményt nyújtani a gazdaságokban. A mikrotérségben egyidejűleg van tehát jelen az idényjellegű munkaerőhiány és a munkanélküliség.

A román állampolgárságú munkavállalók jelenléte mellett szól, hogy sokkal jobb minőségű munkát végeznek, mint hazai társaik; munkabírásuk nagyobb. Ennek köszönhetően egy-egy erdélyi munkavállaló már nemcsak szezonálisan, hanem egész évben a Kisvejte térségi gazdáknál dolgozik.⁷ Az, hogy a térségben nagy számban foglalkoztatnak diák-munkásokat is (szinte csak a szövetkezetben), főként adminisztrációs okokra vezethető vissza. A diákmunka adminisztrációja egyszerű, mivel az adott diákszövetkezeten keresztül zajlik, és a megrendelőnek nincs vele feladata. Szintén a diákok alkalmazása mellett szól, hogy ez a foglalkoztatás olcsó formája, mivel ebben az esetben a legalacsonyabbak a járulékos költségek.

⁷ A témáról lásd bővebben: Németh–Csité–Jakobi [2009].

Végezetül még szólni kell arról, hogy a helyi önkormányzatok fontos szerepet töltek be abban, hogy a gyümölcsstermesztés nagy léptékben fejlődhetett. Az anyagi jellegű támogatásokon túl (például terembiztosítás a gazdák képzéséhez) a polgármesterek komoly lobbitevékenységet is folytatnak, amiben lehet, abban segítik a termelőket.

A Sorsfordító program helyi tapasztalatai

A *Sorsfordító* – *sorsformáló* komplex munkaerő-piaci program a Dél-dunántúli Regionális Munkaügyi Központ támogatásával 2009-ben indult, és a tartós munkanélküliek számára kíván munkát biztosítani azáltal, hogy gyümölcsstermesztő-tanfolyam elvégzése után hosszú „gyakorlati” időre termelőhöz kerülnek. A vállalkozások ösztönzésére is a felvett munkások után egy vagy két évig bértámogatás jár. A cél az, hogy a támogatási időszak lejártát követően minél többen maradjanak a munkahelyükön.

A *Sorsfordító* programhoz a három település is csatlakozott; a lengyeli szakképző intézet vállalta a munkanélküliek képzését. A program indulásakor majdnem 30 fő jelentkezett, a képességeiket felmérő felvételt követően 20 fő kezdhetette meg tanulmányait. A résztvevők száma ingadozó, jelenleg a három településről 16 fő dolgozik ilyen formában. A létszám csökkenése részben elhalálásokra, részben megbetegedésekre vezethető vissza, de nem egy munkás egész egyszerűen nem kívánt tovább dolgozni a gyümölcsstermesztésben. A megüresedett helyekre több alkalommal vettek fel új embereket.

A helyi tapasztalatok szerint nehéz ezekkel a munkásokkal bánni, mert közülük csak kevesen igyekeznek dolgozni, és a munkájuk eredménye sokszor nem éri el a megkívánt színvonalat. 2010 novemberében járt le a támogatási időszak, és a munkavállalók hozzáállása miatt a termelők nem mindenkit foglalkoztatnak tovább. Az előzetes kalkulációk alapján úgy tűnik, hogy optimális esetben körülbelül 10 fő számára adnak továbbra is lehetőséget,⁸ tehát körülbelül 50 százalékos lemorzsolódásról beszélhetünk.

A dolgozókkal és a programmal kapcsolatban az is nagy problémát jelent, hogy a téli időszakban nehezen lehet a munkájukat megszervezni. Így aztán késő ősztől kevesebbet dolgoznak a munkások, ám a nyári időszakban, amikor a nagy munkák zajlanak, pótolják a kiesést többletmunkával.⁹ Egyes helyeken ez konfliktusokat okozott, mivel a munkavállalók a nyári többletmunkákat nehezen fogadták el. A nagyobb mezőgazdasági termelőknél nincsenek ilyen problémák, mivel ott a gyümölcsstermesztésen kívül a többi ágazatuk elég elfoglaltságot nyújt télen is.

A program beindítása során a termelők idegenkedtek attól, hogy tartós munkanélkülieket alkalmazzanak. Végül néhány gazda vállalta a feladatot, és az önkormányzatok is biztaták a termelőket, ennek köszönhetően minden jelentkezőt sikerült elhelyezni a környéken.

⁸ Nagy valószínűséggel nem azonnal, hanem majd csak tavasztól adnak számukra munkát, amikor beindul a mezőgazdasági szezon. Elképzelhető, hogy nem veszik fel őket normál állásba, hanem csak alkalmi munkavállalói könyvvvel foglalkoztatják őket tovább.

⁹ A munkatörvénykönyv (1992. évi XXII. Tv.) lehetőséget ad munkaidőkeret alkalmazására.

Miután a jelentkezők elvégezték a lengyeli mezőgazdasági szakközépiskolában a nekik szervezett gyümölcsstermesztő-képzést, a gazdákhöz nem felülről osztották ki a munkásokat, hanem mindenki kiválaszthatta, hogy kivel/kikkel szeretne dolgozni.

2010 novemberét követően a foglalkoztatók nem kapnak tovább bértámogatást. Többek véleménye szerint, ha még meg lehetne hosszabbítani a minimum 50 százalékos támogatást, nemcsak a tervezett 10 embert foglalkoztatnák tovább, hanem azokat is, akiket egyébként nem. A helyi vélemények szerint a gazdáknak teljesen igazuk van abban, hogy a nem megfelelő hozzáállású munkásokkal nem kívánnak tovább dolgozni, hiszen miért fizessenek két-három rosszul dolgozó embernek bért, amikor esetleg kiválthatják őket egyetlen fő hozzáértőnek az alkalmazásával.

A szövetkezet napjainkban

A Danubia-Frucht Kisvejke Térségi Gyümölcstértékesítő Szövetkezet mára egy sikeres szervezetté vált, amely komoly piaci szereplő is, amellet már ármeghatározó szerepe is van. A siker hátterének megismerése érdekében érdemes a szövetkezet működését közelebbről is bemutatni.

Az 1997-ben alapított szövetkezet több nagyobb fejlesztési mérföldkövön van túl. 1998-ban Kisvejke önkormányzata kedvezményes áron biztosított földterületet a szövetkezet részére, ahol felépülhetett az első telephely. 1999-ben sikerült egy traktort vásárolniuk, amelynek segítségével egységesíteni kezdték a termelést. 2000-ben PHARE- (*Poland-Hungary: Assistance for Restructuring the Economy*) támogatással megépült az első hűtőház, ezáltal jelentősen bővültek az értékesítési lehetőségek is. 2003-ban és 2005-ben is tárgoncát vásárolt a szövetkezet. Majd a fejlesztések eddigi kiteljesedéseként 2008-ban a Dunántúl zöldség- és gyümölcsstermesztőit tömörítő Balaton-Ker-Tész Szövetkezet tagjaként pályázati támogatással 140 millió forint beruházással a hűtőkapacitást jelentősen bővítették. A feldolgozást a 2009-ben és 2010-ben vásárolt modern válogatógépek segítik.

A szövetkezet fejlesztésének első időszakában nagy jelentősége volt a már érintett SAPARD programnak is, melynek keretei között sikerült lefektetni azt a hosszú távú, innováción alapuló koncepciót, amely megalapozta a sikereket.

A szövetkezet legfőbb szolgáltatása a gyümölcstértékesítés. Ezenkívül több tevékenységgel áll a tagság rendelkezésére. Az egységes minőség elérése érdekében bármely termelő igénybe vehet növényvédelmi szolgáltatást. A mindenki számára elérhető szaktanácsadás legfőbb célja az, hogy a termelők szakmailag folyamatosan fejlődjenek, megismerkedjenek a legújabb innovatív technológiákkal. A telente rendszeresen megtartott gazdaestek és a külföldi tanulmányutak is ezt szolgálják. (A növényvédelmi szolgáltatás nem minden tag számára elérhető, mivel van egy távolsági korlát, amely felett a szolgáltatás nyújtása már nem éri meg a szövetkezetnek. A távolabbi tagoknak így saját maguknak kell megoldaniuk a vegyszerezést.)

Jelenleg a szövetkezet körülbelül 100 termelővel áll beszállítói kapcsolatban, ők összesen több mint 400 hektár termőterületet művelnek. A 100 partner közül körülbelül

A régi hűtőkamrák

80 a szervezet tagja. Ők az egyes szolgáltatásokat kedvezményes áron vehetik igénybe. A többi beszállító csak szerződéses partneri viszonyban van a szervezettel. A tagság az értékesítés során 5 százalékos díjat fizet a szervezetnek, azaz az áru átvételkor már eleve 5 százalékkal kevesebb összeget kap a termelő. A többi beszállító számára 10 százalék az értékesítés díja. A szervezet másik fizetős szolgáltatása a növényvédelem. A tagok részére a lehető legolcsóbban, szinte önköltségi áron vállalják a permetezést. A szolgáltatás a nem tagok részére 10 százalékkal drágábban érhető el.

A tagsággal kapcsolatban jelenleg problémát jelent, hogy nagyon sokan beléptek az előnyök miatt, de az alapszabályba foglalt kötelezettségeiket nem teljesítik. Az ő kirostálásuk egy ideje napirenden van. Emellett sokan igyekeznek bekerülni a szervezetbe, ennek köszönhetően a 80 fős tagság megközelítően állandó. Meg kell jegyeznünk, hogy a szervezet vezetősége további létszám bővítést szeretne, így a jövőben valószínűleg nagyobb tagsággal termeltethetnek.

A szervezet vezetősége nagyon nagy hangsúlyt helyez a tagsággal való kapcsolattartásra. Ezt nemcsak a személyes megbeszélések, gyűlések, rendezvények szolgálják, hanem egy sms-rendszer is, amelyen keresztül a tagság minden információt pontosan és gyorsan megkap. Így értesülnek a tagok például az elvégzett szolgáltatásokról, az aktuális átvételi

árakról vagy a következő gazdaest idejéről. A neves szakemberek segítségével tartott továbbképzések a gazdák szakmai fejlődését szolgálják.

Itt érdemes megjegyezni, hogy a nem tag beszállítóktól is ugyanazokat a minőségi előírásokat követeli meg a szövetkezet, mint a tagoktól. Ennek legfőbb megjelenése az egységes növényvédelem. Mivel a tagság nagy része számára a szövetkezet végzi a növényvédelmi szolgáltatást, a beszállítóknak igazolniuk kell, hogy ők is ugyanazt a technológiát alkalmazták.

A szövetkezet éves árbevétele 150 és 200 millió forint között ingadozik; 2009-ben 160 millió forintot értek el. 2010-ben augusztusig már átlépték a 170 millió forintot annak ellenére, hogy ebben az évben nagy nehézségekkel küzdött a szervezet. A rossz időjárás, a pénzügyi válság, gazdálkodási nehézségek egyaránt megnehezítették a szövetkezet munkáját.

A kisvejkei térségi szövetkezet fő profilja a kajszi és az alma, amelyeknek egész Európában jó piaca van. Ezenkívül még szilvával, meggyel, cseresznyével és szőlővel is foglalkoznak. A szövetkezet 98 százalékban exportra dolgozik: gyakorlatilag az Európai Unió egész piacán értékesít, ezenkívül egyre meghatározóbb piacot jelent Oroszország is, amely évről évre többet vásárol.

A gyümölcsök jelentős részét első osztályú étkezési áruként, külön csomagolva értékesítik, amely így a lehető legmagasabb jövedelmet hozza. A vásárlói réteget gyakorlatilag három-négy nagy gyümölcsexporttal foglalkozó cég jelenti, ők évek óta állandó üzleti partnerek. Egy-két kisebb értékesítési csatornájuk is van, például az alma esetén az *iskolaalma*-programban is részt vesznek. A szövetkezet 51 iskola számára szállít gyümölcsöt a tanítási hónapokban.

A szövetkezet új épülete

A szövetkezet 2008 óta tagja a Balaton-Ker-Tész Szövetkezetnek. Bizonyos szövetkezeti céltámogatásokhoz csak termelői értékesítő szervezeteken¹⁰ keresztül lehet hozzájutni, ennek következtében elkerülhetetlen volt, hogy a Danubia-Frucht is csatlakozzon egy ilyen szervezethez. A Balaton-Ker-Tész Szövetkezet a dél-dunántúli megyékre kiterjedő szerveződés. A központ Somogy megyében, Böhönyén található. A szervezet fióktelepek útján működik. Jelenleg kilenc helyen van telepük, nagyrészt Somogyban: Bárdudvarnok (meggy, alma), Berzence (meggy, körte, hagyma, káposzta, zöldborsó), Csurgó (málna), Karád (körte, szilva, kajszi, dió, mogyoró), Kisvejke (alma, meggy, cseresznye, szilva, kajszi), Lengyeltóti (meggy, dió), Nagybjom (alma), Nagykanizsa (alma, körte, meggy) és Szenyér (alma, körte, meggy, kajszi, málna). A Balaton-Ker-Tész fióktelepei gyakorlatilag önállóan működnek, árujuk értékesítését nagyrészt saját maguk intézik, de közös megrendelések is előfordulnak. Pályázatok esetén termelői értékesítő szervezetként (tész) nagy lehetőségei vannak az egyes szövetkezeteknek. A fióktelepek a termelői értékesítő szervezet számára éves árbevételük után százalékos járulékot fizetnek (<http://balatonkertesz.uw.hu>).

Az, hogy a Kisvejke környéki szövetkezet is csatlakozott egy tészhez, mindkét fél számára előnyös volt. A Balaton-Ker-Tész piaci súlya jelentősen bővült a csatlakozás által, mert a kisvejkei az egyik legnagyobb potenciállal rendelkező szervezete. A Danubia-Frucht számára is előnyös volt a csatlakozás, mivel további üzleti kapcsolatokat szerzett; és ami még fontosabb: termelői értékesítő szervezet tagjaként sokkal könnyebben jut hozzá a támogatási és pályázati forrásokhoz.

A Danubia-Frucht szövetkezet sikere legnagyobb részét abból származik, hogy nagy hangsúlyt fektetnek a minőség állandóságára, és az ennek biztosítására kidolgozott rendszert be is tartják. A gyümölcsöket méret és állapot alapján többféle kategóriába sorolják, és ez alapján veszik át a termelőktől, mivel a külföldi piacokon is azonos szempontok alapján rendelik meg a gyümölcsöt.

Az átvétel két módon történhet. 1. A szüret idején a gazdák már eleve szelektáltan hozzák be az árujukat. Az átvételkor minőség-ellenőrzésen megy át az áru, és ha nem a kívánt kritériumok alapján adták be a gyümölcsöket, akkor a termelő nem az előzetesen kalkulált árat kapja meg érte, vagy meg sem veszik a termékét. Az elmúlt 12 év során a gazdák már jól kiismerték a kritériumrendszert, és kellő rutinjuk alakult ki, napjainkban már szinte mindenki megfelelően válogatja a gyümölcsöket. 2. A behozott árut a szövetkezet válogatja bizonyos díj fejében, de így garantált a minőség. A szelektálást az elmúlt években beszerzett gépsorok végzik. (A gépsorok beszerzése gyakorlatilag elkerülhetetlen volt, mivel bizonyos külföldi vásárlók csak a megfelelő licencekkel rendelkező gépeken átfuttatott gyümölcsöket hajlandók megvenni.)

¹⁰ A termelői értékesítő szervezet (tész) formáját az Európai Unió 1996-ban alkotta meg (angol megnevezése: *producer organisation*). Lényege, hogy a zöldség-gyümölcs ágazatból élő termelők közösen összefogva, nonprofit szervezetet alkotva, csökkentse a rájuk nehezedő költségeket, illetve növelje versenyképességüket azáltal, hogy az egyénileg megtermelt árut közösen értékesítik. A termelők közös központba szállítják termékeiket, ott válogatás és csomagolás után nagy és egységes mennyiségben és minőségben továbbítják a megrendelők számára. Ezáltal csökkenthető az agrárolló által a termelőknek okozott kár, illetve az integráció révén nagyobb jövedelem realizálható. (Forrás: Wikipedia.)

A hűtőkamrák előtti feldolgozóter

Szintén a minőségbiztosítást szolgálja minden egyes gyümölcstétel nyomonkövethetősége is. Az elmúlt években új és egységes raklap-, rekesz- és ládarendszert vezetett be a szövetkezet. Minden gazda számára kötelező volt megvenni a saját nyilvántartott tárolókapacitást, amelyet csak ő használ, és így egyértelmű, hogy melyik áru honnan származik. Minden átvett mennyiség fajtanként és tételenként azonosítókodeket kap, amelyről megtudható, hogy ki a termelő, milyen az áru minősége, és mekkora a mennyisége. Az ellenőrizhetőség végigkíséri az áru útját, és még akár a végső, például egy kilogrammos kiszerelésű gyümölcstről is tudni lehet, hogy ki termelte. Panasz esetén bármikor visszakereshető a termelő.

Az állandó kiváló minőségű gyümölcs előállítását szolgálja az egységes növényvédelmi rendszer is, amelynek betartását, mint említettük, a külső beszállítóktól is megkövetelik. Az átvétel során a termelőnek jegyzőkönyvekkel kell igazolnia, hogy a meghatározott időben és a megfelelő vegyszerekkel végezte el ültetvényein a növényvédelmi munkákat.

A szövetkezet munkáját egy ötfős elnökség és az ügyvezető elnök irányítja. Munkájukat egy háromfős felügyelőbizottság ellenőrzi. A szövetkezet legfőbb döntéshozatali szerve a közgyűlés, amely minimum évente, illetve szükség szerint ülészik. A tagság ily módon részt vesz a döntésekben, ellenőrzi az elnököt és az elnökséget. Úgy látjuk, ez a szervezeti struktúra igen lényeges eleme annak, hogy a szövetkezet mind a mai napig komolyabb problémák nélkül működik.

Az elnökkel együtt 4 főállású alkalmazott dolgozik a szövetkezetben. A telepvezető irányítja a kisvetkei központ munkáját: szervezi a munkát, dolgozik az értékesítésben.

A főállású adminisztrátor vezeti a nyilvántartásokat. A negyedik dolgozó gyakorlatilag mindennel foglalkozik: gépkocsivezető, traktorvezető, targoncás, szükség esetén irányítja a munkásokat, stb.

A szövetkezet munkaszervezetében 4 fő *Sorsfordító* programban részt vevő munkás is dolgozik, ők főként a hűtőházaknál tevékenykednek. A májustól novemberig tartó döm-pingidőszakban általában 35–40 alkalmi munkavállaló is kap munkát. Kisebb részük környékbeli lakos. Mint ahogy már írtuk, nagyon gyakran érkeznek Erdélyből vendégmunkások, illetve a szövetkezet a nyári szezonban szívesen alkalmaz diákokat. A munkavezetők is az alkalmi munkások közül kerülnek ki, nem egy olyan dolgozó van, aki szinte a kezdetek óta a szövetkezetben dolgozik, és tökéletesen tisztában van a munkafolyamatokkal. A dolgozók irányítását egy-két tapasztalt kollégájuk végzi, mintegy informális munkavezetőként.

A szövetkezet szervezetén belül (attól elválaszthatatlanul) még néhány, a gazdák összefogásán alapuló kezdeményezésről szükséges szólni. 1999-ben került sor az első összefogásra, amikor a szövetkezetnek még nem volt hűtőháza, és adminisztrációs előírások alapján nem is pályázhatott rá. Ennek a problémának a kikerülésére jött létre a *Kisvejskei Gyümölcsös Gazdák Gépkör Egyesülete*, amely akkor sikeren megépítette a szövetkezet részére az első hűtőhelyiségeket. Azóta több hasonló kezdeményezés is lezajlott. Amikor a szövetkezet nem kívánt beruházni, vagy nem volt pénze, néhány gazda közösen vásárolt meg gépeket, gépsorokat, és használatra átadták a szövetkezetnek. A szövetkezet egy idő után megvásárolta a gazdaktól a gépeket. Ezek az együttműködések nem szervezeti keretek között jönnek létre, hanem teljesen informális összefogáson alapulnak.

A sikerek ellenére még nem ért véget a szövetkezet fejlődése, a továbbiakban is hasonlóan nagy ütemben kívánják az újabb eredményeket elérni. Ennek érdekében a vezetőség közepes és hosszú távon is mérföldkőnek számító fejlesztéseket kíván megvalósítani. Mivel a szövetkezet piacai stabilak és bővíthetők, így középtávon kívánják a beszállítói kört tágítani annak érdekében, hogy kiszolgálhassák az egyre nagyobb mennyiségi igényeket. A rövid határidejű teljesítések megkönnyítése érdekében szükséges a nyolc tonna óránkénti válogatáskapacitás elérése, amely segítségével egykamionnyi áru hamar elkészíthető. Szintén a középtávú célok közé tartozik a nem válogatott vagy selejtes gyümölcsök kezelése. Az így keletkező veszteség elkerülésére a szövetkezet feldolgozóüzemet kíván létrehozni, amely gyümölcsle-előállítással foglalkozna.

Hosszú távon is nem kevésbé fontos célokat tűzött ki maga elé a szövetkezet. A versenyképesség és a profit növelése érdekében megvalósításra vár az ültetvények teljes modernizációja. Az intenzív termesztés segítségével a szövetkezet gazdáinak is hasonló lehetőségeik lennének, mint nyugati társaiknak. Ennek keretében elkerülhetetlen a fajták egységesítése is, ami a nagyobb mennyiségek miatt megkönnyítené a termés értékesítését. A kínálat bővítéséhez érdemes a termésideőt széthúzni. Ezeket a célokat a szövetkezet a nyugati tanulmányutakon tapasztalt folyamatos innováció megvalósítása érdekében tűzte ki.

A kisvejkei térségi eredmények modellezhetőségéről

A kisvejkei térségben elért eredmények kétségkívül figyelemre méltók és példaértékűek. Szükséges azonban megvizsgálni, hogy ez a példaértékűség miként ültethető át a gyakorlatba, milyen feltételek mellett lehetséges esetleg máshol is megvalósítani ezeket, és melyek azok a gátló tényezők, amik ezt akadályozhatják.

Mint láthattuk, a Kisvejke környéki „modell” egyszerű: a termelők áruikat szövetkezeten keresztül értékesítik. Ez alapvetően bárhol megvalósítható, de a helyi sajátosságok (termelőszövetkezeti hagyományok) révén vizsgált területünk előnyben volt, ami nagyban segítette az eredmények elérését. A célok megvalósításához viszont nélkülözhetetlen volt a vezetőség és a gazdák modern üzleti szemlélete is.

Tanulmánykötetünk tematikáját hangsúlyozva, a Kisvejke térségében elért eredmények egyik jelentősége abban áll, hogy néhány hektár gyümölcsös egy család számára annyi mellékjövedelmet termel, amely segítségével, ha szűkösen is, de akár más munka nélkül is el tudná tartani magát. Úgy tűnhet, hogy az ilyen formájú gyümölcsstermesztésnek komoly szociális szerepe is lehet, és hátrányos helyzetű területeken nagy segítséget jelenthetne. Látni kell ugyanakkor, hogy a gyümölcsstelepités igen költséges beruházás, a ráfordítások kezdetben akár a több millió forintot is elérhetik hektáronként, vagyis a nagy léptékű gyümölcsstermesztésbe önállóan egy átlag magyar állampolgár aligha tud belefogni.

A termesztésből származó profit csak akkor érhető el, ha az áru el is adható, ám az eladás megszervezése jelenti a legnagyobb problémát. Egyéni értékesítés esetén sokkal kevesebb bevételre tehet szert a termelő, így a hatékonyság érdekében érdemes szövetkezetet létrehozni. A szövetkezeti termelés és az értékesítés is csak nagy területen válhat igazán hatékonná és magas profitot termelővé, és ehhez a megfelelő modern infrastruktúra kialakítása is szükséges. Mint láttuk, a Kisvejkén elért eredmények annak köszönhetőek, hogy a termelőszövetkezet révén volt kiindulási alap. Minden helyi szereplő egyetért abban, hogy e nélkül az alap nélkül soha nem kezdtek volna bele hasonló tevékenységbe. A kisvejkei minta tehát inkább ott lehetne példaértékű, ahol már van valamilyen hagyománya a termelésnek.

Szociális gazdasági modellként a Kisvejkén elért eredményeket más településeken tehát csak komoly beruházások árán lehetne alkalmazni, és mindenképpen nagy állami szerepvállalással. A termelők megfelelő szaktudás nélkül nem tudják fenntartani az ültetvényeket, tehát szükség van a képzésükre. A dél-dunántúli *Sorsfordító* program tapasztalatai szerint ez hosszú folyamat, és nem minden esetben jár sikerrel. Nagy gondot jelent, hogy az ültetvények csak több év után fordulnak termőre, addig nem termelnek jövedelmet, az alatt a gazdákat mindenképpen támogatni kellene. Végezetül a legfontosabb gát az, hogy a megtermelt árut el is kell adni. A Kisvejkén elért termelői bevételek hasonló léptékű infrastruktúra nélkül máshol nem realizálhatók, ezek a beruházások azonban nagy költséggel járnak, valamint kockázatosak is. Összefoglalva: magas termelői bevételek csak nagy volumenű gazdálkodás mellett érhetőek el; a program kicsiben lemásolható, de nem hoz hasonló mértékű eredményt. Szociális (közfoglalkoztatási) célokra a kisvejkei példa csak nehezen használható.

Összegzés

A Völgység északi részén található kisvejkei mikrotérségben (főként Lengyel, Závod és Kisvejke községekben) az elmúlt bő egy évtizedben sikeres gyümölcsstermesztési ágazat alakult ki. A kezdeti 60 hektár helyett ma már több mint 400 hektáron folyik a termelés, ami közvetve mára körülbelül 150 személynek vagy családnak biztosít megélhetést vagy mellékjövedelmet.

Az, hogy ilyen mértékű gyümölcsstermesztés elindulhatott a mikrotérségben, több tényező együttes meglétének köszönhető. Szerencsés volt a térség, hogy a termelőszövetkezet révén jól működő ültetvényeket örökölt, tehát megvolt a kiindulási alap. A térség szakképzési hagyományai (Lengyel) révén megvolt a helyiekben a szakértelem, ezért egyénileg is el tudtak indulni. Legfontosabb elemnek mégis azt tarthatjuk, hogy a helyiek felismerték, hogy összefogva sokkal nagyobb eredményeket érhetnek el, és megalapították a szövetkezetet. Ebben nagy segítséget jelentett az „amerikai” program is. Végül a siker okai közé sorolhatjuk azt a ténytet, hogy a szövetkezet élére olyan személyek kerültek, akik a folyamatos innováció révén állandó fejlődésre ösztönzik a termelőket és közvetve az egész térséget is.

A siker motorját jelentő Danubia-Frucht Kisvejke Térségi Gyümölcserősejtésítő Szövetkezet mára meghatározó piaci szereplővé vált a Dél-Dunántúlon. Az év nagy részében közel 40 embernek munkát nyújtó szervezet szinte kizárólag exportra termel. A tudatos fejlesztőmunkának és minőségbiztosítási rendszerének köszönhetően a szövetkezet nevét a magas minőségű gyümölcsökkel kapcsolják össze. Mindez a piacok és beszállítók folyamatos fejlesztésével kiegészülve, évről évre nagyobb árbevételt hoz a szövetkezetnek.

Nagy problémát jelent, hogy minden siker ellenére a térség munkanélküliségi helyzetét megoldani nem sikerült. A megfelelő hozzáállás és a kellő szakértelem hiánya miatt az idényjellegű, körülbelül 100 fős munkaerőigényüket a termelők inkább távolabbról érkező dolgozók alkalmazásával orvosolják. Részben ennek a helyzetnek az ellensúlyozására indult el a térségben is a *Sorsfordító* program, azonban ennek eredményei nem biztos, hogy fenntarthatók.

HIVATKOZÁSOK

- BAI JÓZSEF (szerk.) [1997]: Kisvejke község hat évszázada 1397–1997. Kisvejke Önkormányzata.
- ESETTANULMÁNYOK... [2010]: Esettanulmányok: térségi innováció a gyakorlatban – Kisvejke. Vidékfejlesztés.net, BCE Kertészettudományi Kar Menedzsment és Marketing Tanszék, <http://www.vidékfejlesztés.net/oktatás/vidékfejlesztési-tananyag/esettanulmányok-tersegi-innovacio-a-gyakorlatban/kisvejke.html>
- FAZEKAS ZSUZSANNA [2002]: Innováció és emberi erőforrás a térségfejlesztésben. PhD-témavázlat. SZIE KTK Menedzsment és Marketing Tanszék, Budapest, Magyar Internetes Agrár/Alkalmazott Informatikai Újság, *letölthető*: www.miau.gau.hu/miau/57/oukregio
- NÉMETH NÁNDOR–CSITE ANDRÁS–JAKOBI ÁKOS [2009]: Román állampolgárságú munkavállalók Magyarországon. *Területi statisztika*. 12. (49.) évf. 6. sz. 615–527. o.
- SZÉNÁSI TIBOR [2010]: A Danubia Frucht Szövetkezet elnökének beszéde. Elhangzott A Dél-Dunántúl régió vidékimunkahely-teremtésének lehetőségei című konferencián, szeptember 7. Kisvejke.

3. A munkahelyteremtés új útja a Dél-Dunántúlon A Sorsfordító – sorsformáló munkaerő-piaci program

KABAI GERGELY

Bevezetés

A rendszerváltás óta eltelt időszakban a társadalom gazdasági és szociális állapotában nagy változások következtek be. Úgy tűnik, hosszú időre eldől, hogy mely területek szakadnak le az átlagtól, és mely vidékek gazdasága képes tartósan fejlődni. A Dél-Dunántúl régió jelentős kiterjedésű területei is több szempontból a hátrányos helyzetűek közé tartoznak. Ennek egyik legfőbb tünete, hogy a kistelepüléseken élők közül sokan tartósan munkanélküliek.

A tartós munkanélküliség problémájának orvoslására indította el a Dél-dunántúli Regionális Munkaügyi Központ (DDRMK) 2009 márciusában a *Sorsfordító – sorsformáló* elnevezésű munkaerő-piaci programját (röviden: *Sorsfordító*). A program kezdetben csak Tolna megye 6 településén működött, mára már Somogy és Baranya megyére is kiterjed, összesen több mint 30 települést érintve. A részt vevő több mint 200, korábban tartós munkanélküli a program „*sorsfordító*” törekvései jegyében a zöldség- és gyümölcsstermesztésben kapott önkormányzatoknál, szövetkezeteknél és magángazdálkodóknál munkát, azt megelőzően pedig oktatást. A program „*sorsformáló*” részeként gyakornoki álláslehetőségek jöttek létre, amelyek révén felsőfokú agrárvégzettségű pályakezdők jutottak bértámogatottan munkalehetőséghez.

A *Sorsfordító – sorsformáló* program a komplex munkaerő-piaci programok közé tartozik. Eredményeinek forrása, hogy hosszú távon tervez (közel két évig vagy tovább nyújt lehetőséget minden munkavállalónak), és ezt kiegészítve, egyaránt biztosít gyakorlati munkahelyet (bértámogatottan), oktatást és személyi mentorálást az álláskeresők számára.

E tanulmány célja, hogy a munkahelyteremtő program eddigi eredményeit bemutassa, kiemelje példaértékű elemeit, és feltárja a működésével kapcsolatos problémákat.

Kutatásunk során többféle módszert alkalmaztunk. Interjúkat készítettünk a programot koordináló illetékes regionális munkaügyi intézmény, valamint a projektet működtető és szervező Diófa Konzorcium munkatársaival: *Bencsicsné Tóth Krisztinával* (Tamási Munkaügyi Kirendeltség), *Mojzer Judittal* (Agrokonzult Kft., Diófa Konzorcium) és *Molnár Józseffel* (Szekszárdi Növény Zrt., Diófa Konzorcium). A személyes beszélgetések során igyekeztünk feltárni a program működésének problémáit, valamint a jövőbeli lehetőségeket, terveket. A dokumentumelemzés eszközének alkalmazásával a *Sorsfordító – sorsformáló* program alapadatait igyekeztünk megismerni, valamint rávilágítani a gyakorlati eredményeire. Főként a világhálón rendelkezésre álló dokumentumokat használtuk fel. Korlátozottan alkalmaztuk a sajtóelemzés módszerét is, a programról megjelent hírek főként a megítéléséről szolgáltak információkkal.

A Sorsfordító – sorsformáló program előzményei

A *Sorsfordító – sorsformáló* munkaerő-piaci program hivatalosan 2009 márciusában kezdődött, de a szervezőmunka már sokkal korábban megindult. A megkérdezettek között egyetértés van abban, hogy a program megszületésénél egyértelműen a résztvevők sokéves személyes kapcsolatai voltak döntők. Közöttük több évre visszamenőleg már számos beszélgetés, közös tervezés zajlott egy új, egyedi, a Dél-Dunántúl foglalkoztatási problémáira megoldást kínáló munkaerő-piaci program kialakításáról. Végül ezekhez az ötletekhez sikerült megnyerni a DDRMK vezetőjét, Brebán Valériát is, aki a kezdetektől fogva támogatta a programot, és a program mellé állította a munkaügyben tevékenykedő érintett kollégáit is, akik kezdetben kételkedtek a kezdeményezés sikerességében. Így minden elvi akadály elhárulhatott a program beindítása előtt.

A *Sorsfordító* program kialakítása során két előképről szükséges szólni, amelyek az egész projekt számára meghatározók lettek. Mint ahogy e kötet első két fejezetében arról részletesen írtunk, a Tolna megyei Belecskán és Kisvejkén már több mint tíz éve foglalkoznak sikeresen gyümölcsstermesztéssel, igaz, más-más módon. Belecskán a gyümölcsstermesztést – alapvetően szociális foglalkoztatási programként – az önkormányzat működteti. Belecska példája bizonyította a *Sorsfordító* program számára, hogy alacsonyán képzett, tartós munkanélküliek védett körülmények között történő foglalkoztatása a gyümölcsstermesztésben jól működhet, és érdemes lenne ebbe szélesebb körben is belevágni. Kisvejke térségében számos egyéni termelő gazdálkodik; létrehozott értékesítési szövetkezetük révén komoly piaci részesedést értek el, és jelentős profitot tudnak realizálni. Kisvejke példája leginkább azt igazolta, hogy a régióban érdemes – és megfelelő hozzáértés mellett eredményes is lehet – gyümölccsel foglalkozni. A *Sorsfordító* program első szakasza éppen ezért ezeknek a településeknek a környékén indult meg, ahol az elképzelések működtethetőségét kisebb kockázattal lehetett a gyakorlatban vizsgálni.

2008 második felére sikerült kialakítani a *Sorsfordító* program alapjait. A kitalálói egy olyan munkaerő-piaci és foglalkoztatási programot kívántak megalkotni, amely a korábbi kezdeményezéseknél fenntarthatóbb, a helyi kihívásokra ad választ, és a lokális erőforrásokat használja fel. Komplexitása révén hatékonyabban segíti a tartós munkanélküliek reintegrációját. Ezek figyelembevételével a *Sorsfordító* egy olyan munkaerő-piaci programmá vált, amely egységesen nyújt képzést, képzési támogatást, munkabér-támogatást és folyamatos személyiségi-életviteli mentorálást is. Az eddig elért eredményei, amint a későbbiekben látni fogjuk, ebben a hangsúlyozott komplexitásban ragadhatók meg.

Tanulmányunkban nem áll szándékunkban arra választ keresni, hogy a Dél-Dunántúl régió egyes vidékei milyen történelmi hatások következtében kezdtek elszegényedni. Viszont feltétlenül szükséges itt bemutatni a régió jelenlegi gazdasági-szociális állapotát a főbb statisztikai adatok tükrében. Ebből kiderül, hogy a régió, összehasonlítva a Dunántúl többi részével, a leghátrányosabb helyzetben van, és mutatói nem egy szempont szerint rosszabbak az országos átlagnál.

2009 során a Dél-Dunántúlon az éves átlagos munkanélküliségi ráta 11,0 százalék volt (Baranya 11,6; Somogy 11,4; Tolna 9,4), ez a Dunántúlon a legmagasabb érték (dunántúli

átlag 9,5 százalék), de az országos átlagot jelentő 10 százalékot is meghaladja (KSH Statad 6.2.1.7.). 2009 decemberében a régióban 13 615 álláskeresőt tartottak nyilván (KSH Statad 6.2.1.8.).

2008-ban az egy főre jutó bruttó hazai termék a Dunántúl déli részén 1807 ezer forint volt (az országos átlag 68,3 százaléka), amellyel a régiók rangsorában a Dél-Dunántúl a 4. helyen állt. Megyei bontásban a területen meglévő gazdasági problémák még jobban szembevetűnk. Az egy főre jutó bruttó hazai termék alapján 2008-ban a megyék rangsorában Somogy a 16., Tolna a 13. és Baranya a 10. helyen állt (KSH Statad 6.3.1.2.). Mindezek a mutatók is alátámasztják a program beindításának létjogosultságát.

A program működése és résztvevői

A *Sorsfordító* program hosszú távú célja az, hogy a munkaerőpiacról kiszorult potenciális kistélepülési munkavállalók munkahelyhez jussanak, és visszakerüljenek az elsődleges munkaerőpiacra. A program keretében képzésük révén hozzájutnak a szükséges ismeretekhez, és megfelelő gyakorlatot szereznek ahhoz, hogy a mezőgazdaságból és a termények feldolgozásából képesek legyenek biztosítani megélhetésüket, vagy jelentős kiegészítő jövedelemre telessenek szert.

A program elvi működése egyszerű. A tartós munkanélküliek növénytermesztéshez kapcsolódó ezerórás képzésen esnek át. Ezt követően egy- vagy kétéves időszakra önkormányzati szervezésben vagy termelőknél gyakorlati munkahelyet biztosítanak számukra, amelyhez a program (programszakaszonként és a gyakorlati hely függvényében eltérő mértékű, de többnyire 100 százalékos) bértámogatást nyújt. A résztvevők személyiségét is folyamatosan fejlesztik, hogy a munkához való megfelelő hozzáállásuk is kialakulhasson. A cél, hogy a program végeztével minél nagyobb számban boldogulhassanak az elsődleges munkaerőpiacon, vagy hosszú távon is a gyakorlati helyükön maradjanak.

Az önkormányzatok számára a program célja az, hogy – legalább részben – önfenntartó települések jöjjenek létre, ahol olyan termékeket tudnak előállítani, amelyeket saját konyhájukon vagy szociális célból is fel tudnak használni, de a felesleg eladásából akár bevételük is származhat.

A programhoz csatlakozó mezőgazdasági termelők számára lehetőség van arra, hogy egyéves időtartamra bértámogatottan képzett munkaerőhöz jussanak, és ez alatt az idő alatt tehermentesítsék vagy fejleszthessék gazdaságukat.

A kezdeményezés *sorsformáló* elemének célja, hogy nyolc fő 30 év alatti kvalifikált, agrárvégzettségű pályakezdő számára nyújtson három évre gyakorlati helyet, ezzel elindítva őket a pályájukon.

A *Sorsfordító* program megalkotása során újdonságként jelent meg, hogy a projektet nemcsak a hivatalos munkaügyi intézményrendszer üzemelteti-szervezi, hanem egy külön erre a célra alakult szerveződés: 2009 elején a Diófa Konzorcium nyerte el a DDRMK pályázatán a *Sorsfordító* program megszervezésének és későbbi működtetésének feladatát.

3.1. TÁBLÁZAT ■ A *Sorsfordító* programban részt vevő települések és a bevont munkavállalók kezdeti száma

Sorszám	Település	Résztvevők száma* (fő)	Megjegyzés
1. szakasz (2009. tavasz–2010. ősz)			
1.	Udvari	5	Tamási kistérség, önkormányzati és vállalkozói foglalkoztatás
2.	Szakadát	3	Tamási kistérség, önkormányzati foglalkoztatás
3.	Belecska	12	Tamási kistérség, önkormányzati foglalkoztatás (egy elhalálozás miatt a létszám később 11-re csökkent)
4.	Kisvejlke	9	
5.	Závod	5	Bonyhádi kistérség, mezőgazdasági termelői foglalkoztatás (Kisvejlke térségében a létszám később néhány fővel növekedett)
6.	Lengyel	6	
2. szakasz (2010. január–2011. ősz)			
7.	Nemesdéd	20	Marcali kistérség
8.	Gyulaj	10	
9.	Döbrököz	10	Dombóvári kistérség, önkormányzati foglalkoztatás
10.	Gerényes	11	
11.	Alsómocsolád	9	Sásdi kistérség
3. szakasz (2010. április–2012. év eleje)			
12.	Hegyszentmárton	20	
13.	Csányoszró	10	
14.	Drávasztára	4	Sellyei kistérség
15.	Sellye	6	
16.	Somogyjád	8	
17.	Osztopán	2	
18.	Juta	2	Kaposvári kistérség
19.	Alsóbogát	2	
20.	Edde	1	
21.	Nagybajom	6	
22.	Szenyér	6	Csurgói, Kaposvári és Marcali kistérség
23.	Berzence	8	
24.	Fadd	20	Tolnai kistérség
25.	Regöly	3	
26.	Kisszékelly	4	
27.	Kalaznó	3	
28.	Nagykónyi	5	Tamási kistérség
29.	Udvari	7	
30.	Szárzsd	3	
31.	Varsád	3	
32.	Kocsola	3	
33.	Szakcs	3	Dombóvári kistérség
Összesen		229	

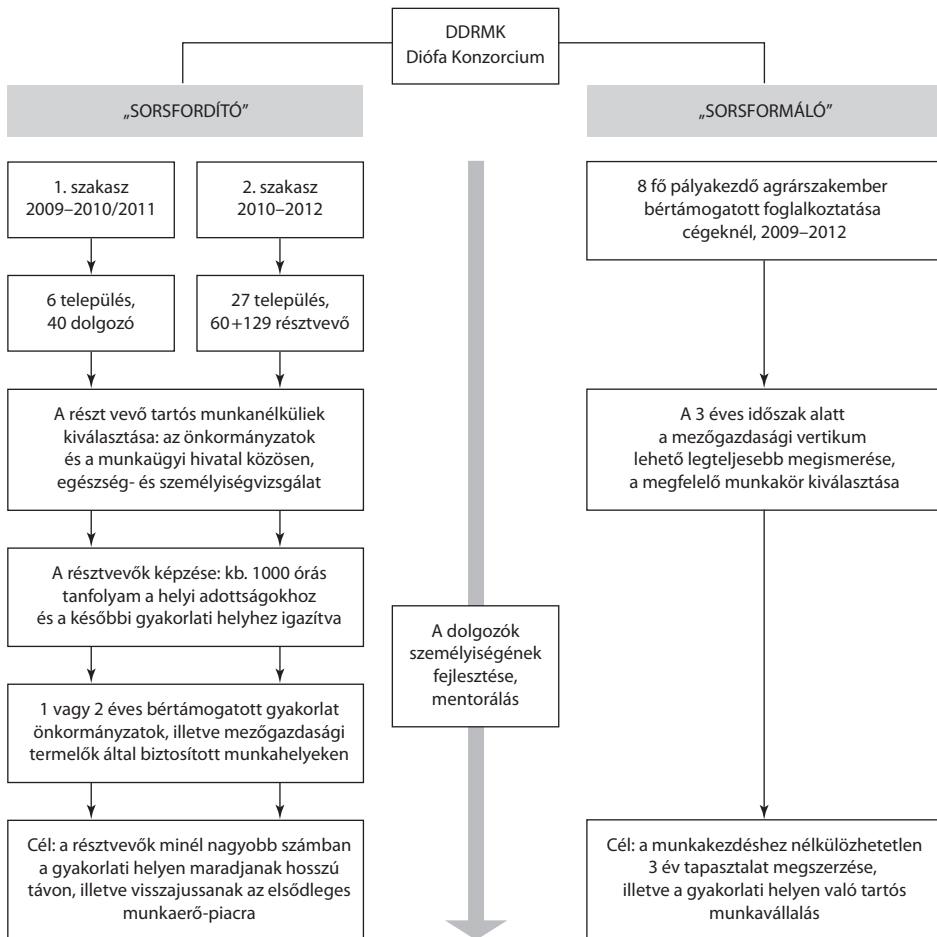
*A kezdeti vagy a tervezett létszámot tüntettük fel.

Forrás: A *Sorsfordító* – *sorsformáló* regionális munkaerő-piaci program pályázati dokumentációja és módosításai alapján.

A Diófa Konzorciumot eleinte a következő szervezetek alkották:

- a szekszárdi Agrokonzult Oktatási Pályázatkészítő és Tanácsadó Kft. végzi a konzorcium és a program vezetését;
- a szekszárdi FVM Dunántúli Agrárszakképző Központ, Csapó Dániel Középiskola, Mezőgazdasági Szakképző Iskola és Kollégium a konzorciumon belül az oktatás-képzés szervezési feladatait látja el;
- Udvari és Závod községek önkormányzatainak a feladata a kistérségi (Tamási, illetve Bonyhád) gyakorlati képzőhelyek felkutatása és azok koordinálása;
- a Dél-dunántúli Regionális Forrásközpont Kht. koordinálási és monitoringfeladatokat lát el a konzorciumban (*Programterv [2010a]*).

3.1. ÁBRA ■ A Sorsfordító program elvi felépítése

A konzorcium a későbbiek során bővült. 2009 tavaszán csatlakozott Fadd Nagyközség Önkormányzata, illetve 6. tagként a Gyógynövénykutató Intézet Kft. is. Fadd önkormányzata gyakorlati helyeket biztosít, a kutatóintézet gyógynövény-szaktanácsadóval és -felvásárlással segíti a programot (*Programterv [2010a]*). Jelenleg ezek a szervezetek végzik a *Sorsfordító – sorsformáló* program működtetését-koordinálását, a konzorcium bővítése nincs napirenden.

Az elindított program legfontosabb célkitűzése az volt, hogy minden egyes eleme a helyi adottságokhoz és lehetőségekhez igazodjon. Ennek figyelembevételével a programban részt vevő szinte minden településen helyben történt az oktatás, hogy a dolgozóknak ne kelljen utazniuk. Ennél is fontosabb, hogy a kialakított termelés teljesen a helyi adottságokhoz igazodik. Ott, ahol a gyümölcsstermesztésnek vannak nagyobb lehetőségei, ott a képzés is ilyen irányt vett, ahol a zöldségstermesztésre van igény, ott annak megfelelően alakították ki a rendszert. (De természetesen nemcsak a zöldség, gyümölcs, hanem a gyógynövények, haszonállatok is szóba jöhetnek.) A helyi adottságok figyelembevétele a *Sorsfordító* hatékonyságának nélkülözhetetlen alappillére, így a program nemcsak támogatást nyújt, hanem helyben termel értéket.

Már több esetben utaltunk arra, hogy a *Sorsfordító* program egyik legnagyobb előnye nagymértékű rugalmassága. Ez minden szinten megjelenik: oktatás, pénzügyek, mentorálás és a szervezeti rendszer tekintetében is. Ennek a rendszernek a megvalósíthatósága nagyban

A Sorsfordító program kisszékelyi terménybörzéje, 2010. szeptember

köszönhető annak, hogy a DDRMK is támogatja azt az elvet, hogy a program mindig az egyedi igényekhez igazodjon, és ne a szigorúan vett papírformához (természetesen a törvényesség és a programterv maximális figyelembevételével).

E rugalmasságból következik az is, hogy a program irányítása, szervezése sokkal munkaigényesebb, mint más munkaerő-piaci kezdeményezéseké. Az egyedi adottságokhoz igazodó rendszer fenntartása rengeteg egyeztetést, tárgyalást és figyelmet igényel, ami az irányító szervezetet folyamatos kihívások elé állítja.

Rugalmasságából eredően a *Sorsfordító* program eleinte még nem volt kiforrott, teljesen szilárd elképzelésekkel rendelkező kezdeményezés. A program működtetői menet közben is tanulnak, a korábbi struktúra több kudarcot is magában hordozott, ezért változtatni kellett rajta. A menet közben épülő rendszer így szinte folyamatosan fejlődik, a program javul, végleges formáját majd csak lezárultakor fogja elérni. Ez a program megkívánja, hogy a szervezők, koordinátorok állandó kapcsolatban álljanak és párbeszédet folytassanak, ami lehetővé teszi az új és új ötletek beépítését is. Számos probléma merült fel a projekt eddigi menete során, amelyek közül néhányat érdemes számba venni, mert a rájuk adott megoldások mindegyike beépült a rendszerbe.

A program kezdetekor nagyon hamar kiderült, hogy a kistelepüléseken élő tartósan munkanélküliek rendkívül zárkózott személyiségek, képzésük és a velük való bánásmód egyedi módszereket igényel. Ez kezdetben nagyon sok nehézséget okozott. Ennek érdekében a résztvevőkkel mentorok is foglalkoznak, akik igyekeznek a személyiségüket is „karbantartani”, valamint szükség esetén az egész életvitelüket koordinálni. (A mentorálásról még lesz szó bővebben.)

A részt vevő munkavállalók zárkózottságával összefüggésben a képzést is folyamatosan fejleszteni kellett. Egyrészt bebizonyosodott, hogy esetükben csak a helyben történő oktatás igazán eredményes. Ezenkívül kiderült, hogy szinte teljes mértékben gyakorlatorientált képzést kell számukra nyújtani. A speciális hozzáállást igénylő bánásmód miatt a programban részt vevő oktatók továbbképzésére is sor került menet közben, annak érdekében, hogy kezelni tudják a felmerülő nehézségeket.

Olyan megoldásra váró problémák is felmerültek a program első időszakában, amelyekkel senki sem számolt. Ezek közül ki kell emelnünk, hogy több településen is konfliktus alakult ki a közcélú foglalkoztatottak, az *Út a munkához* programban részt vevők és a *Sorsfordító* által támogatottak között. Ennek hátterében az állt, hogy a közcélú foglalkoztatottak bizonyos szintű irigységgel viszonyultak a *Sorsfordító* programban részt vevőkhöz, mivel ez utóbbiak számára közel két évre biztosított a munkalehetőség. Ez főként ott okozott problémákat, ahol a „sorsfordítósoknak” is időnként település-fenntartási munkákat kellett végezniük, vagy ahol közcélúak is részt vesznek a kialakított önkormányzati termelésben. A munkakörök egyértelmű szétválasztásával végül sikerült a problémákat áthidalni.

A többi támogatási rendszerhez képest meghatározó a *Sorsfordító* programban, hogy az álláskeresők számára hosszú távra, csaknem két évre biztosít megélhetési lehetőséget. Ez a két év a tapasztalatok szerint elegendő a dolgozók egy részének reintegrációjához, hogy adott esetben vissza tudjanak kerülni az elsődleges munkaerőpiacra. Ez természetesen azal is szorosan összefügg, hogy a program irányítói eleve igyekeztek a megfelelő hozzáál-

lású személyeket kiválasztani. A programba bekerülők kiválasztása felvétellel kezdődik. Először az illetékes munkaügyi hivatal az önkormányzattal karöltve kiválasztja, hogy kik jöhetnek szóba az adott településen a program kapcsán; közülük várják a jelentkezőket. A csatlakozni vágyók ezt követően felvételiznek. Megvizsgálják egészségi alkalmasságukat (tartós betegek, alkoholfüggők nem kerülhetnek be), pszichikai-szellemi állapotukat, motiváltságukat és szociális körülményeiket. A programba mindig az adott településen legalkalmasabbakat választják be.

A résztvevők először egy nyolc- kilenc hónapos képzésen esnek át, ami lehetőség szerint helyben zajlik, vagy rosszabb esetben egy közeli településen. A 200 óra elméleti és 800 óra gyakorlati oktatásból álló időszak – a program egészéhez hasonlóan – rendkívül rugalmas. A képzés minden esetben igazodik a helyi adottságokhoz: a tanfolyam résztvevői olyan ismeretanyagot kapnak, amilyen munkát a későbbi gyakorlati idejük során végezni fognak. Például ahol nagyrészt a gyümölcsstermesztésben fognak dolgozni, ott a képzésük is nagyrészt erre a témára irányul. Az oktatók minden esetben (a lehetőségek szerint) az adott település környezetében dolgoznak, így rendelkeznek a megfelelő helyismerettel, nagyobb bizalmat tudnak kialakítani a résztvevőkben. Az oktatás igazodik az időjáráshoz is, jó idő esetén a gyakorlati képzés zajlik, rossz idő esetén az elméletre kerül sor. Az ismeretanyag átadása során nem törekednek a mélyebb összefüggések feltárására. A cél az, hogy a dolgozó el tudjon végezni egy feladatot, de azt már nem feltétlenül kell tudnia, hogy azt miért így kell megoldani. A gyakorlati helyeket az önkormányzatok, illetve helyi vállalkozók biztosítják. Nagy előnyt jelent, hogy a képzés gyakorlati része sokszor a későbbi munkahelyen zajlik. A képzési időszak minden esetben bizottság előtti vizsgával zárul.

Az oktatást követően a gyakorlati helyükre kerülnek a munkavállalók, ahol többnyire egyéves időtartamban van lehetőségük dolgozni. A munkahelyeket vagy az önkormányzatok, vagy mezőgazdasági vállalkozások, termelők biztosítják. A foglalkoztatottak minden esetben minimálbérnek megfelelő összeget kapnak, és elméletileg napi nyolc órát dolgoznak. A képzési időszakhoz hasonlóan a munkavégzés idején is folyamatosan nyomon követik a résztvevők személyiségének és hozzáállásának változásait.

Az önkormányzati és a magánszférában történő foglalkoztatás esetén is nagy gondot jelent, hogy az őszi–téli időszakban nehezen tudnak a résztvevők számára a végzettségüknek megfelelő munkát adni. Az önkormányzatok esetében ezt település-fenntartási feladatok ellátásával igyekeznek áthidalni. A termelők esetében nehezebb a helyzet. Ott általában télen szabadságra küldik a dolgozókat, és a tavasztól ősziig terjedő időszakban ledolgoztatják a fennmaradt időt. Ez ott okoz feszültséget, ahol a dolgozónak nem a legmegfelelőbb a hozzáállása, és nyáron nem hajlandó többet dolgozni napi nyolc óránál.

Az egy- vagy kétéves gyakorlati időszakot követően a résztvevő kikerül a programból. Mint ahogy már említettük, a program célja, hogy lehetőség szerint minél többen hosszú távon is maradhassanak a gyakorlati munkahelyükön. Ez egy termelő esetében akkor lehetséges, ha a dolgozó egész évben megfelelő munkát végzett, és bértámogatás nélkül is lehetősége van a további foglalkoztatására. Az önkormányzatok esetében fenntartható programok létrehozása a cél, természetesen itt is a jól dolgozók további alkalmazására van

további lehetőség. A résztvevők számára a harmadik lehetőség az, hogy immár megfelelő képzettséggel és szakmai tapasztalattal rendelkezve, önálló munkakeresésbe kezdenek.

A program eredményei és a dolgozók elégedettsége nagymértékben múlik a már említett mentorálási tevékenységen. Általános tapasztalat szerint a munkavállalók sikeressége 80 százalékban a személyiségükön múlik, ami a *Sorsfordító* program során is megmutatkozott. Ennek kapcsán a résztvevők mentális helyzetének fejlesztése érdekében a programba nagyon hamar bevették a dolgozók személyiségének és életvitelének mentorálását, ami végigköveti két éves pályájukat. A képzett mentorok már a felvételi során is közreműködnek, igyekeznek a legmegfelelőbb hozzáállású személyeket kiválasztani. A későbbiek során a kijelölt mentorok mindenkivel személyesen (akár telefonon is) foglalkoznak, rendszeresen vagy igény szerint felkeresik a résztvevőket. Teljesen az egyén élethelyzetének megfelelően kezelnek mindenkit. Nemcsak a programmal kapcsolatos hozzáállásukat igyekeznek fejleszteni, hanem a teljes életvitelükben is igyekeznek segíteni; ha szükséges, befizetik például a villanyszámlát a dolgozó helyett, ha az éppen nem ér rá, vagy elmulasztaná azt, és így adósságot halmozna fel. A visszajelzések és az eddigi tapasztalatok szerint a mentorálás nagyon hatékonyan működik, a bezárkózott személyiségeket megfelelő hozzáállású dolgozókká képes átformálni.

A program eddigi eredményei, megítélése és pénzügyi vonzatai

A program eddigi eredményei alapján legfontosabb előnyének azt tarthatjuk, hogy támogatás révén a dolgozók értéket teremtenek. Ez két szempontból is fontos: egyrészt a befektetett összeg akár profitot is eredményezhet, másrészt a dolgozók a munkájukat hasznosnak érezhetik, önértékelésük ezáltal is javulhat.

A program *sorsfordító* részének teljes megítélése természetesen csak lezárultakor lesz lehetséges. A siker mértéke főként abban lesz mérhető, hogy a résztvevők hány százalékát fogják a gyakorlati helyükön tovább foglalkoztatni a bértámogatás lejárta után. Ez az arány a jelenlegi szakaszban még nem megítélhető, de már egy-két visszajelzés is érkezett. A program legelső szakaszában részt vevő, Kisvejte környéki településeken 2010 novemberében jár le a támogatási időszak. A térségben összesen 20 munkavállaló vett részt a programban, a helyi visszajelzések szerint körülbelül 50 százalékuknak lesz lehetősége, hogy továbbra is a gyakorlati helyükön dolgozzanak, immár bértámogatás nélkül. Az 50 százalékos arány a program egésze szempontjából óriási siker lenne.

A továbbfoglalkoztatás kapcsán olyan nem várt jelenségekkel is számolniuk kell a szervezőknek, hogy a termelők közül többen gyakorlatilag nem ismerik a legális foglalkoztatást, mert korábban sokszor csak feketemunkásként alkalmaztak dolgozókat. Így a program során a termelők ez irányú felvilágosítására is sort kell keríteni.

A legtöbb helyen, ahol önkormányzati keretek között kezdődött el a gazdálkodás, törekednek arra, hogy az elért eredményeket hosszú távon is fenn tudják tartani, és minél több dolgozó számára tudjanak munkát biztosítani. E törekvések közül élen jár a Tamási kistérség. Itt a *Sorsfordító*ban részt vevő személyek vezetésével (önkormányzati vezetők,

magánszemélyek) szociális szövetkezetet alakítottak, konkrét piacok megszerzését tűzték ki célul, és így immár profitorientált alapon kívánják folytatni a gazdálkodást.

A munkavállalók nagy része elégedett a programmal. 2010 őszén került sor a program második szakaszában csatlakozott 57 fő munkavállaló elégedettségének vizsgálatára. A válaszadók 70 százaléka szociális helyzetének javulásáról számolt be, ami a rendszeres havi jövedelemnek köszönhető. 86 százalékuk újra belépne a programba, és a megkérdezett 57 fő közül 52 igényelné a továbbfoglalkoztatást is. (Érdekes, hogy 4 fő bizonytalan ebben a kérdésben, mivel ők korábban feketemunkásként sokkal nagyobb havi jövedelmet tudtak elérni.) A válaszadók jelentős része (46 fő) 80 százalékban vagy annál nagyobb mértékben elégedett a programmal. Sokat elmond a mentorálási tevékenységről is, hogy a saját hozzáállását egy dolgozó sem ítélte 3-as érdemjegynél rosszabbra (*Anonim elégedettségi ... [2010]*). Ezeknek az eredményeknek a fényében a dolgozók szempontjából a programot eredményesnek tarthatjuk.

A *Sorsfordító* programot működtető Diófa Konzorcium nemcsak a dolgozókat, hanem az egész programot folyamatosan vizsgálja, minden elemére kiterjedően. Ez a rendszeres mérés biztosítja, hogy bármely probléma esetén azonnal lépni lehessen, ne keletkezzen helyrehozhatatlan kár.

A már említettekkel párhuzamosan olyan nem várt eredményeket is hozott a program, amelyek még inkább növelik értékét. Ezek közül a legfontosabb, hogy a dolgozók között valódi közösségek alakultak ki, amelyek már a munkán kívül is összekötik az embereket. Ennek az amúgy is számos problémával küszködő kistelepülések életében is nagy jelentősége van. Ehhez kapcsolódik az is, hogy a program keretében már 25 különböző rendezvényt (bemutatót, előadást stb.) szerveztek. Az egyik alkalommal (Terménybörze, Kisszékelly, 2010. szeptember) már szinte maguk a dolgozók kezdeményezték a találkozót abból a célból, hogy megismerhessék, más falvakban kik dolgoznak a programban, és hogy ott mit termelnek. Ez is bizonyítja, hogy a program mekkora fejlődést hozott a dolgozók életében: nagy közösséggént tekintenek magukra.

Az eddig ismertetett eredményeknél nem kevésbé sikeres a program gyakornoki része is. Ennek keretei között a hazai mezőgazdaságban egykor oly népszerű gyakornoki rendszert kívánták feléleszteni a szervezők, és ezzel a mezőgazdasági cégek számára is példát szeretnének mutatni. Nyolc agrárvégzettségű kezdő munkavállaló számára biztosít lehetőséget a program, hogy három évig bértámogatottan dolgozhatnak. A program már most 100 százalékban sikeresnek mondható, mindegyikük megtalálta az alkatának megfelelő munkakört, és már egyértelmű, hogy kivétel nélkül hosszú távon is a gyakornoki helyükön kívánnak maradni. (Főként szekszárdi székhelyű mezőgazdasági cégekhez kerültek.) Az eltelt két év is elegendő volt számukra, hogy beletanuljanak a munkájukba, és hatékonyan dolgozzanak.

A már többször említett komplexitásánál fogva a *Sorsfordító* program nagyobb költségekkel jár, mint más programok. Eredményei azonban már most megmutatták, hogy a beruházás sokkal hatékonyabb, eredményei várhatóan sokkal tartósabbak. A program három éve körülbelül 660 millió forintba került, az összegből a legnagyobb költséget a bértámogatások és a képzések teszik ki. Mint már említettük, a vállalkozóknak, önkormányzatoknak jut-

tatott bértámogatás területileg és időben is változó. Nagyrészt mindenhol 100 százalékos, de a program harmadik szakaszában csatlakozottaknak már csak 50 százalékos támogatást nyújt (*Programterv [2010b]*). A képzési támogatás minden esetben 100 százalékos, és a mindenkori minimálbérnek megfelelő. A programot a Munkaerő-piaci Alap decentralizált foglalkoztatási alaprészből és TÁMOP-támogatási forrásokból finanszírozzák.

A 2010. évi kalkulációk szerint egy fő körülbelül nyolc-kilenc hónapos képzése maximum 500 ezer forintba kerül. Ezen időszak során a résztvevők képzési támogatásban részesülnek, amelynek összege 2010-ben körülbelül havi bruttó 93 ezer forint (a kilenc hónap során 837 ezer forint). A dolgozók legnagyobb részének foglalkoztatása önkormányzati keretek között zajlik, ami 100 százalékos bérköltség-támogatást von maga után. 2010-ben ez az összeg 96 ezer forint volt (12 hónapos foglalkoztatás esetén 1 millió 152 ezer forint) (*Programterv [2010b]*). Az egyéb költségeket (például utazási támogatás) nem számítva, 2010. évi értékeket figyelembe véve, egy résztvevőre vetítve a program átlagosan körülbelül 2 millió 489 ezer forintba kerül. A teljes összeg tekintetében az egy főre vetített költség bruttó 3 millió forint felett van. Ha azonban úgy számolunk, hogy ezeknek az embereknek rendelkezésre állási támogatást, szociális segílyt vagy ellátást kellett volna nyújtani program nélkül is, akkor ez legalább 150 millió forinttal csökkenti a program valós bekerülési költségét. Ráadásul a program egyes elemeiben (képzések szervezése és megtartása, mentorálás, menedzsment stb.) jelentkező költségtételek egy része adó formájában visszakérül a költségvetésbe, így összességében már egy átlagos költségigényű komplex programmal állunk szemben, amelynek nettó munkahely-teremtési ráfordítása minden bizonnyal nem kiemelkedő, bár – mint ahogy arra a tanulmány későbbi részében utalni fogunk – e kérdés megnyugtató tisztázása további vizsgálatokat igényelne.

A program gyakorlatilag a közelmúltig jelentős országos visszhang nélkül működött. Sem a foglalkoztatáspolitikai színterén, sem a sajtó részéről nagy érdeklődés nem volt iránta. 2010 őszén mindez megváltozott, aminek a legfőbb jele, hogy kiemelkedő mennyiségű sajtóanyag jelent meg róla. Ez a fokozott figyelem a program szervezőinek igyekezetén túl valószínűleg annak köszönhető, hogy a több mint másfél éves eddigi munka eredményei most kezdenek igazán látványossá válni.

Ezen túlmenően a program feltételezhetően azért is kap egyre fokozottabb figyelmet, mivel rugalmassága és főként hatékonysága révén nagyon jól illeszkedik az állam új vidékpolitikájához, amely a helyi kezdeményezéseket helyezi előtérbe.

Ennek tudatában (is) a programot működtetői szeretnék modellértékűvé tenni. A kidolgozás során két szempontot igyekeznek maximálisan figyelembe venni: egyrészt olyan működtethető programot alkotni, amely a versenyszférával nem kerül konfliktushelyzetbe, másrészt azt, hogy a közösségfejlesztés még nagyobb hangsúlyt kapjon a modellben, mert a sikerek nagyban ettől függenek.

A modell kidolgozását a program 2012. januári lezárását követően lehet befejezni, amikor már minden eredmény és tapasztalat rendelkezésre áll. A *Sorsfordító* program működtetői ezt a modellt a tervek szerint nem a szűk szakmai közönségnek szóló tanulmánynak szánják, figyelemfelkeltő és egyszerűen értelmezhető formában fogják elkészíteni. Ennek érdekében filmet készítenek: szinte a kezdetektől egy forgatócsoport kíséri végig a *Sorsfor-*

dító program minden fontosabb eseményét, majd a felvett anyagokból egy 20-25 perces kisfilm készül, amit egy rövid színes kiadvány mellékleteként kívánnak terjeszteni. Ezzel a kistéleplések vezetőinek az érdeklődését szeretnék felkelteni, és ellátni őket az alapvető információkkal.

Végezetül, a sikerek bemutatását követően érintőlegesen a kudarcokról is szólni kell. Egyes településeken nem sikerült a beindított programot továbbvinni, és nem kezdődött meg a termelés. A kudarc oka általában a települések vezetőinek nem megfelelő hozzáállása volt, akik a közhasznú foglalkoztatottakkal megegyező formában képzelték el a „sorsfordítók” alkalmazását is.

Jelenleg még nyitott kérdés, hogy a projekt a lezárulását követően miként fog tovább folytatódni. A program bővítésére lenne igény: több dél-dunántúli kistéleplés jelezte már csatlakozási szándékát. Legalább ugyanolyan fontosságú kérdés a folytatás szempontjából a közigazgatási átalakítás is. Miként lehet majd továbbvinni a programot, ha esetleg megszűnnek a régiós munkaügyi kirendeltségek? A részt vevő települések nagy hányada mindenestre készül a támogatási időszak lejártát követő időszakra, és az eddig elért eredményeket igyekeznek olyanná változtatni, hogy a rendszer önfenntartóvá váljon. Ugyanakkor felmerült több szinten is az az igény, hogy a program lehetőség szerint továbbra is támogassa az eddig foglalkoztatottakat, ha nem is 50-100 százalékos mértékben. Valószínűleg csökkentett támogatás mellett is jelentősen nőne a továbbfoglalkoztatási ráta.

A Sorsfordító és más munkaerő-piaci programok összehasonlítása

A megyei szintű (később régiós) munkaügyi intézményeknek 2000 óta van törvény adta lehetőségük arra, hogy saját kezdeményezésben aktív eszközöket (például képzés, bértámogatás stb.) használó munkaerő-piaci programokat indítsanak el. A programok megvalósításában a munkaügyi központok meglehetősen nagy mozgástérrel rendelkeznek, így az elmúlt években megvalósult kezdeményezések is rendkívül sokszínűek voltak.

A komplex munkaerő-piaci programokról ez idáig egyetlen átfogó jellegű vizsgálat zajlott, amelyet a MTA Közgazdaságtudományi Intézete végzett 2007-ben (*Fazekas és munkatársai* [2007]). A kutatás keretében külön vizsgálatot folytattak a *Sorsfordító* programhoz hasonló, helyben kezdeményezett munkaerő-piaci programokról is (*Simkó* [2007]). A kutatási eredményeket bemutató tanulmányok lehetővé teszik, hogy a *Sorsfordító* – *sorsformáló* programot összehasonlítsuk más hasonló kezdeményezésekkel, és megállapítsuk azokat a jellegzetességeit, amelyek esetleg egyedivé teszik, de az összehasonlítás révén az egész program hatékonysága is jobban vizsgálható.

A munkaerő-piaci programok általános jellegzetességeit a következőkben foglalhatjuk össze. A programok lebonyolítása során fontos szerepe van a munkaügyi központ és a külső közreműködő szervezetek közötti folyamatos együttműködésnek. A munkaerő-piaci programok általában hosszabb (maximum hároméves) időtartamúak, és a személyi szükségleteket, adottságokat is figyelembe véve, több munkaerő-piaci szolgáltatás és aktív eszköz-támogatás kombinációjára épülnek. Összetettségük miatt a fajlagos ráfordítások is

magasak, de a kombinált támogatási formák alkalmazásával a kitűzött célok megvalósulása is fokozottan érvényesülhet (Simkó [2007]).

A különböző munkaerő-piaci programok összehasonlítását nehezzé teszi, hogy csoportokba történő egyértelmű besorolásuk meglehetősen problematikus. Ennek áthidalására a *sorsformáló* programrész vizsgálata során átvesszük a már említett tanulmányban használt kategóriákat, és megpróbáljuk besorolni azokba. Mivel teljesen más alapokon nyugszik a program *sorsfordító*, illetve *sorsformáló* része, így ezeket külön-külön kell elemezni, de lehetőségünk van a program egészének más programokkal való összevetésére is. Az összehasonlítás alapjául a Magyarországon 2000–2006 között megvalósult 149 munkaerő-piaci program szolgál.

A 2000–2006 között megvalósult komplex munkaerő-piaci programok 6–36 hónap időtartamban működtek, átlagosan körülbelül 24 hónapos futamidővel. A *Sorsfordító* program *sorsfordító* része azáltal, hogy három évig tart, a hosszú távú kezdeményezések közé tartozik. A programok célkitűzéseinek különbségei nem teszik egyértelműen lehetővé a bevontak számának összehasonlítását, az ebből eredő eltéréseket a térbeli szerveződés (városi, megyei, régiós programok) különbségei még inkább fokozzák. A vizsgált 149 program esetén az átlagléttség 180 fő volt, ami megközelítően megfelel a *sorsfordító* programrész léttségének is.

A kutatásban vizsgált programok egy bevont személyre jutó átlagos tényleges költsége 453 ezer forint volt. Mint láttuk, a *Sorsfordító* program ennél drágább, minden költséget figyelembe véve, fejenként több mint hárommillió forinttal számolhatunk (amely a program összetettségéből ered). Ez az egy főre jutó összeg csak a kiscsoportos, intenzív mentori programok költségeivel állítható párhuzamba, amelyek szintén fejenként 2-3 millió forintos költséggel működtek. A komplex programok nettó ráfordításairól (vagyis ha levonjuk a költségvetésükből azokat az összegeket, amelyeket az érintett álláskeresőkre program nélkül is rá kellett volna fordítani, illetve azokat, amelyek valamilyen formában visszakerülnek az országos büdzsébe) nincsenek statisztikáink, így csak egy részletes értékelés tudná megnyugtatóan tisztázni, hogy a *Sorsfordító* program ténylegesen mennyibe kerül az országnak, teljes társadalmi költsége hogyan is alakul.

A program *sorsformáló* részét a pályakezdő diplomásoknak szóló programokkal hasonlíthatjuk össze. Ezek a programok átlagosan 2,5–3 éves időtartamban működtek, 20-30 fő körüli létszámmal. Fő célkitűzésük általában a fiatalok helyben tartása volt, illetve több esetben átképzésükkel kívántak nekik munkát adni. A *sorsformáló* programrész a maga nemében, a mezőgazdasági gyakornoki álláshelyek biztosításával egyedülálló. Heves megyében 2000–2002 között zajlott egy hasonló program. Ott 12 fiatal agrárszakember mezőgazdasági vállalkozások fejlesztésében kapott munkát, a kitűzött cél a program lezárulta utáni önfoglalkoztatásuk elérése volt. Mind a 12 fő tartósan el tudott helyezkedni.

A program *sorsfordító* részének összehasonlításánál sokkal nehezebb helyzetben vagyunk, mivel az többféle programmal is párhuzamba állítható. Egyaránt tarthatjuk alacsony iskolai végzettségűeknek szóló, negyven év felettieket megcélzó vagy akár hátrányos helyzetűek reintegrációját szolgáló programnak is. Mivel ezekben a kategóriákba számtalan program tartozik (a felsorolt célcsoportok kapcsán jelölték ki leggyakrabban a komplex munkaerő-piaci programok tematikáját), így alapadataik összevetése a *Sorsfordítóéval* nem

szolgálja értelmezhető eredménnyel. A programok célkitűzéseit vizsgálva megállapítható, hogy a *Sorsfordító* program annyiban újszerű, hogy a mezőgazdaságban kínál tartós munkalehetőséget, ami semelyik más programban nem jelenik meg. Kertészeti kötődésű képzés és későbbi továbbfoglalkoztatás több programban is megjelent (például Bácsalmás, Jánoshalma 2003–2006), de ezek a programok kisebb volumenűek voltak, és az információk alapján nem a termelésre helyezték a hangsúlyt.

A munkaerő-piaci programok közül nagyon sok képzésen és/vagy bértámogatáson alapszik, de a mentorálás, személyiségfejlesztés is nagyon sok esetben megjelenik. Ebben az összehasonlításban a *Sorsfordító* program közel sem egyedülálló. Annyiban mégis kiemelendő az általunk vizsgált kezdeményezés, hogy a mentorálás más programokhoz képest sokkal hatékonyabban működik. Az idézett kutatás eredményeiből kiderül, hogy több programon belül elvileg nagy hangsúlyt kellett volna kapniuk a legkülönbélebb tanácsadási szolgáltatásoknak és a személyiség- vagy készségfejlesztő tréningeknek, ezek azonban sok esetben szűk időtartamban és nem elégséges mértékben valósultak meg. A munkaügyi központok a szolgáltatásokat zömében a saját munkatársaik közreműködésével biztosították, ami – elsősorban a menedzsment túlzott leterheltsége miatt – feltételezhetően rontotta a programok hatékonyságát. Ennek ellenére viszonylag kevesen és kismértékben éltek a kívülről történő szolgáltatásvásárlás, valamint a szintén a túlterhelt belső kapacitások kiváltását jelentő feladatok kiszervezésének lehetőségével (*Simkó [2007]*). Abban is kiemelkedő a *Sorsfordító* program, hogy teljes időtartama alatt nyújt hatékony mentorálást.

A *Sorsfordító* – *sorsformáló* programról megállapíthatjuk: abban egyértelműen egyedülálló, hogy mindkét része teljesen a mezőgazdasághoz kötődik, ott kíván tartósan munkalehetőséget biztosítani a résztvevőknek. Jól működő mentori tevékenysége szintén megkülönbözteti sok más programtól. Komplexitása nem példa nélküli, hasonló programok is hatékonyan működtek korábban. Lényeges jellemző, hogy a *Sorsfordító* program a többi kezdeményezéshez képest nagyon költséges, ami összetettségére vezethető vissza.

Összegzés

1. Tolna megye két kistérségében az egykori sikeres mezőgazdasági múlthoz kapcsolódóan 2009 tavaszán indult el a Dél-dunántúli Regionális Munkaügyi Kirendeltség által finanszírozott *Sorsfordító* – *sorsformáló* elnevezésű munkaerő-piaci program. Lényege, hogy a tartós munkanélküliek nyolc hónapos egyedi képzésben vesznek részt, majd egy- vagy kétéves időtartamra gazdálkodást folytató önkormányzatoknál vagy vállalkozóknál bértámogatottan kapnak munkát. A Dél-Dunántúl három megyéjében, közel 40 településen már több mint 200 dolgozó vesz részt a programban.
2. A *Sorsfordító* – *sorsformáló* program más munkaerő-piaci támogatásoknál sokkal összetettebb, ennek eredményeként sikerei is feltételezhetően fenntarthatóbbak lesznek. A program egyszerre nyújt képzést, képzési támogatást, munkahelyet, bértámogatást és életviteli mentorálást. Mindezek megvalósítása költséges, de a befektetés hozama sokkal nagyobb, mint más programok esetében.

3. A folyamatos mentori tevékenység a program nagy újdonsága, amely lehetővé teszi, hogy a bezárkózott személyiségű tartós munkanélküliek szemlélete megváltozzon, ezáltal sokkal hatékonyabban lehet őket visszavezetni a munkapiacra.
4. A programban részt vevő önkormányzatoknak lehetőségük van, hogy önálló termelésbe kezdjenek, és azonkívül, hogy munkát adnak lakosaiknak, jelentős összeget is megtakaríthatnak. Ennek nagyon szép példáját mutatja a tolnai Gyulaj falu esete vagy akár az élen járó Tamási kistérség.
5. A *Sorsfordító* programnak nagyon sok olyan hozama is lett, amelyek mind növelik értékét. A programban részt vevő munkavállalók között valódi, jól működő közösségek alakultak ki, amelyek már a munkán kívül is összetartják az embereket. A résztvevők nagy részének ténylegesen fejlődött a személyisége, ami nagymértékben javította egész életvitelüket és későbbi munkaerő-piaci esélyeiket.
6. A program gyakornoki helyeket támogató része nem kevésbé sikeres. A nyolc fő, agrárszférában lehetőséget nyelő pályakezdő szakember bevált a munkahelyén, a hároméves támogatási időszak után is a munkahelyükön maradtak.
7. A *Sorsfordító* program 2012-ben ér véget, így a teljes megítélése még nem lehetséges. A remények szerint számos dolgozónak sikerül a gyakorlati helyén hosszú távon is megmaradnia, ami biztosíthatja megélhetésüket. Előremutató, hogy az önkormányzatok egy része már konkrét terveket alakít ki arról, hogy miként tudja a támogatási időszakon túl is fenntartani az eredményeit. Ennek fényében valószínűleg bízhatnak a sikerek hosszú távú megtartásában.

HIVATKOZÁSOK

- ANONIM ELÉGEDETTSÉGI ... [2010]: Anonim elégedettségi vizsgálat eredményei – *Sorsfordító* program, II. szakasz. EG-VÉD Egészségügyi Szolgáltató Bt., Szekszárd.
- FAZEKAS KÁROLY ÉS MUNKATÁRSAI [2007]: Az aktív munkaerő-piaci eszközök hatékonyságvizsgálata. MTA KTI, Budapest.
- PROGRAMTERV [2009]: Pályázati dokumentáció a *Sorsfordító* – *sorsformáló* regionális munkaerő-piaci program kidolgozásának és megvalósításának támogatására. Programterv. DDRMK, Pécs.
- PROGRAMTERV [2010a]: *Sorsfordító* – *sorsformáló* regionális munkaerő-piaci program. Programterv, 2. sz. módosítás. DDRMK, Pécs, március.
- PROGRAMTERV [2010b]: *Sorsfordító* – *sorsformáló* regionális munkaerő-piaci program. Programterv, 3. sz. módosítás. DDRMK, Pécs, április.
- SIMKÓ JÁNOS [2007]: Összefoglaló értékelés a munkaügyi központok által 2000–2006 között saját kezdeményezésre indított munkaerő-piaci programokról, Miskolc. Készült az MTA-KTI megbízásából, munkaanyag.
- A *Sorsfordító* – *sorsformáló* regionális munkaerő-piaci program pályázati dokumentációja és módosításai. <http://www.ddrmk.hu/?id=20&subid=0&parent=2>

4. Egy „sorsfordító” falu: Gyulaj

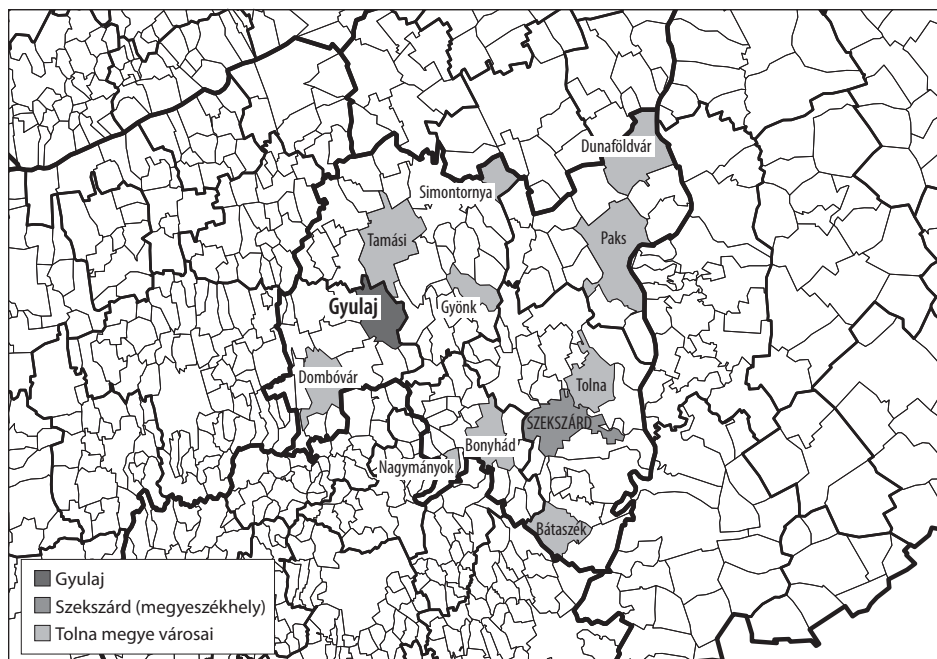
KABAI GERGELY–NÉMETH NÁNDOR

Bevezetés

Belecskáról és a *Sorsfordító – sorsformáló* elnevezésű munkaerő-piaci programról az előzőekben már részletesen írtunk. Jelen tanulmányban egy olyan település történetét és az ott zajló eseményeket mutatjuk be, amely részt vesz a *Sorsfordító* programban, és a Belecskán elért sikerek alkalmazandó példát jelentenek számára.

A vizsgálatunk tárgyául választott Gyulaj község Tolna megyében, a Dombóvári kistérségben található, Tamásitól és Dombóvártól is megközelítően azonos távolságban (4.1. ábra). Mint látni fogjuk, az egykor gazdag és jó adottságokkal rendelkező Gyulaj a 20. században valódi „mélyrepülésbe” kezdett. Napjainkra komoly gazdasági és szociális gondokkal küszködő, elszigetelt és szűk fejlesztési mozgásterű településsé vált.

4.1. ÁBRA ■ Gyulaj elhelyezkedése Tolna megyében

Tanulmányunkban először bemutatjuk azokat a társadalmi, történeti eseményeket, amelyek Gyulaj jelenlegi helyzetéért felelősek. Ezt követően arra szeretnénk rávilágítani, hogy Gyulaj életében mekkora lehetőséget jelenthet a *Sorsfordító* programhoz történő csatlakozása. Ennek érdekében részletesen feltárjuk a programnak a faluban zajló eddigi eseményeit. Hangsúlyozottan törekszünk a problémák bemutatására, mivel ezt kulcskérdésnek tartjuk, annak fényében, hogy még egy jó lehetőségeket nyújtó foglalkoztatási program is elbukhat, ha a helyben felmerülő nehézségeket nem tudják megoldani. Végezetül ismertetjük azokat a célokat, amelyeket Gyulajon szeretnének elérni.

Kutatásunk során egy sajátos körülménnyel kellett számolnunk: tanulmányunk egyik szerzője, Németh Nándor Gyulaj szülőtte. Ez egyaránt nyújtott előnyöket számunkra, de ugyanakkor veszélyeket is magában hordozott. Előnyt jelentett abból a szempontból, hogy ezáltal alapos és valós ismeretekkel rendelkezhattünk a település jelenlegi állapotáról, de az események objektív megítélése tekintetében akár problémákat is okozhatott volna a helyzet. A problémák elkerülése érdekében a legújabb, a *Sorsfordító* programmal összefüggő terepkutatásokat, interjúk készítését a másik szerző végezte.

Vizsgálataink során többféle módszert használtunk. Gyulaj társadalomtörténeti vázlatának megírása során felhasználtuk a rá vonatkozó nagyon szűk szakirodalmat, de ezenkívül a faluval kapcsolatos szóbeli információkat is figyelembe vettük. A közelmúlt fejlődésének feltárásához interjúkat készítettünk Gyulaj jelenlegi polgármesterével, *Dobos Károlynéval*. Emellett a *Sorsfordító* program kapcsán a benne részt vevő dolgozókkal is folytattunk hosszabb-rövidebb beszélgetéseket annak érdekében, hogy megismerjük tapasztalataikat.

Gyulaj rövid társadalomtörténete

Gyulaj a Dél-Dunántúl, de talán az egész ország legnehezebb helyzetben lévő települései közé tartozik. Egészen a második világháborúig egy többségében magyarok lakta, mégis soknemzetiségű, a földből élő, paraszti nagyközség volt. A falu szűkebb környezete mindig is lakott volt, de a jelenlegi Gyulaj nem túl régi település. A középkorban valószínűleg már létezett (legalábbis volt valahol egy falu a mai közigazgatási területen belül), a török hódoltság idején az oszmánokhoz hú rácok éltek itt; erre utal, hogy a falut egy 1712-es összeírás Gyula-Jováncza néven említi, ami tulajdonképpen két, egymással összeérő, ám mégis különálló falut jelöl: a magyarok lakta Gyulát és a rácok lakta Jovánczát.¹ Gyulaj kiváló mezőgazdasági adottságokkal rendelkezett, így folyamatosan növekedett a lélekszáma, ezzel együtt nemzetiségi összetétele is színesedett. A 20. század elején meghatározó számban éltek már itt svábok, zsidók, miközben a rácok szinte teljesen beolvadtak a magyarságba.²

¹ A településnevek 19. századi rendezésekor, hogy ne legyen két Gyula nevű település az országban, eltörölték a Jováncza tagot, csak a j betűt hagyták meg belőle, amit Gyulához illesztve alakult ki a falu mai neve: Gyulaj.

² A falu egyik hosszú utcáját a tósgyökeres gyulajiak Tót utcának hívják, de nem tudni, hogy ez valóban tót betelepülést jelöl-e, vagy valójában rácok éltek itt, de a népnyelv tótként emlékszik rájuk.

1691-ben Dombóvár egész környékét, így Gyulaj határát is megvette Esterházy Pál nádor, ettől fogva a falu egészen a múlt század első feléig az Esterházy-uradalomhoz tartozott. A falu határa óriási, több mint 7000 hektár, többségében kiváló minőségű, 30-40 aranykoronás földekkel, valamint a világrekord trófeákat is adó dámvadállományáról híres gyulaji erdővel, ahol az ország nagyjai mindig is szívesen vadásztak, Zsigmond királytól a tulajdonos Esterházyakon át egészen Kádár Jánosig. Ekkora terület megművelésével összefüggésben a múlt század első felében folyamatosan 2800–3000 lakosa volt a falunak.

Ez egy igyekvő, dolgos lakosú, egyre fejlődő község volt egészen a második világháborúig. *„A szorgos népű faluban élénk társadalmi és közösségi élet zajlott: egyletek, katolikus szervezetek, hangyaszövetkezet, dalárda működött már a 20. század elején.”* (Balipap [2010].) Személyes beszámolók bizonyítják, hogy több környező település szegénysorban élő lakosai közül többen csak azért vándoroltak ki Amerikába, hogy az ott megkeresett pénzből Gyulajon földet vehessenek (uo.).

A fejlődést azonban a világháború, majd a szocializmus „megtervezett” településpolitikája megtörte. Sok gyulaji fiatalember pusztult el a fronton, a falu zsidó családjai a deportálásoknak, míg a németajkúak a szovjet „málenkij robotnak” estek áldozatul. A számbelileg ennél sokkal jelentősebb népességvesztést azonban a következő évtizedek hozták magukkal. A világháborút követő húsz év eseményeit még nem dolgozták fel, így nem ismerjük biztosan az ok-okozati összefüggéseket (sőt az események pontos kronológiáját sem), és több esetben csak feltételezésekkel élhetünk. A lezajlott események fényében úgy tűnik, hogy Gyulajra valamiért különösen neheztelt az egypártrendszerű diktatúra, a falut mint-ha tudatosan tönkre akarták volna tenni, de legalábbis továbbfejlődése nemigen állhatott az akkori hatalom érdekében. Több fontos, Gyulaj mai gazdasági és társadalmi viszonyait meghatározó folyamat zajlott le az ötvenes-hatvanas években.

- A falu erdejét az ötvenes évek végén állami gazdasággá, egyben vadrezervátummá alakították. Az erdőt körbekerítették, Gyulaj keleti, északi és nyugati országújtjait ezzel vagy megszüntették, vagy nem portalánítandó földúttá nyilvánították. Gyulajon mindössze egyetlen, a déli irányban, Kurd felé építettek ki aszfaltozott utat,³ ezzel mesterségesen zsáktelepüléssé tették a falut. Gyulajnak vasútja nincsen (a falu határában halad el a Budapest–Pécs vasúti fővonal, több szomszédos települést felfűzve), és közvetlen buszjárata mind a mai napig csak a 22 kilométerre lévő Dombóvár felé van.
- A Rákosi-korszakban itt is megfélemlítették a parasztságot, a termelőségvetés kapcsán rendszerek voltak az atrocitások, a belépni nem akarók megalázása, fizikai bántalmazása. A gyulaji termelőszövetkezet ennek ellenére csak a második tévesztési körben alakult meg működőképesen (valamikor 1958 táján), de addigra már több százan hagyták el a falut, megállíthatatlan elvándorlási hullámot indítva el.
- A hatvanas évektől előbb a külterületi Szőlőhegyre, majd egyre inkább a falu üresen maradt, kisebb értéket képviselő házaiba telepítették a falu határában, az erdőszélen évszázadok óta élő (beás) cigányságot. Ez a folyamat csak fokozta az egyébként is súlyos belső társadalmi

³ A jelek szerint ezt is csak nagyon későn tették meg, Gyulaj országosan is az utolsó települések között volt, amelyik portalánított közúton is megközelíthetővé vált.

feszültségeket. Sem a cigányságot nem kérdezték meg, hogy akar-e a faluban élni, illetve, hogy ebben a faluban akar-e élni, sem a még megmaradt gyulaji lakosokat nem készítették fel a cigányság beköltözésére. Mind a mai napig ható súlyos árat fizet a falu azért, hogy a cigányság faluba telepítése átgondolatlanul történt: csak a költöztetés volt a lényeg a politikai vezetés számára, arra már nem fordítottak figyelmet, hogy beilleszkedésüket is segítsék.

Mindezen tényezők hatására Gyulaj döbbenetes mértékű lakosságvesztéssel szembesült el (4.1. táblázat), egy kisebb mezővárosi nagyságú településből alig 1000 fős faluvá vált úgy, hogy közben a még itt élő lakosság is jelentős mértékben kicserélődött. Az 1949. évi 2858 fő között ugyanis még alig találunk cigányokat, ma azonban már – becslésünk szerint – mintegy 650 cigány származású lakosa van Gyulajnak. Emellett néhány nem cigány család is beköltözött a faluba az elmúlt évtizedekben, így összességében talán ha 300-ra tehető azon lakosok száma, akik legalább a második világháborúig visszanyúlóan gyulaji (egyben földműves-) gyökerekkel rendelkeznek. Ezek többsége is ma már idős ember, aktív korú alig néhány tucatot találunk közöttük, vagyis ma a gyulaji aktív korú népesség túlnyomó része földműves hagyományok nélküli, nagyrészt cigány származású lakos. Ez a háttér meghatározza a falu munkaerő-piaci helyzetét, de a *Sorsfordító* program reális értékeléséhez is elengedhetetlen.

4.1. TÁBLÁZAT ■ Gyulaj népessége, 1870–2008

Év	Fő	Év	Fő
1870	2771	1949	2858
1880	2953	1960	2269
1890	3063	1970	1740
1900	2791	1980	1348
1910	2787	1990	1113
1920	2767	2001	1083
1930	2756	2008	1018
1940	2758		

Forrás: 1870–2001: az adott évi népszámlálás, 1960-ig jelen lévő összes népesség, 1970–2001 között pedig állandó népesség definíció mentén; a 2008. évi adat forrása: KSH T-Star.

A mezőgazdasági hagyományok a mai lakosok körében érzékelhető hiányának kissé részletesebb megértéséhez egy gondolat erejéig még vissza kell kanyarodnunk a szocializmus évtizedeihez. Gyulaj az 1971. évi Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció (OTK) településkategorizálási, egyben erőforráselosztás-tervezési folyamatában az „egyéb” kategóriába került, vagyis hosszú távon nem fejlesztendő településsé vált.⁴ Az ilyen falvakban

⁴ Az OTK az alsófokú központok kijelölését a megyei tanácsok hatáskörébe utalta, vagyis Gyulaj besorolásáról Szekszárdon döntöttek. A falu hátrányos megkülönböztetését jól jelzi, hogy – Csibrák kivételével – az összes, vele közigazgatásilag határos falu legalább a „részleges alsófokú központ” státust megkapta. Igaz, 1970-ben közülük – Csibrák mellett – már csak Kurd volt kisebb Gyulajnál.

élők életkörülményeinek javítására egészen a rendszerváltoztatásig alig költött az állam, sőt összességében inkább arra törekedett a politikai vezetés, hogy meglévő erőforrásait is lehetőleg elvonják. Ennek legegyszerűbb módja az, ha elvándorlásra ösztönzik a helyi lakosokat, közülük is leginkább azokat, akik a legmobilabbak: a fiatalokat és az átlagnál tanultabbakat. A falu zsáktelepüléssé tétele a belső társadalmi konfliktusok mellett már ezt az elvándorlást erősítette, hiszen igen fáradságosan lehetett csak bejárni a dombóvári és szekszárdi ipari munkahelyekre, Kaposvár, Pécs, Budapest pedig napi ingázással elérhetetlen volt. Ezt erősítette az is, hogy az 1971. évi OTK-döntést követően egészen a rendszerváltoztatásig építési tilalom volt érvényben a faluban.

Ezzel párhuzamosan a gyulaji cigányság viszont nem tudott elszabadulni a faluból, sőt egyre több szálon kötődött hozzá. Olcsó hitellel házakat vásároltak (eleinte csak a faluvégekben), a Szőlőhegyen külön iskolát nyitottak számukra, ahol a felnőtteket is tanították írni-olvasni, majd a Szőlőhegy elnéptelenedésével egy hétközi bentlakásos kollégium nyílt bent a faluban az iskoláskorú cigány gyerekek számára. Mindeközben a felnőttek munkát kaptak a termelészövetkezetben. Tőkéjük ahhoz nem volt, hogy építkezésbe fogjanak például Dombóváron, miközben a gyulaji paraszti családok egész utcákat húztak fel a gyerekeik számára többek között Új-Dombóváron. A központi politikai akarat sem igen támogatta a városokba való beköltözésüket. Ugyanakkor Gyulajon elviselhető körülmények között tudtak élni, egyfajta védettséget jelentett a falu elzártsága, ráadásul a Gyulajon maradt paraszti családok nagyrészt minden konfliktus nélkül befogadták a cigányságot. A falu belső társadalmi viszonyait lényegében a munka és a munkához való hozzáállás határozta meg: aki dolgozott, aki szorgalmas volt, azt megbecsülték, aki nem dolgozott, azt megvetették. Ez a törésvonal az etnikai határokat is képes volt szétszabdalni.

Az 1971. évi OTK-döntés következtében olyan változások indultak el, amelyek a falu belső társadalmi egyensúlyát végképp lerombolták, a cigányság beilleszkedési folyamatát pedig megakasztották. A „nem fejlesztendő” státust Tolna megyében „visszafejlesztendőre” fordították le, így Gyulaj még a hetvenes években elveszítette tanácsi önállóságát (Kurd lett a tanácsközpont), 1982-ben termelészövetkezetét összevonták a döbröközi termelészövetkezettel, és napirenden volt az iskola megszüntetése is: előbb a felső, majd az alsó tagozat költözött volna Kurdra (de a rendszerváltoztatás ezt már megakadályozta). A tanácsi összevonás a fejlesztési források megvonását is jelképezte: építési tilalom, nem épülnek utak, vontatott közművesítés, a „másodrangú állampolgár” érzetének keltése.

Az iskola leminősítése nem okozott ilyen látványos károkat, azonban e döntés negatív hatásai mélyrehatóbbak voltak. A gyulaji általános iskola a nyolcvanas évekre már tele volt képesítés nélküli „pedagógusokkal”, és a szaktanárok közül is zömmel azok kerültek ide, akik máshol nem tudtak elhelyezkedni. Jellemző volt, hogy a megyei pártvezetés képesítés nélküli (vagy alacsonyabb szintű, például óvodapedagógusi diplomával rendelkező) tanárokat helyezett ide, akik később végezték el a tanárképző főiskolát. Az oktatás színvonala ennek eredményeként meredeken zuhant, a tantestület zömmel sem a tehetségeket nem tudta támogatni, sem a leszakadókat. Ezzel a jelek szerint intézményi szinten tisztában is voltak, és megszülettek a tipikus megoldások is. A jobb tanulónak egyszerűen nem engedték meg, hogy gimnáziumba iratkozzanak be, így kerülve el a tantestület fejére eset-

legesen visszahulló kudarcokat: féltek, hogy a gyulaji gyerekek kibuknak Dombóvár vagy Szekszárd jobb hírű középiskoláiból.⁵

Ez egyben egyfajta „kiszorító” hatással is járt: akiket el lehetett volna engedni szakiskolába, azokat csak szakiskolába engedték, akiket el lehetett volna engedni jobb szakiskolába, népszerűbb szakmára, azokat pedig betették Dombóvár igen rossz hírű szakmunkásképzőjébe. A másik véglet az volt, hogy a nehezebben tanuló és sokszor pedagógiailag is problémásan kezelhető (többségében cigány származású) gyerekeket pedig tucatjával tették át az úgynevezett kiegészítő iskolákba, az akkori oktatáspolitikai támogatásával. Ezek a fiatalok azután Gyulajra kerültek vissza, szakképesítés nélkül – más lehetőség nem lévén – a helyi termelészövetkezetben kerestek maguknak munkát, ami azonban ennyi képzetlen embert – különösen a rendszerváltoztatást követően – már nem tudott eltartani.

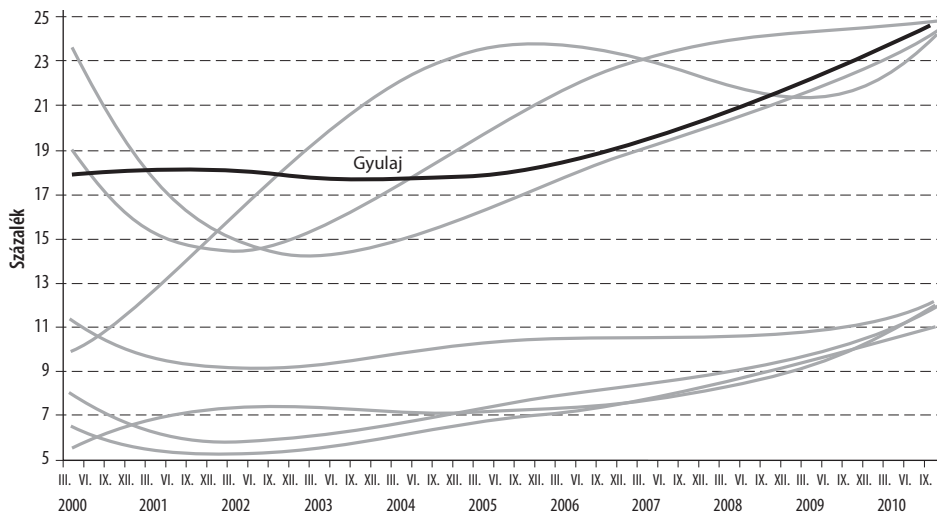
Miután a gyulaji termelészövetkezet egyesült a döbröközivel, egyre rosszabb állapotba került, fokozatosan minden irányítási jogkör és adminisztratív tevékenység átkerült Döbröközre, így még a képzetlenebb gyulaji emberekre is egyre kevésbé volt szükség. Többen ez utóbbiak közül egy ideig még átjártak Gyulajról Döbröközre, de az átjárás csakhamar megszűnt: a gyulaji dolgozók egy részét elbocsátották, a többiek pedig elköltöztek a faluból. A képzetlen munkaerő egy részét a termelészövetkezet csak kényszerűségből foglalkoztatta még a rendszerváltoztatás előtt, sokakkal szemben nem igazán voltak komoly teljesítménybeli követelmények, és különösen az egyesítés utáni években a perifériára szorult gyulaji részleg inkább rombolta, semmint erősítette az ott dolgozók munkakultúráját.

A cigányság földhöz való viszonya alig-alig változott, mindössze néhány család kezdett otthon háztáji gazdálkodásba, míg a nem cigány, zömmel szakképzett munkások körében is a nyolcvanas évekre elharapódzott az alkoholizmus, sorra mentek tönkre a házasságok, tovább gyengült a települési közösség.

A rendszerváltoztatást követő privatizáció során Gyulaj határának szinte egésze nagybirtokosok, zömmel a termelészövetkezet nem gyulaji vezetése kezébe került. A „termelészövetkezet” ma is megvan, gazdasági társaságként működik, és Gyulajhoz mint településhez egyre kevesebb köze van. A kilencvenes évekre Gyulajon alig maradt más aktív korú ember, mint a szakképzetlen, zömmel cigány lakosság, illetve azok a szakmunkások, akik többsége megromlott egészségi állapota és tönkrement családi kapcsolata miatt csökkent munkaképességűvé vált. A piaci alapon működő termelészövetkezetnek egyik csoportra sem volt többé szüksége, tömegesen kerültek utcára ezek az emberek a privatizációt (kárpótlás) követően. Ma már a termelészövetkezetben gyulaji lakos alig-alig dolgozik. A nagyfokú gépésítés következtében a szakképzetlen munkaerőre tömegesen nincs szükség, szakképzett munkaerő pedig már szinte nincs is a faluban. Gyulaj határa művelés alatt áll, de ehhez magára Gyulajra már nincs is szükség, még a traktorosok is vidékről járnak ide dolgozni. Gyulaj egyre inkább egy zárványra kezd hasonlítani, amely külső erőforrások nélkül maradt, és önmaga erejéből szinte képtelen fejlődni.

⁵ Sok fiatal különböző szakközépiskolák elvégzése után, felnőtt fejjel, munka mellett szerezte meg azokat a diplomákat, amelyekre egyébként a tehetsége alapján rászolgált.

4.2. ÁBRA ■ A munkanélküliség szintje a Dombóvári kistérség e szempontból négy legkedvezőbb, illetve négy legkedvezőtlenebb helyzetű településén, 2000. március–2010. szeptember*
(negyedfokú polinomiális regressziókkal szezonálisan kiigazított görbék)

*A regisztrált álláskeresők a 18–59 éves állandó lakosság százalékában. A települések a 2010. szeptemberi adatok sorrendjében szerepelnek, a legalacsonyabb rátától a legmagasabbig: Kaposzsekcső, Attala, Csikóstóttós, Dombóvár, Lápafő, Csibrák, Gyulaj, Várong.

Forrás: Saját számítás. A regisztrált álláskeresők száma az ÁFSZ, míg a 18–59 éves állandó népesség száma a KSH-T-STAR adatbázis hivatalos közlése.

A rendszerváltást követően egyetlen dologban tudott látványos változást elérni a falu vezetése, pontosabban, inkább a faluból elszármazott, befolyásos pozícióba került néhány személy: Gyulaj zsáktelepülés-jellege megszűnt. 2000-ben keleti irányban megépült egy műút Szakály település felé, bár a megítélt támogatásokból mindössze egy keskeny nyomsáv megépítésére futotta, amely nem teszi lehetővé a menterend szerinti buszközlekedést. Így Gyulaj csak az autósok számára nyílt meg ebben az irányban (közvetlenül a 65-ös útra lehet ráhajtani), a tömegközlekedést használók számára nem. Mindez azonban kevés volt ahhoz, hogy Gyulaj munkaerő-piaci helyzete megváltozzon, a faluban mindmáig folyamatosan 20-25 százalékos a munkanélküliség (4.2. ábra). Ilyen környezetben és ezzel a múlttal csatlakozott az önkormányzat a *Sorsfordító – sorsformáló* programhoz, amelynek a remények szerint pozitív változásokat kellene indukálnia.

A Sorsfordító – sorsformáló munkaerő-piaci program Gyulajon

A gyulai polgármester, *Dobos Károlyné* (aki 2006 óta van hivatalában, és 2010 őszén újabb ciklusát kezdhette) 2009 nyarán ismerkedett meg a *Sorsfordító* programmal azáltal, hogy több kapcsolódó rendezvényre is meghívást kapott. A település képviselő-testülete 2009

őszén döntött úgy, hogy a program eredményei Gyulaj számára is nagy segítséget jelenthetnének, és csatlakozni szeretnének hozzá.

A Dél-dunántúli Regionális Munkaügyi Központ (DDRMK) és a *Sorsfordító* program irányítását végző Diófa Konzorcium is támogatta a falu igyekezetét, így 2009 végén elkezdődhetett a programban részt vevő dolgozók kiválasztása. Az önkormányzat a munkaügyi központtal közösen kereste azokat a gyulajiakat, akik potenciálisan a program résztvevői lehetnének. A jelentkezők alapos, minden szempontra (egészségi, mentális, pszichikai állapot) kiterjedő felmérésen estek át, így végül négy férfi és hat nő felvételére került sor. (A program Gyulaj számára tízfős kvótát biztosított.)

A szerződések megkötése után, 2010 januárjában elindult a dolgozók képzése. A program szokásaihoz híven az 1000 órás oktatás itt is helyben zajlott, nagy részét a gyakorlati képzés tette ki. Mivel az önkormányzat kezdetektől fogva a szabadföldi zöldségtermesztést jelölte meg a fő termelési profilnak, így egy hektár önkormányzati területen a képzés során a termelés is megkezdődött. A munkavállalók ezenkívül a gyümölcsstermesztés alapjait is elsajátították; a falu alma-, illetve bodzatermesztéssel foglalkozó vállalkozói biztosították a képzéshez a gyakorlati helyeket. A program első évének tapasztalatai alapján az oktatás Gyulajon is rugalmasan zajlott, az időjárásnak megfelelően. A gyakorlati idő alatt a résztvevők a minimálbérnek megfelelő képzési támogatást kaptak. A tapasztalatok szerint a gyulaji résztvevők nagy igyekezettel álltak hozzá a tanuláshoz, ami a vizsgájukon is

A gyulaji önkormányzati földek a betakarítás után, 2010. ősz

megmutatkozott: 2010. szeptember 27-én mind a tízen sikeresen teljesítették. Kiemelkedő eredményeiket a vizsgáztatóik is kiemelték.

Az önkormányzat a kezdetektől azt a célt jelölte meg, hogy a program során megtermelt terményeket a saját fenntartású konyhája számára értékesítse. Szerencsés módon ezt a célt már az első gyakorlati év során sikerült megvalósítani. A tíz dolgozó a gyakorlata során mintegy 1 millió forint értéket állított elő, kizárólag a konyha számára. Ezzel a konyha is sokat megtakarított, mivel a piaci árnál jóval olcsóbban vásárolhatta meg a terményeket.

A gyakorlat kilenc hónapja során az egy hektáron a dolgozók burgonyát, zöldbabot, tököt, zöldséget, sárgarépat, paprikát és fűszerpaprikát termeltek. Emellett tíz zsák diót is gyűjtöttek. Ezekkel a terményekkel sikerült feltölteni a konyha raktárait és hűtőládáit. Paprikából olyan nagy mennyiség termelt, hogy savanyúságként szinte az egész téli szezonra fedezi a szükségleteket.

Egy új lehetőség adódott év közben: a termelés a zöldségnövényeken kívül egyes gyógynövényekre is kiterjedt. Az önkormányzatot egy gyógynövény-feldolgozással foglalkozó vállalkozás kereste meg, amellyel körömvirág, levendula és fűzike termesztésére szerződtek. A körömvirág-értékesítésből már első évben is közel 40 ezer forint bevétel származott az önkormányzatnak. A gyógynövényekre vonatkozó terveket az önkormányzat olyannyira komolyan veszi, hogy a dolgozókkal szárítótálcákat is készíttetett a későbbi, esetleg nagyobb mennyiségű feldolgozásához.

Ezeknek az eredményeknek a fényében a gyulai program első kilenc hónapját mindenki sikeresnek tartja: a résztvevők, az önkormányzat és a Diófa Konzorcium is elégedettségnek adott hangot.

2010. október 1-jétől a dolgozók munkába álltak. Az egyéves, 100 százalékos bértámogatott időszak idejére 9 főt Gyulai önkormányzata vett fel, 1 főt a faluban működő almatermesztő alkalmaz. A következő év során az önkormányzat számára az a cél, hogy olyan gazdálkodási színteret alakítsanak ki, hogy a bértámogatást követően is legalább 5-6 fő számára tudjanak egész évben munkát adni, és bérüket ki tudják termelni.

2010 őszétől a korábbi egy hektár helyett már csaknem kétszer akkora területen folytatódik a termelés, és 2011 tavaszán még további földeket vonnak be. Az ezzel elérendő cél az, hogy az iskolát belátható időn belül az önkormányzat 100 százalékosan el tudja látni az alapvető zöldségekkel. A korábban termesztett zöldségeket (főként krumplit) jóval nagyobb területen termesztik majd; új növényeket is bevonnak: a samóca-, saláta- és fokhagyma-ágysók szintén a konyhát fogják szolgálni. Ezzel párhuzamosan a gyógynövényvertikumot is bővítik, mivel többé-kevésbé garantált jövedelme származik belőle az önkormányzatnak, amely segítheti a program önfenntartóvá válását.

A további területbővítéseken túl távlati terv az is, hogy lehetőség szerint az állattenyésztést is bevegyék a programba. Egyszerű tartása miatt a nyúl tenyésztése került szóba, hiszen a programon belül a takarmánynövények megtermelésére is lehetőségük van. A húst szintén a konyha számára kívánják értékesíteni.

Szintén a program önfenntartóvá válását és a hatékonyabb termelést szolgálná a közeli jövőben a fóliasátrak létesítése is. Ehhez jelen pillanatban még nincsenek meg a megfelelő források az önkormányzat számára, így a megépülés kérdéses. A fejlesztések elősegítése

Az őszi veteményezéshez előkészített földek Gyulajon, 2010

érdekében már 2010-ben is pályázni szeretett volna Gyulaj a szociális földprogram forrásaira, de bürokratikus akadályok miatt erre nem volt lehetőségük. A későbbiekben mindenképpen szeretnének külső forrásokat is bevonni.

Még egy középtávon elérendő célról szükséges szólni a gyulaji önkormányzati zöldségtermesztés esetében. Lehetséges, hogy Belecska mintájára a gyulaji önkormányzat is egy önkormányzati tulajdonú nonprofit vállalkozás keretei közé szervezné ki ez irányú tevékenységét, ami adminisztrációs és pénzügyi tekintetben is egyaránt könnyebbé tehetné.

A gyulaji termelési program önfenntartóvá válása még sok munkát követel, de tervekben és szándékban nincs hiány, így a megfelelő források megtalálása és bevonása esetén valószínűleg elérhető is lesz. Szerencsés módon a bővítési lehetőségek még nagyon tág keretek között mozognak, így újabb és újabb ötletek merülnek fel, például szociális bolt létrehozása a felesleg értékesítésére vagy gombatermesztés az önkormányzati tulajdonú épületek pincéjében. Ezek megvalósulása tovább növelheti a program mozgásterét és ezáltal bevételeit is.

A program és az eddigi sikerek megítélése helyi szinten pozitív. A *Sorsfordító*ban részt vevők Gyulajon nagyon örülnek a lehetőségeknek, és igyekeznek maximálisan ki is használni. Ennek érdekében lehetőségeikhez mértén problémamentesen és a megfelelő hozzáállással végzik a munkájukat. Egyértelműen úgy nyilatkoztak, hogy ha lehetőség lenne/lesz rá, a támogatási időszakon túl is szeretnének részt venni a programban, és továbbra is szívesen dolgoznának a zöldségtermesztésben.

Az önkormányzat is arról számolt be, hogy a részt vevő tartós munkanélküliek tényleges személyiségfejlődésen mentek át, felismerték a programban rejlő lehetőségeiket, és szorgal-

masan dolgoznak. Ennek olyan, aprónak tűnő hozadékai is vannak, hogy a dolgozók közül többen, akik korábban nem művelték otthon a kertjüket, a közelmúltban ebbe is belefogtak. Ezzel sokat megtakarítanak a háztartásuk számára, de környezetüket is rendben tartják, javítva a falu leromlott képén. Talán még ennél is fontosabb eredmény, hogy a dolgozók körében valódi közösség alakult ki. Az egymás iránti bizalmat jelzi például, hogy munkaidő alatt gyakran közösen készítik el az ebédjüket, amihez mindenki hoz alapanyagot. Az ehhez hasonló jelenségeknek a szétbomló társadalmú kistelepüléseken óriási jelentősége van.

A lakosság kezdetben nem támogatta teljes mértékben a *Sorsfordító* program bevezetését. Többen ellenérzésüknek adtak hangot azzal kapcsolatban, hogy a munkához juttatott személyek majd nem a megfelelő hozzáállást tanúsítják, és semmilyen eredményt nem érnek el a természetben. Nagyon sokatmondó, hogy a sikereket látva a kritikus hangok is lecsendesedtek, és a falu lakossága szinte egy emberként támogatja a programot, annak továbbfejlesztését.

Az önkormányzat a későbbiekben minél teljesebben szeretné bevonni a gyulai lakosokat a programba. Egyrészt, ha sikerül a szociális földprogramból forrásokhoz jutni, a lakosság számára is szeretnék díjmentesen biztosítani a kertészkedéshez szükséges vetőmag- és palántamennyiséget, hogy segítsék a háztartások önellátását. Ezenkívül, ha lehetőség lesz rá, akkor bizonyos gyógynövényfajták termesztésébe (az önkormányzati termesztéshez kapcsolódva) is szeretnének minél több lakost bevonni; olyan növényeket próbálnak kiválasztani, amelyek kevésbé munkאיgényesek. Ezáltal nemcsak a háztartások juthatnának rendszeres kiegészítő jövedelemhez, hanem az egész táj ma sokszor elhanyagolt képe is sokat javulna, rendezettebb lenne.

Mindezen sikerek, eredmények és tervek mellett Gyulajon problémák is jelentkeztek. Közülük az anyagi jellegűek okozzák a legnagyobb kihívást. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a *Sorsfordító* programon keresztül a DDRMK csak az oktatás költségeit, a tanulás idején a juttatásokat és az utána következő egyéves időszakokra a 100 százalékos bértámogatást fedezi. Egy olyan anyagi gondokkal küzdő önkormányzat esetén, mint Gyulaj, a járulékos költségek előteremtése igen nagy nehézségekkel jár, valamint a jövőben nagy feladatot jelent majd a termesztés (legalább részleges) önfenntartóvá tétele.

Kezdetek óta nagy gondot okoz Gyulajon a termeléshez szükséges eszközök hiánya. Alapvető eszközökkel (kapa, ásó stb.) rendelkezett a falu, de minden mást kölcsön kellett kérnie. Jelenleg is nagyon hiányzik egy rotációs kapa a földmunkáknál, valamint egy búvárszivattyú, amivel a meglévő ásott kútból jóval olcsóbban lehetne öntözni. A nagyobb talajművelési feladatokat (szántás stb.) a földeken az önkormányzat nem is tudja a program résztvevőivel megoldani, így azt kénytelen kiadni bérmunkába. Az eszközök hiánya sokszor akadályozza a termelést, bizonyos feladatokat csak késsé tudnak elvégezni. (Az eszközök beszerzése más településeken is hosszabb időt vett igénybe, lásd például Belecska esetét.)

Legalább ekkora terhet jelent a vetőmagok, palánták megvásárlása is. Első évben több tízezer forint költséggel jártak a vásárlások, de ezek a terhek a második évben már csökkenni fognak, mivel bizonyos növényfélésekből lehetőség szerint vetőmagot is termeltek.

Jelenleg a téli szezonban nem megoldott a dolgozók képzettségükhöz kapcsolódó foglalkoztatása sem. Ennek ellensúlyozására az önkormányzat olyan munkaszervezést kötött

A fűszerpaprika-termés egy része Gyulajon, 2010

velük, hogy szükség esetén település-fenntartási feladatokat is el kell látniuk. Így télen valószínűleg hólapátolás és a falu elhanyagolt területein a bozót irtása lesz a feladatuk.

A téli foglalkoztatás kérdésének hosszú távú megoldására már vannak tervei az önkormányzatnak. Ha jogi és gyakorlati lehetősége lesz rá, akkor a dolgozókat ebben az időszakban a falu gyümölcsstermesztő vállalkozásaiban szeretné foglalkoztatni. Valószínűleg ezt majd csak a létrehozandó nonprofit kft. keretei között tudja megoldani alvállalkozóként. A január–februárban kezdődő metszési időszak munkálataiban való részvétel közvetlen profitot termelne a programnak.

A program kapcsán nem egy adminisztrációs-törvényi problémával is szembe kell néznie az önkormányzatnak. Ezek közül a legnagyobb terhet az jelenti, hogy az önkormányzatnak a közétkeztetés számára értékesített, helyben megtermelt áru után is meg kell fizetnie a forgalmi adót, az így jelentkező kiadások jelentősen csökkentik a pénzügyi mozgásterét.

Más településekhez hasonlóan Gyulajon is megjelent a *Sorsfordító* programban részt vevők és a közmunkaprogramban alkalmazott munkások közötti konfliktus. A rövid ideig jelen lévő ellentét forrása leginkább az irigység volt, hogy a „sorsfordítósok” két évre kaptak munkalehetőséget. Ezzel kapcsolatban a program kezdetén a közmunkások többször ellenérzésüknek adtak hangot, de a konfliktus hamar elsimult. Ha nem is egyértelműen kimutathatóan, de a konfliktus forrása egyfajta „sorsfordítós öntudat” is lehet, amely pozitívumként a személyiségük fejlődésének és a közösség kialakulásának egyik meghatározó feltétele.

Összegzés

A nagy és sikeres múlttal rendelkező tolnai falu, Gyulaj a 20. század második felében jelentkező társadalmi és politikai változások eredményeképpen a rendszerváltoztatás idejére elszegényedett, számos gazdasági nehézséggel és társadalmi problémával küzdő településsé vált. A falu munkaképes és tanultabb népességének elvándorlása, a helyi oktatás lezüllesztése, a közigazgatási összevonások, a fejlesztések sok évtizedes szüneteltetése és a cigányság koncepció nélküli betelepítése napjainkra azt eredményezte, hogy Gyulaj szinte megoldhatatlan foglalkoztatási és szociális gondokkal küzd.

A falu ennek a helyzetnek a részbeni megoldására csatlakozott 2010-ben a DDRMK által meghirdetett regionális munkaerő-piaci programhoz. A Gyulajon 10 résztvevővel zajló program a szabadföldi zöldségtermesztésre épül, és elsősorban a falu saját fenntartású konyhájára történő termelést tűzte ki célul. A 2010-ben megtermelt növényeknek köszönhetően a konyha jelentős összeget tudott megtakarítani, ami az önkormányzatot további fejlesztésekre ösztönzi. Gyulaj célja, hogy a támogatási időszak lejártát követően a programot valamilyen formában folytatni-fejlesztteni tudja, esetleg más forrásokat is bevonva.

Az említett problémákat nem lebecsülve, a *Sorsfordító* programban Gyulaj eddigi részvételét eredményesnek tarthatjuk. A kétéves támogatott időszakot követően, ha sikerül a megfelelő forrásokat és megoldásokat (piac, termények, jogi keretek) megtalálni, akkor a termelés hosszú távon is fenntartható lesz. Gyulaj esete jól példázza, hogy megfelelő támogatási rendszer segítségével komoly foglalkoztatási és szociális problémákkal küszködő településeken helyben, ingázás nélkül is lehet munkaerő-piaci sikereket elérni. Fontos, hogy az elkezdett program teljesen a helyi igényekhez igazodik, és valószínűleg ebben gyökerezik eredményessége is. Másik fontos tanulsága a Gyulajon működő programnak, hogy a hasonló kezdeményezéseket akkor lehet fenntartani-folytatni, ha az anyagi támogatás nem szűnik meg a két év leteltével, ugyanis az önkormányzatok önerőből nagyon nehezen képesek a kérdést hosszú távon kezelni. További támogatások segítségével esetleg Gyulaj is elindulhat egy beleszkaihoz hasonló úton.

HIVATKOZÁS

BALIPAP FERENC [2010]: Töredékek Gyulaj történetéből. A kirakatban a kistérség című dombóvári bemutatkozó sorozat gyulaji rendezvényeinek 2010. április 29-i megnyitójára összeállított kézirat. A történeti forrásfeldolgozást Kiss Krisztián végezte.

5. Összefoglalás

NÉMETH NÁNDOR–CSITE ANDRÁS

Tanulmánykötetünk Bevezetőjében megvizsgáltuk, hogy a szakirodalom, illetve konkrét értékelési tapasztalatok szerint melyek a szociális gazdasági programok ismérvei, milyen szempontok alapján tudjuk egy helyi kezdeményezésről eldönteni, hogy az vajon szociális (közösségi) gazdasági program-e, vagy sem. Az 5.1. táblázatban a bemutatott eseteket ezen ismérvek alapján értékeljük.

5.1. TÁBLÁZAT ■ A kötetben bemutatott helyi kezdeményezések jellemzői a szociális gazdasági programok ismérvei szerint

A szociális gazdaság ismérvei	Esettanulmányaink			
	Belecska	Kisvejteke	Sorsfordító	Gyulaj
A piaci és az állami szektor között helyezkedik el	×	–	×	×
Hosszú távon fenntartható	×	×	?	?
Valós szükségletekre reagál	×	×	×	×
Helyi erőforrásokat használ	×	×	×	×
Közösségi érdeket szolgál	×	–	×	×
Új munkahelyeket hoz létre	×	–	×	×
Hátrányos helyzetű munkavállalókat foglalkoztat, reintegrációt hajt végre	×	–	×	×
E hátrányos helyzetű csoportok számára hosszú távon is munkahelyeket biztosít	×	–	?	?

Mint ahogy már az adott esettanulmányban is jeleztük, Belecska falugazdasági programja megfelel a szociális gazdaság ismérveinek. A helyi döntéshozók azonban soha nem mondták ki, hogy ők szociális gazdaságot kívánnak kiépíteni a falujukban. A program szinte „önmagától” vált szociális gazdasággá, mivel a megoldandó problémák természete, az elérhető belső és külső erőforrások, valamint az elmúlt bő egy évtized fejlődése ebbe az irányba terelte a programot. A 5.1. táblázathoz igazodva, a szociális gazdasági program ismérvei Belecska esetén a következők.

- ◆ A PIACI ÉS AZ ÁLLAMI SZEKTOR KÖZÖTT HELYEZKEDIK EL. A belecskai programban a gazdaság valós árupiacra termel, a megtermelt zöldség és gyümölcs kereskedelmi forgalomba kerül, ugyanakkor a foglalkoztatottak többsége után igénybe vesznek különféle állami bér- és járuléktámogatásokat. Cserében munkaerő-piaci reintegrációt hajt végre a program.

- ◆ A PROGRAM HOSSZÚ TÁVON FENNTARTHATÓ. Immár 12 éve működik, és a fejlődése nem állt meg.
- ◆ VALÓS SZÜKSÉGLETEKRE REAGÁL. A termelés felfogható olyan szolgáltatásként is, amelyik olcsó, friss és egészséges zöldséggel, gyümölcssel látja el magát a falut, illetve annak tágabb környezetét. A termék eladható, van rá kereslet. Ezenkívül a munkahely-teremtés valós szükségletét is megoldja.
- ◆ HELYI ERŐFORRÁSOKAT HASZNÁL. A falu közösségi földjein állandó jelleggel kizárólag helybeliek dolgoznak.
- ◆ KÖZÖSSÉGI ÉRDEKET SZOLGÁL. A beleszkai falugazdasági program legfőbb célja, hogy felszámolja a faluban a munkanélküliséget, mindenkit foglalkoztasson, aki csak dolgozni akar.
- ◆ ÚJ ÉS ÚJABB MUNKAHELYEKET HOZ LÉTRE. Évről évre egyre többen dolgoznak a falugazdaságban.
- ◆ HÁTRÁNYOS HELYZETŰ MUNKAVÁLLALÓKAT FOGLALKOZTAT, REINTEGRÁCIÓT HAJT VÉGRE. Ez a beleszkai program egyik legfőbb erénye. Beleszkán aki munkaképes, dolgozhat. A programban egyénileg kezelik az embereket, mindenki a neki megfelelő, ám saját személyes fejlődését szolgáló feladatot kaphat. Azzal, hogy a működéshez a hátrányos helyzetű munkavállalók után különféle állami támogatásokat vesznek igénybe, lehetőség nyílik az alacsonyabb hatékonysági kritériumok melletti működésre is, valamint az állandó odafigyelésre, folyamatos mentorálásra, ezzel segítve a hátrányos helyzetű emberek szellemi és fizikai épülését.
- ◆ E HÁTRÁNYOS HELYZETŰ CSOPORTOK SZÁMÁRA HOSSZÚ TÁVON IS MUNKAHELYEKET BIZTOSÍT. Az adott munkavállaló számára csak akkor fejeződik be a komplex program, ha elhagyja a munkaszervezetet. Beleszka földrajzi közelségében nagyon gyenge az az elsődleges, állami támogatások nélkül is működni tudó munkaerő-piaci szegmens, amelyik alacsony képzettségű személyeket, férfiakat és nőket egyaránt, viszonylag nagy számban tudna alkalmazni, így a program hosszú távú működésére szükség van.

A beleszkai falugazdasági program legnagyobb tanulsága – a szociális gazdaság ideájának való megfelelésen túl –, hogy csak körültekintő szakmai előkészítés mellett adaptálható. Esettanulmányunk rávilágított arra, hogy a beleszkai program jóval összetettebb annál, mint ami kívülről, felszínesen szemlélve vagy akár csak egy-egy helyszíni látogatás alkalmával látszik belőle. Úgy gondoljuk, hogy egy beleszkai típusú foglalkoztatási modell több száz kistelepülés számára kínálhat hosszú távú megoldást a munkaerő-piaci problémák egy részére, vagy a legkisebb falvak esetén akár e problémahalmaz egészére is. Ez a modell azonban még nem kész, a beleszkai típusú munkahely-teremtési program adaptációját még ki kell dolgozni, számos eseti problémára rendszerszintű, intézményesített megoldást kell találni.

Tulajdonképpen általános modell alkalmazása nélkül, de világos koncepció mentén a gyakorlatban már zajlik is egy ilyen kísérlet, a *Sorsfordító* – *sorsformáló* komplex munkaerő-piaci program. Ennek *sorsfordító* részéhez azok az önkormányzatok csatlakozhatnak, amelyek úgy döntenek, hogy saját földjeiken belefognak valamiféle zöldség-, gyümölcs- vagy gyógynövénytermesztésbe, amihez a munkaerőt helyi, tartósan munkanélküli lakosok adják. A munkaerő-piaci program egyrészt bér- és járuléktámogatást nyújt e munkanél-

küliek foglalkoztatásához, másrészt teljes fizetés mellett biztosítja szakirányú képzésüket, harmadrészt pedig mentorálással segíti ezeknek az embereknek a munka világába való be-, illetve visszailleszkedését. Ezen a munkaerő-piaci programon nagyon erősen érződik Belecska hatása, ezenkívül pedig még a tanulmányainkban említett „amerikai” programé (*Gyors reagálás*) is.

Mindezek mellett a *Sorsfordító* egy általános komplex munkaerő-piaci program abban az értelemben, hogy a költségvetése véges, egy adott keret kimerüléséig működhet, a támogatás időtartama behatárolt, és a települések számára a programon belül nincs lehetőség nagy létszámbővítésekre, annyi emberrel kell dolgozniuk a program végéig, ahány emberrel elindultak. Ezekből a korlátokból következik, hogy e munkaerő-piaci program települési pillérét ma még nem lehet szociális gazdasági megoldásokként értelmezni. Ezek egyelőre még csak szociális gazdasági kezdeményezések, amelyek jövője, kifutása a legtöbb esetben bizonytalan.

Mint ahogy az 5.1. táblázatban is összefoglaltuk, maga a program általában – és külön esetként kiemelt gyulai fejlesztés is – magán hordozza a szociális gazdasági programok legtöbb ismervét, egyedül a hosszú távú fenntarthatóság, valamint ezzel összefüggésben a hátrányos helyzetű munkavállalók hosszú távú foglalkoztatása bizonytalan. Az összes érintett faluban kisebb-nagyobb léptékű termelés folyik, a megtermelt árut mindenhol el tudták adni, vagyis valós szükségletekre reagálnak, a közérdek is egyértelmű az adott közösség vagy intézmény friss és olcsó élelmiszerrel való ellátásától a hátrányos helyzetűek foglalkoztatásáig.

Ez a munkaerő-piaci program csak egy-két évig nyújt támogatást, és ha az önkormányzatnak nem sikerül ezt a kieső forrásmennyiséget pótolnia, az elindult kezdeményezések megszűnhetnek, illetve a ma alkalmazásban álló, korábbi tartósan munkanélküliek újra elveszíthetik állásukat. A *Sorsfordító* program támogatási időszaka először Kisvejkén járt le 2010 novemberében, és ott az említett probléma már határozottan jelentkezett is. Kisvejkén (a programban szinte egyedülálló módon) nem az önkormányzat, hanem magángazdák és a szövetkezet alkalmazták a munkavállalók mindegyikét. A gazdák nagy részének a téli időszakban csak minimális mennyiségű munkaerőre van szüksége, így nem tudják teljes állásban, egész évben alkalmazni a munkaerő-piaci programból kikerülő munkavállalókat.

A Kisvejke térségi gyümölcsstermesztési és -értékesítési szövetkezetet alapvetően nem tarthatjuk szociális gazdasági kezdeményezésnek. Bár helyi összefogásról, a szó szoros értelmében helyi kezdeményezésű gazdaságfejlesztésről beszélhetünk Kisvejke (és Lengyel meg Závod) kapcsán, ennek az összefogásnak a logikája már nem egyeztethető össze a szociális gazdasági programok kritériumaival. A legfőbb eltérés, amiből aztán a további különbségek is származnak, az, hogy Kisvejkén magánkézben vannak a földek, az ültetvények, így magánkézben van a termelés, és a gazdák kezében van a szövetkezet is. A helyi gazdasági rendszer ebből adódóan nem a piaci és az állami szféra határán helyezkedik el, hanem normál piaci, profitorientált vállalkozásként működik. Mint ilyen, elsősorban nem közcélokot szolgál.

Első megközelítésben persze tűnhet úgy is, hogy ez egy közösségi kezdeményezés köz-célokka, hiszen a szövetkezet helyi összefogással jött létre, és ezzel párhuzamosan meg-

jelent a nonprofit forma is.¹ Hatásait tekintve közösségi célokat is szolgál: a kiterjedt és sikeres gyümölcsstermesztő vertikum az egész mikrotérség jövedelemtermelő képességét növelte, ráadásul az érintett falvakban lényegesen alacsonyabb a munkanélküliség, mint a környező településeken, kistérségekben. Nincs azonban másról szó, mint hogy egy helyi vállalkozási tevékenység térségfejlesztő tényezővé nőtte ki magát, de ezzel párhuzamosan nem vált közcélúvá, ez nem is állt szándékában.

Árulkodó jelenség e tekintetben az, hogy Kisvejke környékén egyszerre van jelen a (tartós) munkanélküliség, illetve a munkaerőhiány. Egy korábbi kutatásunknak, amelyben a Magyarországon dolgozó román állampolgárságú munkavállalók munkaerő-piaci helyzetével foglalkoztunk, az volt az egyik legfőbb megállapítása, hogy a jellemzően erdélyi magyar munkavállalók foglalkoztatásának legfőbb – szinte kizárólagos – motivációja a magyarországi munkaerőpiacon tapasztalható munkaerőhiány. Mint írtuk:

A magyar munkaerőpiac sajátos anomáliáit jelzi, hogy miközben Magyarországon igen alacsony a foglalkoztatás, és e téren különösen súlyos problémák mutatkoznak a kevésbé iskolázott aktív korú népesség körében, épp a számukra potenciálisan elérhető munkahelyeket nem tudják a hazai vállalkozások magyar állampolgárokkal betölteni. A munkaerőhiány ugyanis elsősorban épp az olyan ágazatokat sújtja, ahol túlnyomórészt szakképesítés nélküli fizikai munkát kell végezni; ezek a cégek munkaerő-keresletüket előszeretettel elégítik ki romániai munkavállalókkal. (Németh, szerk. [2009].)

E kutatásunk egyik vizsgálati terepe lehetett volna akár Kisvejke és környéke is – itt is gyakran alkalmaznak erdélyi magyarokat, és korántsem csak a dömpingmunkák idején, hanem sokszor a teljes mezőgazdasági szezonban. A már hivatkozott korábbi kutatásunk során kétféle munkaerőhiányt tudtunk azonosítani. Az egyik a tényleges munkaerőhiány, amikor egyszerűen nincs elegendő munkáskéz egy adott helyen; ilyen esetek többnyire Budapest környékén fordulnak elő. A másik viszont az a fajta, elsősorban a mezőgazdaságban tapasztalható munkaerőhiány, amit Kisvejke környékén is azonosítani tudtunk. Ebben az esetben rendelkezésre áll a kellő számú (elsősorban szakképzetlen) munkaerő, ám az adott fizikai munka oly mértékben megterhelő vagy oly mértékben nehezített körülmények között zajlik, hogy a helyiek jelentős része nem vállalja el. A gyümölcsstermesztésben előfordulnak olyan időszakok, amikor viszonylag nagy fizikai megterheléssel járó munkák vannak, és a helyi munkanélküliek egy része egyszerűen alkalmatlan arra, hogy ezeket elvállalja. Sokan ugyanakkor az egyszerű, különösebb megterheléssel nem járó, napi nyolcórás keretben zajló mezőgazdasági munkákat sem képesek tartósan elvégezni: munkateljesítményük alacsony, állandó személyes, családi problémáik vannak, a megterhelő munka elől rendszeresen táppénzbe menekülnek. A kisvejkei szövetkezetnek viszont nem célja, hogy ezeket az embereket, akik lényegében nincsenek munkára kész állapotban, integrálja a munkaerőpiacba és felkészítse a teljesítményorientált munkavállalásra. Pedig a közösségi érdek – szigorúan a szociális gazdaság szempontjából – ez lenne. (A Kisvejke

¹ A *Sorsfordító* programban részt vevő korábbi munkanélkülieket formálisan egy egyesület foglalkoztatja.

társágában elért eddigi eredmények sikereit és értelmét természetesen nem áll szándékunkban megkérdőjelezni.)

A *Sorsfordító* program fokozatos kifizetésével párhuzamosan egyre több részt vevő település szembesül majd a korábbi tartósan munkanélküli dolgozók továbbfoglalkoztatásának kérdésével. Jelenlegi állapot szerint, mint a korábbi munkaerő-piaci programok mindegyikére, a *Sorsfordító* programra is az jellemző, hogy a támogatott időszak lezárultával „elengedi a programban részt vevők kezét”, legyenek bár azok a munkaadói vagy a munkavállalói oldalon. Az elmúlt évtized általános tapasztalata, hogy e komplex munkaerő-piaci programok nem egy esetben előbb csak jelentős űrt, majd jó eséllyel romhalmazt hagynak maguk után: a kialakított szolgáltatások, tevékenységek megszűnnek, a kiképzett munkatársak megtartására nincs keret, a foglalkoztatottak pedig visszaesnek a tartós munkanélküliség állapotába. A *Sorsfordító* kapcsán az érintettek köre egyelőre nem készült még fel a rendszerszintű folytatásra. Több lényeges tapasztalat gyűlt azonban össze e tekintetben.

- ◆ A programban részt vevő munkavállalók nagyobb része nincs – és a program befejezésekor sem lesz – még teljesen munkára kész állapotban, vagyis az állami támogatás nélküli munkaerőpiacon kevés esélyük van elhelyezkedni. Számukra kiemelten fontos, hogy a *Sorsfordító* program által érintett településeken megerősödjék a szociális gazdaság rendszere, talpon maradjon a kialakított termelési kezdeményezés. Gazdasági szempontból is ésszerűtlen lenne, ha a program ráfordításai nem hoznának tartós hasznot. A tapasztalatok szerint fél év munkanélküliség elegendő ahhoz, hogy az adott személy esetében a program által elért hatások semmissé váljanak.
- ◆ A *Sorsfordító* programban részt vevő települések hasonló, ám mégis gyökeresen más munkaerő-piaci helyzetben vannak, ami hat a program esetleges helyi folytatására, folytathatóságára. Például Kisvejkén van egy erős helyi gazdasági rendszer, amelyik a munkaképes lakosságot szinte teljes egészében integrálta, mindenkinek kiszámíthatóan képes munkát adni, aki akar és tud a követelményeknek megfelelően dolgozni. A *Sorsfordító* programban éppen ezért itt olyan emberek vettek részt, akik munkaerő-piaci szempontból az átlagnál hátrányosabb helyzetben voltak. Gyulajon ugyanakkor gyakorlatilag nincs elsődleges munkaerőpiac, amelyik integrálná az aluliskolázott, többségében cigány munkaerőt, így ott ugyan hátrányos helyzetű, e csoport átlagához képest mégis valamelyest talán jobb munkapiaci felkészültségű emberek kerülhettek be a programba. Kisvejkén egy esetleges közösségi alapú gazdálkodási forma kialakításának már csak az lehet a célja, a küldetése, hogy azok az emberek is dolgozhassanak, akiknek talán sohasem lesz már esélyük a támogatás nélküli munkaerőpiacon elhelyezkedni. Gyulajon ellenben maga a szociális gazdaság teremtheti meg a munkaerő-keresletet, és válhat – Belecskához hasonlóan – az alacsonyan iskolázott helyi férfiak és nők legnagyobb foglalkoztatójává. Ha Kisvejkén kialakul ilyen kezdeményezés (vannak ilyen irányú elképzelések), Gyulajon pedig megerősödik és továbbfejlődik az, ami már elindult, akkor jó eséllyel mindkettő a szociális gazdaság ideáltípusának megfeleltethető helyi programmá válik. Az előbbinek – a feladat természetéből adódóan – inkább a munkaerő-piaci reintegrációra, az utóbbinak sokkal inkább a piaci termelésre és a bevételek biztosítására kell helyeznie a hangsúlyt, legalábbis a bővülés első szakaszában.

- ◆ Fontos, sőt talán elsődleges szerepe van a *Sorsfordító* program sikerében, és – talán mondhatjuk – általában a szociális gazdasági programok hatékony működtethetőségében az emberi tényezőnek, az emberi kapcsolatoknak és a társadalmi felelősségvállalásnak. A vizsgált falvakban élő, aluliskolázott, sokszor hosszú évek óta munka nélkül lévő emberek egyik pillanatról a másikra nem helyezhetők vissza a munka világába. Nekik eleinte rengeteg figyelemre, a személyes problémáik megoldásában való segítségre van szükségük, és csak fokozatosan lehet teljesítményt követelni tőlük. Egyéni mentorálás és ezzel párhuzamosan aktív közösségépítés (ezeknek az embereknek a közösségbe való visszavezetése, a közösséghez való hozzászoktatása) nélkül komoly eredmények nem érhetők el. Úgy látjuk, hogy a falusi, iskolázatlan munkavállalói csoportok visszavezetése a támogatás nélküli munkaerőpiacra (ha ez egyáltalán lehetséges), nem elsősorban a bér- és járuléktámogatások, illetve egyéb munkáltatói kedvezmények kérdése. Megoldási javaslatként megfogalmazható, hogy minden faluban dolgozzon legalább egy főállású szociális munkás, aki megadja a szakmai háttértámogatást ezeknek az embereknek a foglalkoztatásához, foglalkoztathatóságához. A társadalmi felelősségvállalás kérdése az a jelenleg a legtöbb településen még utópisztikus gondolat is, hogy akiknek a kezében vannak az erőforrások, azok viseljének a mainál nagyobb felelősséget saját közösségük többi tagja iránt.

Eddigi kutatásaink során egyetlen olyan megoldási formával találkoztunk, amelyik rendszerszinten segítheti a szociális gazdasági programok építését, esetünkben például a *Sorsfordító* program eredményeinek továbbélését. Ez pedig nem más, mint hogy a helyi működést irányító szervezet – belső partnerekből és külső szövetségesekből álló hálózatot építve – *fejlesztési központtá* válik. A fejlesztési központoknak kidolgozott elmélete nincs, ez egy, az elmúlt évek fejlesztéspolitikával kapcsolatos kutatásaihoz és értékeléseihez köthető tapasztalati konstrukció (*Az 1. Nemzeti Fejlesztési... [2008]*). Megfigyelhetők a térségben olyan, a támogatásokhoz vagy a fejlesztési forrásokhoz köthető sűrűsödési pontok, amelyek tendenciaszerűen sikeresebb forrásszerzési tevékenységet mutatnak, mint környezetük. Ahol közelebről is láthattunk egy-egy ilyen fejlesztési központot, ott azt tapasztaltuk, hogy ezeknek van valamiféle (társadalmi) küldetése, és közvetve vagy közvetlenül a befolyt projektekből ezt az általános célt szolgálják ki. Egy friss értékelés éppen a ROP 3.2.2. által támogatott szociális gazdasági projektek kapcsán hívja fel a figyelmet, hogy ezek ott válhatnak igazán hatékonyakká, ahol fejlesztési központ állt a háttérben, mint például Belecskán (*Mérték [2010]*). Belecskán az átfogó cél a szociális gazdaság építésén keresztül a helyi munkanélküliség felszámolása volt. Több helyen találkoztunk hasonlóan foglalkoztatási célú fejlesztési központokkal, de ilyen átfogó cél lehet a közösségépítés vagy akár egy egész kistérség intézményi és fejlesztési rendszerének üzemeltetése is, mint például a Zala-KAR Térségi Innovációs Társulás esetén Zalaszentgrót térségében. Ezekben a fejlesztési központokban az egyes projektek csak egy átfogó rendszer részei, az általánosan megfogalmazott cél elérésének eszközei. A fejlesztési központ tehát – általánosan megfogalmazva – egy konkrét települési/térségi csoport folyamatosan alakuló fejlesztési programja, amelyet projektenként valósítanak meg, és e projektek finanszírozásának biztosítására forrásszerző kapacitásokat építettek ki. Meglátásunk szerint a *Sorsfordító* program lokális eredményeinek továbbélése

is elsősorban azon múlik, hogy mely projektgazda (jellemzően önkormányzat) tud ilyen fejlesztési központtá válni, vagy tud csatlakozni egy már működő lokális rendszerhez, hálozathoz. Ez egyben azt is jelenti, hogy a szociális gazdaságot építő helyi szereplőknek a nagyon is közeli jövőben a fejlesztési források hatékony megszerzésére irányuló kapacitásfejlesztésre lesz szükségük.

E lokális szociális gazdasági programok ugyanis költségigényesek, legalábbis a szóban forgó kistélepülések, illetve azok sok esetben már eleve eladósodott önkormányzatai számára nem magától értetődő például a termeléshez szükséges eszközök beszerzése, üzemeltetése, karbantartása. E programok értékelésének egyik leglényegesebb kérdése továbbá, hogy azon állami kasszák számára, amelyek – kezdetben teljes mértékben, később vélhetően egyre csökkenő arányban – e programokat finanszírozzák, milyen megterhelést jelentenek, és a közpénzek hatékony felhasználásának tarthatjuk-e a szociális gazdasági programok finanszírozását. A kötetünkben bemutatott helyi kezdeményezések esetén erre a kérdésre nem könnyű válaszolni, illetve nem lehet átfogó, általánosító választ adni.

Belecska esetén láttuk, hogy a program valódi forrásközpontként működik. Az infrastruktúra kiépítése (a pályázati önrészeket nem számítva) teljes mértékben külső támogatások igénybevételével zajlott, és valószínűleg minden, a következő néhány évben realizálható további fejlesztés is főként ilyen módon valósulhatna meg. E tekintetben a belecskai falugazdaság egyáltalán nem drága program: 2009. évi árakon számolva, önrésszel együtt 83,6 millió forint az a támogatás, amit a program eszközigényének kielégítésére költöttek. Az igazán jelentős tételt a bér- és járuléktámogatások teszik ki. A béreket vizsgálva, a program jelenleg csak mintegy harmadrészt tudja fenntartani önmagát, a finanszírozás körülbelül kétharmada különböző támogatásokból érkezik; ezek összege 2010-ben közel 15 millió forintot tett ki. A *Sorsfordító* program megjelenése és az általa nyújtott 100 százalékos bértámogatás (teljes minimálbér) azonban kivételes helyzetet teremt, a korábbi években ilyen kedvező támogatási konstrukció jellemzően nem szerepelt az igénybe vehető állami források között. 70 százalékos bértámogatás mellett a program minden körülmények között működőképes volt, de ahogy a gyümölcsösök egyre inkább elérik termőképességük optimumát, és ha nem éri további természeti havária az ültetvényeket, úgy a támogatásigénynek a kifizetett béreken belüli részaránya – a jelenlegi létszám megtartása mellett – fokozatosan csökkenni fog. Ha azt nézzük, hogy ezeknek az embereknek a program hiánya esetén valamiféle ellátást kellene folyósítani, ami a minimálbér 38 százalékát biztosan elérné, akkor – látva a program által elért egyéni és közösségi szintű hatásokat – úgy ítéljük meg, hogy a program hatékonyan használja fel a közpénzeket.

A *Sorsfordító* – *sorsformáló* munkaerő-piaci program esetében értelemszerűen teljes külső támogatással számolhatunk. A megközelítően 660 millió forintos összeg részben a regionális munkaügyi alapból, illetve TÁMOP-forrásból tevődik össze, és mintegy 210 tartósan munkanélküli személy számára hozott létre munkahelyet két vagy három évre. Így mintegy bruttó 3 millió forintba került egy munkahely, ami ebben a formában azt jelenti, hogy ez a drágább, de korántsem extrém költségű komplex munkaerő-piaci programok közé tartozik. Ha azonban úgy számolunk, hogy ezeknek az embereknek rendelkezésre állási támogatást, szociális segílyt vagy ellátást kellett volna nyújtani program nélkül

is, akkor ez legalább 150 millió forinttal csökkenti a program valós bekerülési költségét. Ráadásul a program egyes elemeiben (képzések szervezése és megtartása, mentorálás, iránymutatás stb.) jelentkező költségtételek egy része adó formájában visszakerül a költségvetésbe, így összességében már egy teljesen átlagos költségigényű komplex programmal állunk szemben, amelynek hatásai – a fent jelzett megfontolások mentén, össztársadalmi költséget számítva – akár sokszorosán megtérülő beruházássá is tehetik a támogatott lokális kezdeményezéseket.

A kisvjekei mikrotérségben lezajlott fejlesztések nehezen állíthatók párhuzamba a többivel, mivel itt egy piaci alapon működő program megalapozása volt a cél. Ebben az esetben is jelentős külső források megszerzésével kell számolnunk, amit tanulmányunkban nem vizsgáltunk részletesen. Azt az interjúk és az elvégzett dokumentumelemzések alapján tudjuk, hogy a külső támogatási források több tényezőtől tevődnek össze: az említett „amerikai” és SAPARD programok forrásai egyértelműen a térség fejlesztését szolgálták, és a szövetkezet is több támogatást nyert el céljai megvalósításához. Tehát a kisvjekei mikrotérség is egyfajta forrásközpontként funkcionál. A kialakított infrastruktúra nem igényel külső támogatásokat, fejlesztéseit (ha szükséges) önerőből végre tudja hajtani. A Kisvjeke környékén elért eredmények támogatási háttere jelenleg azért is felbecsülhetetlen, mivel nem rendelkezünk adatokkal arról, hogy az érintett, több mint 100 termelő milyen mértékben vett igénybe különböző agrártámogatásokat.

Összefoglalónk végén a szociális gazdaság gyakorlati szempontú megközelítéséhez, a szociális gazdasági programok értékeléséhez, értékelhetőségéhez kívánunk – a kötet esettanulmányaiából következő – támpontokat adni az 5.2. táblázat segítségével. Összefoglalásunkat az elemzett történetek elméleti szempontok szerinti feldolgozásával indítottuk, ám látható, hogy a szociális gazdasági programok tényleges működése – legalábbis esettanulmányaink keretei között – számos olyan kérdést is felvet, amelyeket a szociális gazdaság elmélete, valamint az azt magyar viszonyokra átültetni kívánó *Szociális gazdaság kézikönyv* (Frey [2007])

5.2. TÁBLÁZAT

Szempont	Szociális gazdasági program
Kik a tulajdonosai?	Jellemzően önkormányzati tulajdonban van, önkormányzati (közösségi) tulajdont használ
Kik dolgoznak benne?	Az elsődleges munkapiacról kizorult emberek (alacsony iskolázottságúak, fogyatékkal élők)
Milyen ágazatban és technológiával működik? (Az előző kérdésből részben következik.)	Alacsony technológiájú, munkaerő-igényes betanított munkát igénylő iparágakban
Milyen piacra termel (helyi vagy nagyobb)?	Nem jellemző, de a feltárt esetek inkább helyi piacokra termelnek
Mekkora az állami támogatás jelentősége a program fenntartásában?	Meghatározó, nélküle nem marad fenn
Ehhez kapcsolódóan: fejlesztési központ áll-e mögötte?	A tartós állami forrásbevonás szükséglete miatt idővel kialakul a fejlesztési központ

nem érint. A közcél, közérdek meglétét, súlyát például nagyon élesen közvetíthetik az adott program tulajdonviszonyai, de az elmélet arról sem szól, hogy a szociális gazdaságnak van-e ágazati meghatározottsága. Ugyanígy vizsgálatra váró kérdés, hogy a közösségi források milyen formában és milyen mértékben jelennek meg ezekben a programokban, míg a „fejlesztési központ”-szemléletű vizsgálat az anyagi sikerességhez és a fenntarthatósághoz nyújt támpontokat. Az 5.2. táblázat összességében annak a kérdésnek a megválaszolásához visz minket közelebb, hogy hogyan értelmezhető a magyarországi szociális gazdaság, milyenek és hogyan működnek a magyarországi szociális gazdasági programok.

HIVATKOZÁSOK

- AZ I. NEMZETI FEJLESZTÉSI... [2008]: Az 1. Nemzeti Fejlesztési Terv hatása 10 kistérség fejlődésére. A Nemzeti Fejlesztési Ügynökség SÉF megbízásából a HBF Hungaricum Kft. által végzett alkalmazott kutatás (kutatásvezető *Csíte András*, a megbízó részéről felelős: *Ember László*).
- FREY MÁRIA (szerk.) [2007]: Szociális gazdaság kézikönyv. Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest, http://www.szocialisgazdasag.hu/kiadvany_szocialisgazdasagkezikonyv
- MÉRTÉK [2010]: A humán erőforrás-fejlesztés regionális dimenziójának erősítése – Az I. NFT ROP 3. prioritásának *ex post* értékelése. Magyar Értékelő Konzorcium, Budapest, július 31.
- NÉMETH NÁNDOR (szerk.) [2009]: Összefoglaló jelentés a román állampolgárságú munkavállalók magyarországi jelenlétének vizsgálatáról. MTA KTI, Budapest, <http://www.ofa.hu>

